

ศึกษาปรากฏการณ์ของโอบาสาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา
ตามหลักสติปัฏฐาน ๔

A STUDY OF OBHĀSA AS AN IMPERFECTION OF INSIGHT OCCURRING
WHILE PRACTICING VIPASSANĀ MEDITATION BASED ON
THE FOUR FOUNDATIONS OF MINDFULNESS

พระจิตตพัฒน์ โสภณปญฺโญ (กิจจาณัฏฐ์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

ศึกษาปรากฏการณ์ของโอบาสในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา
ตามหลักสติปัฏฐาน ๔

พระจิตตพัฒน์ โสภณปญฺโญ(กิจจาณฺเฐ)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

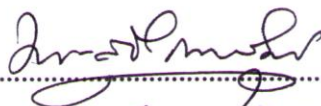
**A STUDY OF OBHĀSA AS AN IMPERFECTION OF INSIGHT OCCURRING
WHILE PRACTICING VIPASSANĀ MEDITATION BASED ON
THE FOUR FOUNDATIONS OF MINDFULNESS**

Phra Jittapat Sobhaṇapaṇṇo (Kitjanat)

A Thesis Submitted in Partial Fulfilment of
The Requirement for The Degree of
Master of Arts
(Vipassanā Meditation)
Graduate School
MahachulalongkornrajavidyalayaUniversity
Bangkok, Thailand
C.E. 2011

(Copyright byMahachulalongkornrajavidyalayaUniversity)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับ
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชา วิปัสสนาภาวนา

(พระสุธีธรรมานุวัตร)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ

(พระมหาสุรชัย วราสโภ)

กรรมการ

(พระมหากฤษณะ ตรุโณ)

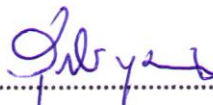
กรรมการ

(พระมหาบุญเลิศ ชุ่มทสุสี)

พระครูปลัดสัมพิพัฒน์ธรรมจารย์

กรรมการ

(พระครูปลัดสัมพิพัฒน์ธรรมจารย์)

กรรมการ

(นายสุกักร์ ทุมทอง)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระมหากฤษณะ ตรุโณ,

ประธานกรรมการ

พระมหาบุญเลิศ ชุ่มทสุสี

กรรมการ

พระครูปลัดสัมพิพัฒน์ธรรมจารย์

กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาปรากฏการณ์ของโอภาสในการปฏิบัติวิปัสสนากาวนา
ตามหลักสติปัฏฐาน ๔

ผู้วิจัย : พระจิตตพัฒน์ โสภณปญโญ (กิจจานุรักษ์)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (วิปัสสนากาวนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระมหากฤษณะ ตรุโณ, ผศ.ดร. ป.ธ.๓, พธ.บ., M.A., Ph.D

: พระมหาบุญเลิศ ฐมฺมทสฺสี, ป.ธ.๘, พธ.บ., พธ.ม.

: พระครูปลัดสัมพิพัฒน์ธรรมจารย์, ป.ธ.๘, พธ.บ., พธ.ม.

วันสำเร็จการศึกษา : ๑ เมษายน ๒๕๕๕

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ เรื่อง “ศึกษาปรากฏการณ์ของโอภาสในการปฏิบัติวิปัสสนากาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔” มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษาวิธีปฏิบัติวิปัสสนากาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท (๒) เพื่อศึกษาโอภาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และ (๓) เพื่อศึกษาปรากฏการณ์ของวิปัสสนูปกิเลสเฉพาะโอภาสในการปฏิบัติวิปัสสนากาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔

การวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เน้นการวิจัยเอกสารโดยการศึกษาข้อมูลจากตำราพระพุทธศาสนาเถรวาทคือ พระไตรปิฎก อรรถกถาฎีกา และคัมภีร์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง แล้วรวบรวมข้อมูล เรียบเรียง บรรยายเชิงพรรณนาและตรวจสอบความถูกต้อง โดยอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์และผู้เชี่ยวชาญด้านวิปัสสนากาวนา

ผลการวิจัยพบว่า โอภาสนี้อาศัยศรัทธาเป็นบ่อเกิดจุดตั้งเรื่องที่ได้ยกมาแสดงข้างต้นนั้นความจริง แสงสว่างหรือโอภาส เป็นสิ่งที่คนมักเข้าใจผิดที่ไปพบเห็นกันในธรรมชาติว่าเป็นของวิเศษหรือบางคนนั่งสมาธิแล้วเห็นแสงต่างๆแล้วคิดว่าเป็นของดีของวิเศษคิดว่าตนเองเป็นผู้วิเศษที่ได้พบแสงสว่างดังกล่าว ซึ่งเหตุการณ์ดังกล่าวล้วนแต่เป็นสิ่งที่ไม่ใช่โอภาสในทางวิปัสสนา เพราะเป็นแสงสว่างที่เกิดจากความเชื่อที่มงาย ไร้สาระ ไร้เหตุผล แต่แสงสว่างที่เป็นวิปัสสนานั้นเกิดจากความศรัทธาในเหตุผล อีกอย่างหนึ่งแสงสว่างที่เรียกว่าโอภาสนี้ต้องเกิดจากความศรัทธาในการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ อย่างจริงจัง ตั้งแต่ ๗ วัน ๗ เดือน ๗ ปี ผลที่ได้รับในการเจริญสติปัฏฐาน ๔ หมวดชัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ในช่วงเกิดสภาวะทางปัญญาโดยเฉพาะญาณที่ ๔ อย่างอ่อนหรือเรียกว่า ตรุณอุทยัพพญาณ ช่วงนี้เรียกว่าอรัทธวิปัสสนา ผู้เริ่มวิปัสสนา ซึ่งในช่วง

นี้จะพบสภาวะธรรมแปลก ๆ ๑๐ ประการ มีแสงสว่างเป็นต้น ด้วยอำนาจแห่งปัญญาที่รู้แจ้งรูปนาม โดยความเป็นไตรลักษณ์อย่างซ้ำของ จึงทำให้ผู้ปฏิบัติมีความรู้สีกวางเฉยในรูปนามเรียกว่า วิปัสสนูปেকชา ถ้าบุคคลใดมีความยินดีพอใจในแสงสว่างเป็นต้นจนถึงความวางเฉยดังกล่าว ชื่อว่า ทำให้วิปัสสนาเศร้าหมอง

ความสำคัญของโอกาสที่เกิดจากการปฏิบัติวิปัสสนาคือช่วยให้ค้นพบ ;วิปัสสนาญาณที่จริงเมื่อผ่านพ้นโอกาสไปแล้ว ดังหลักฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า วิปัสสนูปกิเลสย่อมไม่เกิดแก่พระอริยสาวกผู้ได้บรรลุมรรคผลแล้ว แก่บุคคลผู้ปฏิบัติผิดทาง บุคคลผู้ทอดทิ้งกัมมัฏฐาน และบุคคลผู้เกียจคร้านย่อหย่อนในการปฏิบัติ แต่จะเกิดขึ้นเฉพาะแก่โยคีผู้ปฏิบัติอย่างยิ่งยวด จนได้ชื่อว่า อารัทวิปัสสะเท่านั้น

ในด้านการปฏิบัติวิปัสสนานั้นโอกาส เกิดจากการเจริญวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน เป็นการปฏิบัติที่เน้นสติเป็นใหญ่ในการกำหนดระลึกรู้รูปนามซึ่งเมื่อขยายออกไปแล้วได้แก่ ชั้น ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ และปฏิจางสมุปบาท ๑๒ ธรรมเหล่านี้เรียกว่า วิปัสสนาภูมิ หมายถึงอารมณ์ของวิปัสสนา ที่ชื่อว่า วิปัสสนา หมายถึงสภาวะการรู้แจ้งในอารมณ์ดังกล่าวโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และ ไม่สามารถบังคับบัญชาได้ เมื่อผู้ปฏิบัติกำหนดรูปนามโดยความเป็นไตรลักษณ์ได้อย่างชัดเจนเช่น ชั้น ๕ โดยลักษณะ ๕๐ อย่างตามหลักทางศาสนา ก็จะเกิดความเชื่อมั่นศรัทธาในแนวทางการปฏิบัติดังกล่าว โดยมีสติระลึกรู้อยู่ในรูปนามที่เป็นอารมณ์ของวิปัสสนากวณา ความศรัทธาในพระรัตนตรัยจึงจนพบสภาวะของโอกาสคือแสงสว่างอันเกิดจากความศรัทธาในแนวทางการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ คือ กาย เวทนา จิต และ สภาวะธรรม

Thesis Title : A Study of Obhāsa as an imperfection of insight occurring while Practicing Vipassanā Meditation based on the four foundations of mindfulness

Researcher : Phra Jittapat Sobhaṇapañño (Kitjanat)

Degree : Master of Arts (Vipassanā Meditation)

Thesis Supervisory Committee

: Assist.Prof.Phramaha Kriṣṇa Taruṇo, Pāli III, B.A., M.A., Ph.D.

: Phramaha Boonlert Dhammadaṣṣi, Pāli VIII, B.A., M.A.

: PhraKruPaladSaṃbibaḍḍhanadhammācāriya, Pāli VIII, B.A., M.A.

Date of Graduation : April 1, 2012

ABSTRACT

This research on “A Study of Obhāsa as an imperfection of insight occurring while practicing Vipassanā Meditation based on the four foundations of mindfulness.” has three objectives 1 which are: (1) to study how to practice Vipassanābhāvanā (insight meditation) on the Theravāda Buddhism Doctrine’s Four Foundations of Mindfulness base. (2) to study the occurrence of the Obhāsa as stated in the Theravāda Buddhism Doctrine (3) to study the occurrence of the Vipassanūpakilesa (Obhāsa only) during the practice of the Four Foundations of Mindfulness.

This is the qualitative research with documentation focus. The Thesis took informations from Theravāda Buddhist Tipitaka, Scriptures, Tīkā and related Commentaries. Data were then described and certified by Thesis Advisers and Vipassanā Specialists.

The researcher has found that the Obhāsa arises from Saddhā (Faith) and in fact, it has always been taken wrongly as extraordinary phenomenon. Some practitioner sees different kinds of lights and believed he has become a special person to have attained such lights. But all such lights are not at all Vipassanā’s Obhāsa. They have only been the nonsense, unconscious and unreasonable belief. In contrary, the lights occurring in Vipassanābhāvanā arrived on a logical base. Furthermore, the Obhāsa light has to happen on a serious practice of the Four Foundations of Mindfulness, which could last in one of the lengths of 7 days, 7 months or 7 years. It is stated

in the doctrine that when a practitioner practises in one of the Four Foundations of Mindfulness's bases, the Dhammnāupassanā, (contemplation of mind-objects), and has entered into the low level of the Fourth Ñāna, the Udayabbaya Ñāna, which he will then face with some 10 kinds of extraordinary phenomena, in which Obhāsa is one. But with thorough understanding that these are just the Tilakkhanā (the Common Characteristics) the practitioner then learns how to pay no attention, which is called Upekkhā, the equanimity. On the other hand, practitioners who appreciate such Obhāsa will impure his own Vipassanā result.

Having said that, the s Obhsāa till is important because it helps practitioners to find his level in Vipassanā-Ñāna. This is because the Visuddhimagga scripture stated that Vipassanūpakilesā will not happen to those who attained the Magga, those who have practiced wrongly, those who abandoned the Kammathanā practice and those lazy ones. Obhāsa will happen to the ones who only have practiced seriously.

To further clarify the Obhāsa, it can be explained that this kind of light occurs during the practice of the Four Foundations of Mindfulness. This four-base practice focuses on Sati (the Right Mindfulness) of the Nāma-Rupa (mind and matter), which covers the Five (Groups of Existence), the Āyatana (12 sense-fields), the Dhātu (18 elements), the Indriya (22 faculties) and the Paticcasamuppāda (12 Dependent Origination). All these are grouped and called Vipassanābhūmi 6 (the exercises for the Insight Development). The word 'Vipassanā' could be interpreted as the clear knowledge of the Nāma-Rūpa (mind and matter), that they are impermanence, suffering and cannot be controlled. When the practitioner sees clearly the impermanence of the Three Characteristics he will then have faith in further practice. Such faith then leads him to see the light of wisdom, the Obhāsa.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ สำเร็จลงได้ด้วยความเมตตาอนุเคราะห์ของพระมหากษัตริย์ ตรุโณ พระมหาบุญเลิศ ธรรมทสฺสี และพระครูปลัดสัมพิพัฒน์ธรรมจารย์ ซึ่งเป็นประธานและกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ โดยแต่ละท่านได้ให้ความรู้ แนวคิด และคำแนะนำ อันเป็นประโยชน์ในการทำวิทยานิพนธ์ พระสุธีธรรมานุวัตร (เทียบ สิริญาโณ)คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและคณะกรรมการสอบโครงร่างวิทยานิพนธ์ที่อนุมัติให้ทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้

นอกจากนี้ ข้าพเจ้าขอกราบขอบพระคุณพระมหาเถระผู้ให้โอกาสอันยิ่งใหญ่ในงานวิจัยได้สำเร็จ คือสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสโม) ผู้ก่อตั้งสถาบันและสร้างสรรค์ผลงานอันทรงคุณค่าทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย ผู้เปี่ยมด้วยเมตตาอย่างสูงที่ทำให้เกล้าได้มีโอกาสเข้าศึกษาระดับปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิปัสสนาภาวนาอันเป็นการเผยแพร่ความรู้ด้านวิชาการและปฏิบัติการในทางพระพุทธศาสนาและอีกท่านคือ พระธรรมสิงหบุราจารย์(จรัญ จิตฺตมฺโม) เจ้าอาวาสวัดอัมพวัน จ.สิงห์บุรี ผู้ให้การสนับสนุนทุนการศึกษา

ขอขอบคุณเพื่อนนิสิตบัณฑิตวิทยาลัย วิชาวิปัสสนาภาวนา รุ่น ๓ /๒๕๕๐ ที่เป็นกำลังใจในระหว่างปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๓ เดือนด้วยกัน

ขออนุโมทนาผู้ที่อุปถัมภ์ปัจจัยเป็นทุนการศึกษาที่ได้รับจาก คณะศรัทธาญาติโยมวัดสระแก้วทุกท่าน คณะครูโรงเรียนบ้านสระแก้ว, ดร.แม่ชิตศพร เทวาพิทักษ์ธรรม, โยมอาจารย์ฉันทนา อุตสาหลักษณ์, โยมวรรณพร แจ่มชัด และบริษัทการบินไทยที่สนับสนุนการเดินทางไปประเทศสหภาพเมียนมาร์ ตลอดจนผู้มีพระคุณและผู้มีอุปการะคุณทุกท่าน ที่ให้ผู้วิจัยมีโอกาสทำงานวิจัยฉบับนี้

บุญกุศลใดก็ตามที่เกิดขึ้นจากงานนี้ ข้าพเจ้าขอน้อมถวายบูชาแด่พระรัตนตรัย บิฑามารดา พระอุปัชฌาย์ และอาจารย์ทุกท่าน ขอความเจริญรุ่งเรืองในธรรม จงมีแต่ผู้มีพระคุณทุกท่าน

พระจิตตพัฒน์ โสภณปญฺโญ (กิจจาณฺ์ภู))

วันที่ ๓๑ เดือน มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๕

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	น
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๔
๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย	๔
๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๖
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๖
บทที่ ๒ หลักปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๕
๒.๑ ความหมายของวิปัสสนาภาวนา	๕
๒.๒ ความหมายสติปัฏฐาน	๑๒
๒.๓ วิปัสสนาภูมิ ๖ สงเคราะห์ลงในรูปนาม	๑๖
๒.๔ ปริิญญา ๓	๑๕
๒.๕ วิธีกำหนดวิปัสสนาภาวนา	๒๐
๒.๖ การเปรียบเทียบโสฬสญาณกับวิสุทธิ ๗ และปริิญญา ๓	๒๒
บทที่ ๓ โสภาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๒๓
๓.๑ คำนิยามและความหมายของโสภาส	๒๓
๓.๒ ลักษณะที่จตุกกะของโสภาส	๒๕
๓.๒.๑ ลักษณะของโสภาส	๓๒
๓.๒.๒ จำแนกโสภาส โดยคาหะเป็น ๓	๓๓
๓.๒.๓ กำหนดมรรคและมีไช้มรรค	๓๔

๓.๓ วิปัสสนูปกิเลส	๓๕
๓.๔ ตัวอย่างโอกาสในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท	๓๕
บทที่ ๔ โอกาสในการปฏิบัติวิปัสสนากาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔	๔๖
๔.๑ การปฏิบัติวิปัสสนากาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔	๔๖
๔.๒ โอกาสและปรากฏการณ์	๕๕
๔.๓ โอกาสในการปฏิบัติวิปัสสนากาวนา	๖๐
๔.๔ หลักในการกำหนดโอกาสจากวิปัสสนาจารย์	๗๐
บทที่ ๕ สรูปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ	๗๒
๕.๑ สรูปผลการวิจัย	๗๒
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๗๔
บรรณานุกรม	๗๕
ประวัติผู้วิจัย	๗๘

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อเกี่ยวกับพระไตรปิฎก

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการอ้างอิง โดยระบุ เล่ม/ชื่อ/หน้า หลังคำย่อชื่อ คัมภีร์ เช่น ที.สี. (บาลี) ๘/๓/๓๖ หมายถึง สุตตันตปิฎกที่ฉมนิกาย สีลขุขุททก พระไตรปิฎก ภาษาบาลี เล่มที่ ๘ ชื่อที่ ๓ หน้า ๓๖, ที.สี. (ไทย) ๘/๑๓๐/๕๖ หมายถึง สุตตันตปิฎก ที่ฉมนิกาย สีลขุขุททก พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ ๘ ชื่อที่ ๑๓๐ หน้า ๕๖

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา. (ไทย) = วินัยปิฎก มหาวิภังค์ (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ที่ฉมนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ที่ฉมนิกาย ปาฎิกวรรคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ที่ฉมนิกาย ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มู.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย มูลปนิบาต	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปนิบาตปาติ	(ภาษาบาลี)
ส.ส.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย สคาถวรรคปาติ	(ภาษาบาลี)
ส.นิ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
อ.จ.ท.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อ.จ.ต.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย ตุกนิบาตปาติ	(ภาษาบาลี)
ข.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย มหานิเทศ	(ภาษาไทย)
ข.จ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย จุฬนิเทศปาติ	(ภาษาบาลี)
ข.ป.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค	(ภาษาไทย)
ข.อป.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย อปทานปาติ	(ภาษาบาลี)
ข.ข.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย ขุททกปาฐปาติ	(ภาษาบาลี)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.วิ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังคปกรณ์	(ภาษาไทย)
อภิ.ปุ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	บุคคลบัญญัติ	(ภาษาไทย)

ข. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในการอ้างอิง โดยระบุ เล่ม/ชื่อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.ม.อ. (บาลี) ๑/๔๑๔/๓๐๘ หมายถึง ทีฆนิกาย สุมงฺคลวิลาสินี มหาวกุคคอกุฎฐกถา อรรถกถาภาษาบาลี เล่มที่ ๑ ข้อที่ ๔๑๔ หน้า ๓๐๘

วิ.มหา.อ.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	สมันตปาสาทิกา มหาวิภังค์อรรถกถา	(ภาษาไทย)
วิ.ป.อ.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก	สมนฺตปาสาทิกา ปรีวารวคฺคอกุฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
ที.สี.อ.	(บาลี)	=	ทีฆนิกาย	สุมงฺคลวิลาสินี สีลภขณฺทวคฺคอกุฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
ที.ม.อ.	(บาลี)	=	ทีฆนิกาย	สุมงฺคลวิลาสินี มหาวกุคคอกุฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
ที.ปา.อ.	(บาลี)	=	ทีฆนิกาย	สุมงฺคลวิลาสินี ปาฎิกวคฺคปาลี	(ภาษาบาลี)
ม.มฺ.อ.	(บาลี)	=	มชฺฉิมนิกาย	ปปลฺลจฺจุทนีมฺลปณฺณาสกอกุฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
ม.ม.อ.	(บาลี)	=	มชฺฉิมนิกาย	ปปลฺลจฺจุทนีมชฺฉิมปณฺณาสกอกุฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
ม.อุ.อ.	(บาลี)	=	มชฺฉิมนิกาย	ปปลฺลจฺจุทนีอุปฺริปณฺณาสกอกุฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
สํ.ส.อ.	(บาลี)	=	สํยจฺจตฺตนิคาย	สารตฺตปฺปกาสินี สคฺคาถวคฺคอกุฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
อง.จกฺก.อ.	(บาลี)	=	องฺคฺจตฺตนิคาย	มโนรตฺตปฺรณฺธิจกฺกนิปาทอกุฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
อง.สจฺจตฺก.อ.	(บาลี)	=	องฺคฺจตฺตนิคาย	มโนรตฺตปฺรณฺธิสจฺจตฺกนิปาทอกุฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ม.อ.	(บาลี)	=	ขุทฺตทกนิคาย	สทฺธมฺมปฺปชฺโชติกา มหานิทฺเทสอกุฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ป.อ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุทฺตทกนิคาย สัทธมฺมปกาสิโน	
				ปฏฺฐิสัมภิตามรรคอรตฺตกถา	(ภาษาไทย)
อภิ.สงฺ.อ.	(บาลี)	=	อภิธมฺมปิฎก	ธมฺมสงฺคณฺโณกุฎฐสาธิตีอกุฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
อภิ.วิ.อ.	(บาลี)	=	อภิธมฺมปิฎก	วิภังคสมฺโมหวิโนทนีอกุฎฐกถา	(ภาษาบาลี)

ค. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์ฎีกา

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการอ้างอิง โดยจะระบุเล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น วมติ.ฎีกา (บาลี) ๒ / ๒๔๑ / ๑๑๐ หมายถึง วมติวินทนีฎีกา เล่มที่ ๒ ข้อที่ ๒๔๑ หน้า ๑๑๐

วชิร.ฎีกา	(บาลี) =	วชิรพุทธฎีกา	(ภาษาบาลี)
สารตถ.ฎีกา	(บาลี) =	สารตถทีปนีฎีกา	(ภาษาบาลี)
สารตถ.ฎีกา	(ไทย) =	สารัตถทีปนีฎีกา	(ภาษาไทย)
วมติ.ฎีกา	(บาลี) =	วมติวินทนีฎีกา	(ภาษาบาลี)
กงขา.ฎีกา	(บาลี) =	กงขาวิตรณีปุราณฎีกา	(ภาษาบาลี)
มุล.ฎีกา	(บาลี) =	มุลสิกขาฎีกา	(ภาษาบาลี)
ที.สี.ฎีกา	(บาลี) =	ทีฆนิกาย สีนตถปุทกาสนีสีลกขนุชวคคฎีกา	(ภาษาบาลี)
ที.ม.ฎีกา	(บาลี) =	ทีฆนิกาย สีนตถปุทกาสนิมหาวคคฎีกา	(ภาษาบาลี)
ที.สี.อภิณวฎีกา	(บาลี) =	ทีฆนิกาย สาธุวิลาสินี สีลกขนุชวคคอภิณวฎีกา	(ภาษาบาลี)
ช.ธ.ฎีกา	(บาลี) =	ธมมปทมหาฎีกา	(ภาษาบาลี)
อภิ.สง.มุลฎีกา	(บาลี) =	อภิธมมปิฎกธมมสงคณิมุลฎีกา	(ภาษาบาลี)
อภิ.วิ.มุลฎีกา	(บาลี) =	อภิธมมปิฎก วิงคมุลฎีกา	(ภาษาบาลี)

ง. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์ปกรณ์วิเสส

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้ปกรณ์วิเสส วิสุทธีมรรคฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการอ้างอิง โดยระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังย่อชื่อคัมภีร์ เช่น วิสุทธี (บาลี) ๒/๕๗๘/๑๗๐. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๒ ข้อที่ ๕๗๘ หน้าที่ ๑๗๐

สงคห.	(บาลี) =	อภิธมมตถสงคห	(ภาษาบาลี)
วิสุทธี.	(บาลี) =	วิสุทธีมคคปกรณ์	(ภาษาบาลี)

จ. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์ฎีกาปกรณ์วิเสส

วิสุทธี.มหาฎีกา	(บาลี) =	ปรมตถมณชชสา วิสุทธีมคคมหาฎีกา	(ภาษาบาลี)
วิสุทธี.มหาฎีกา	(ไทย) =	ปรมตถมณชชสา วิสุทธีมรรคมหาฎีกา	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

คนส่วนมากมีความรู้ความเข้าใจในหลักคำสอนทั้งปรีชาปฏิบัติและปฏิบัติตนน้อย กล่าวคือ ยังไม่มีการศึกษาพระธรรมวินัยอย่างแท้จริง เพราะส่วนมากศึกษาพระพุทธศาสนาจากการฟังธรรมบรรยาย หรือเทศน์ เป็นต้น ส่วนทางด้านการศึกษาปฏิบัติคนส่วนมากคิดว่าการทำงานบุญตักบาตร ถืออุโบสถศีล ว่าเป็นการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน แต่เมื่อสอบถามว่าอะไรคือรูป อะไรคือนาม เวลามีเวทนาเกิดขึ้นกำหนดอย่างไร ก็ยังมีความมึนงงและสงสัยกันอยู่ เพราะว่าไม่เคยปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานที่ถูกต้อง เพียงแต่อาศัยพิธีกรรมคือการสมาทานรักษาอุโบสถศีลในวันพระเท่านั้น

สิ่งที่จะกล่าวต่อไปนี้คือ แสงสว่างหรือโอกาส เป็นสิ่งที่คนมักเข้าใจผิดที่ไปพบเห็นกันในธรรมดาว่าเป็นของวิเศษหรือบางคนนั่งสมาธิแล้วเห็นแสงต่างๆแล้วคิดว่าเป็นของดีของวิเศษ คิดว่าตนเองเป็นผู้วิเศษที่ได้พบแสงสว่างดังกล่าว ซึ่งเหตุการณ์ดังกล่าวล้วนแต่เป็นสิ่งที่ไม่ใช่โอกาสในทางวิปัสสนา เพราะเป็นแสงสว่างที่เกิดจากความเชื่อที่มึนงง ไร้สาระ ไร้เหตุผล แต่แสงสว่างที่เป็นวิปัสสนานั้นเกิดจากความศรัทธาในเหตุผล อีกอย่างหนึ่งแสงสว่างที่เรียกว่าโอกาสนี้ต้องเกิดจากความศรัทธาในการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ อย่างจริงจัง ตั้งแต่ ๗ วัน ๗ เดือน ๗ ปี ผลที่ได้รับในการเจริญสติปัฏฐาน ๔ หมวดข้ามานุปัสสนาสติปัฏฐาน ในช่วงเกิดสภาวะญาณทางปัญญาโดยเฉพาะญาณที่ ๔ อย่างอ่อนหรือเรียกว่า ตรุณอุทยัพพญาณ ช่วงนี้เรียกว่าอารัทธวิปัสสนา ผู้เริ่มวิปัสสนา ซึ่งในช่วงนี้จะพบสภาวะธรรมแปลกๆ ๑๐ ประการ มีแสงสว่างเป็นต้นด้วยอำนาจแห่งปัญญาที่รู้แจ้งรูปนามโดยความเป็นไตรลักษณ์อย่างชำชอง จึงทำให้ผู้ปฏิบัติมีความรู้สึกวางเฉยในรูปนามเรียกว่า วิปัสสนูปเพกขา ถ้าบุคคลใดมีความยินดีพอใจในแสงสว่างเป็นต้นจนถึงความวางเฉยดังกล่าว ชื่อว่า ทำให้วิปัสสนาเศร้าหมอง

ความสำคัญของโอกาสที่เกิดจากการปฏิบัติวิปัสสนาคือช่วยให้ค้นพบ ;วิปัสสนาญาณที่จริงเมื่อผ่านพ้นโอกาสไปแล้ว ดังหลักฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า วิปัสสนูปกิเลสย่อมไม่เกิดแก่พระอริยสาวกผู้ได้บรรลุมรรคผลแล้ว แก่บุคคลผู้ปฏิบัติผิดทาง บุคคลผู้ทอดทิ้งกัมมัฏฐาน และบุคคลผู้เกียจคร้านย่อหย่อนในการปฏิบัติ แต่จะเกิดขึ้นเฉพาะแก่โยคีผู้ปฏิบัติอย่างยิ่งยวด จนได้ชื่อว่า อารัทธวิปัสสกะเท่านั้น^๑

^๑ อ้างถึง วิสุทธิ ๒/๓๐๕ อ้างใน พระโสภณมหาเถระ (มหาศีลยาตอ), วิปัสสนาธุณี, แปลโดย จำรูญธรรมดา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กัทยวิสุทธิ, ๒๕๔๘), หน้า ๒๕๒.

การฝึกจิตตั้งพุทธานุสสติรับรองว่า “จิตต์ ทนฺตํ สุขาวหํ จิตฺที่ฝึกดีแล้ว นำสุขมาให้”^๒ วิธีการฝึกจิตให้เกิดปัญญารู้เท่าทันความเป็นจริงของปัญหาอย่างถาวรคือการเจริญวิปัสสนากาวนาตามแนวสติปัฏฐาน ดังพระบาลีปรากฏว่า “เอกายโน อโย ภิกขเว มคฺโค สตุตฺตานํ วิสุทฺธิยา โสภปริ-เทวานํ สมตฺกมฺยา ทุกฺขโทมนสฺसानํ อตุลฺกมฺยา ฉายสฺส อธิคฺมาย นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยาเย, ยทิตฺถ จตุตาโร สติปัฏฺจานา.”^๓ แปลความว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย สติปัฏฐานสี่นี้เป็นทางสายเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อระงับความเศร้าโศกและความคร่ำครวญ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุอรหิมรรค เพื่อบรรลุพระนิพพาน

ในการเจริญวิปัสสนากรรมฐานนั้น ก็จะต้องอาศัยสติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้เป็นอารมณ์กรรมฐานที่ผู้ปฏิบัติจะพึงกำหนดรู้และมี ๒ อย่างเท่านั้น คือรูปกับนามนั่นเองจนเห็นอาการปรากฏของพระไตรลักษณ์ชัดเจนสติปัฏฐานจึงเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้เกิดวิปัสสนาขึ้นมาดังที่พระบรมศาสดาทรงตรัสไว้ว่า “ดูก่อน...ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้ตามพิจารณาเห็นกายในกายภายในอยู่บ้าง ย่อมเป็นผู้ตามพิจารณาเห็นทั้งความเกิดขึ้นทั้งความดับไปเป็นธรรมดาในกายอยู่”^๔

ในการปฏิบัติวิปัสสนากาวนานั้น นักปฏิบัติเมื่อตั้งใจมีสติแน่วแน่จดจ่ออยู่กับรูปนามตามความเป็นจริง วิปัสสนาปัญญาก็จะพัฒนาขึ้นไป (วิปัสสนาญาณ)ตามลำดับ ในช่วงที่อุทัยพหุญาณเกิดขึ้นใหม่ ๆ นั้น ปรากฏการณ์ที่มักจะเกิดขึ้นเสมอ ๆ ได้แก่ วิปัสสนูปกิเลส ๑๐ ประการ ซึ่งเป็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นเพื่อทำวิปัสสนาให้เศร้าหมอง คือเกิดขึ้นมาเพื่อเป็นเครื่องกีดขวางวิปัสสนาแต่จะเกิดกับบุคคลประเภทใดบ้างนั้น ในวิสุทธิมรรคท่านแสดงไว้ว่า

“วิปัสสนูปกิเลสสา ปฏิเวธปุตฺตสฺส อริยสวากสฺส เจว วิปฺปฏิปนฺนกสฺส จ นิภิจิตฺตกมฺมญฺจานสฺส กุสิตฺตปฺกคฺคสฺส นฺุปฺปชฺชนฺติ. สมฺมาปฏิปนฺนกสฺส ปน ยุตฺตปฺปยุตฺตสฺส อารทฺธ-วิปสฺสสฺส กุลปฺตฺตสฺส อุปฺปชฺชนฺติเยว.”^๕

แปลว่า วิปัสสนูปกิเลสย่อมไม่เกิดแก่พระอริยสาวกผู้ได้บรรลุมรรคผลแล้ว แก่บุคคลผู้ปฏิบัติผิดทาง บุคคลผู้ทอดทิ้งกัมมัฏฐาน และบุคคลผู้เกียจคร้านย่อหย่อนในการปฏิบัติ แต่จะเกิดขึ้น โยคีผู้ปฏิบัติชอบ ผู้มีความพากเพียรในการปฏิบัติอย่างยิ่งยวด จนได้ชื่อว่า อารัทธวิปัสสกะเท่านั้น^๖

^๒ บุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๓/๑๕.

^๓ ที.ม. ๑๐/๓๓๒-๔๐๕/๒๔๘-๒๖๕.

^๔ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๓/๓๐๑.

^๕ อ้างถึง วิสุทธิ. ๒.๓๐๔ – ๕ อ้างใน พระโสภณมหาเถระ (มหาศีลยาตอ), วิปัสสนาธุณี, หน้า ๕๑๖.

^๖ พระโสภณมหาเถระ (มหาศีลยาตอ), วิปัสสนาธุณี, หน้า ๕๑๖.

ที่จริงพลววิปัสสกบุคคล บุคคลผู้เจริญวิปัสสนาจนได้ญาณแก่กล้า ก็ไม่เกิดวิปัสสนูปกิเลสเช่นกัน เพราะฉะนั้น ฟังทราบว่า อุปกิเลสหรือวิปัสสนูปกิเลสจะไม่เกิดแก่โยคีผู้เปรียบพร้อมด้วยญาณตั้งแต่นิพพิทาญาณเป็นต้นไป

ในปฏิสัมภิทามรรคได้แสดงวิปัสสนูปกิเลสไว้ว่า

โองาสะ เจว ฌาณะ จ ปิตยา จ วิกมฺปติ
 ปสฺสทฺธิยา สุเข เจว เยหิ จิตฺตํ ปเวธติ.
 อธิโมกฺเข จ ปกฺกเห อุปฺภูจฺจเน จ กมฺปติ
 อุกฺเขขวชฺชนายณฺจ อุกฺเขขาย นิกฺกนฺติยา.^๑

แปลว่า ภาวนาจิตย่อมสันคลอนเพราะแสงสว่าง ญาณ ปัญญาที่เทียบแหลม ความอิมเอิบใจ ความสงบ แห่งกายและใจ ความสุขกายสุขใจ ความศรัทธา ความพากเพียร ความมีสติสัมปชัญญะวิปัสสนูปกิลาอันเป็นไปกับอาวัชชนูปกิลา และเพราะ ตัณหาความยินดีในวิปัสสนา^๒

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจ ที่จะศึกษาเกี่ยวกับโองาสว่า มีลักษณะอย่างไร มีความเกี่ยวข้องกับวิปัสสนูปกิเลส และจะก้าวพ้นจากวิปัสสนูปกิเลสได้อย่างไร

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาหลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ที่ปรากฏในคัมภีร์ พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาวิปัสสนูปกิเลสเฉพาะ โองาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาปรากฏการณ์ของวิปัสสนูปกิเลสเฉพาะ โองาสในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔

^๑ อ่างถึง ขุ.ป. ๓๑/๓/๓๑๓. อ่างใน พระโสภณมหาเถระ (มหาศีลยาตอ), วิปัสสนาธุณี, หน้า ๕๑๓.

^๒ พระโสภณมหาเถระ (มหาศีลยาตอ), วิปัสสนาธุณี, หน้า ๕๑๓.

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๓.๑ การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทมีการปฏิบัติและเนื้อหาปรากฏอย่างไร

๑.๓.๒ วิปัสสนูปกิเลสเฉพาะ โอภาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร

๑.๓.๓ ปรากฏการณ์ของโอภาสอันเป็นวิปัสสนูปกิเลสในการเข้าปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เป็นอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

ขอบเขตของการวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ และวิเคราะห์เปรียบเทียบ ทฤษฎีกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาภาคสนาม ดังนี้

๑.๔.๑ ศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท คือ พระไตรปิฎก, อรรถกถา, ฎีกา, ปกรณ์วิเสส, หนังสือที่เกี่ยวข้อง และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๔.๒ ศึกษาโอภาสที่มีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทคือ พระไตรปิฎก, อรรถกถา, ฎีกา, ปกรณ์วิเสส, หนังสือที่เกี่ยวข้อง และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๔.๓ ศึกษาปรากฏการณ์ของโอภาส ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามสติปัฏฐาน ๔

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้มีคำศัพท์ที่ใช้เป็นหลักในการวิจัยและคำจำกัดความดังต่อไปนี้

๑.๕.๑. โอภาส คือ แสงสว่าง ที่เกิดจากการปฏิบัติสติปัฏฐาน ๔ ตามหลักฐานในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท อันได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสส และตำราทางวิชาการ

๑.๕.๒ วิปัสสนาภาวนา หมายถึง การเจริญสติปัฏฐาน ๔

๑.๕.๓ วิปัสสนูปกิเลส หมายถึง อุปกิเลส ๑๐ ที่เกิดจากการวิปัสสนา ได้แก่ (๑) โอภาส (๒) ญาณ (๓) ปีติ (๔) ปัสสัทธิ (๕) สุข (๖) อธิโมกข์ (๗) ปัสคหะ (๘) อุปปัฏฐาน (๙) อุเบกขา และ (๑๐) นิกันติ

๑.๖. ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑) สะยาตอภัททันตะ โสภณมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต ได้แสดงวิธีเจริญวิปัสสนา พบว่ามีอยู่ ๒ อย่าง ได้แก่การเจริญสมณะภาวนามาก่อนแล้วเห็นแจ้งอุปาทานชั้น ๕ เรียกว่า สมถยานิก คือผู้มีสมณะเป็นเครื่องดำเนิน ส่วนบุคคลแรกเริ่มก็พิจารณาเห็นแจ้งอุปาทานชั้น ๕ มาแต่ต้น เรียกว่า สุทธวิปัสสนายานิก หรือสุกขวิปัสสนยานิก คือผู้มีวิปัสสนาล้วน ๆ เป็นเครื่องดำเนินบุคคลผู้นี้แหละ ตรงกับที่ท่านพระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ในคัมภีร์ปปัญจสูทนี ตอนพรรณนาความในธัมมทายาทสูตร (ในมัชฌิมนิกาย มูลปนิณาสก์) ว่าภิกษุบางรูปในพระศาสนาทำอุปาจารสมาธิหรืออัปนาสมาธิให้เกิดขึ้นก่อน ตอนนี้เป็น สมถะ แล้วภิกษุนั้นเห็นแจ้งซึ่งสมาธินั้นด้วย ซึ่งธรรมทั้งหลายที่สัมปยุตกับสมาธินั้นด้วย โดยลักษณะ ๑ มีความไม่เที่ยงเป็นต้นเป็น วิปัสสนา^๑

๒) โสภณมหาเถระ (มหาศีลยาตอ) แต่งหนังสือเรื่อง “มหาสติปัฏฐานสูตร” หนทางสู่พระนิพพาน เป็นหนังสือที่มีหลักฐานพระบาลีในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และผ่านการปฏิบัติของผู้เขียนมาแล้ว ทำให้เข้าใจหลักการปฏิบัติตรงตามพุทธาธิบาย^{๑๑} และวิปัสสนานัย เล่ม ๑ ทางสู่พระนิพพาน เป็นหนังสือแสดงหลักปรีชาดี หลักปฏิบัติที่สมบูรณ์พร้อมทั้งหลักการ และกระบวนการในหลักปรีชาดีและปฏิบัติ^{๑๒}

๓) พระอาจารย์ ดร. ภัททันตะ อาสภมหาเถระ อัครมหาภิกษุมัฏฐานาจริยะ ได้แต่งหนังสือเรื่อง จตุตถาโร สติปัฏฐานา พบว่าวิปัสสนากาณา เป็นวิธีเดียวเท่านั้นที่ทำให้บรรลุ มรรคผล นิพพาน และมีเฉพาะในพระพุทธศาสนาเท่านั้น ซึ่งวิปัสสนาคือปัญญาที่รู้แจ้งสภาวะธรรมตามความเป็นจริง^{๑๒} ด้วยการมีสติกำหนดจดจ่ออยู่กับอารมณ์ปัจจุบันอย่างต่อเนื่อง จนเห็นพระไตรลักษณ์ได้อย่างชัดเจน คือ เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ตามที่สติปัฏฐาน ๔ ที่ปรากฏในมหาสติปัฏฐานสูตร^{๑๓}

^๑ท่านมหาศีล สะยาตอภัททันตะ โสภณมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต, วิสุทธิญาณว่าด้วยวิสุทธิ ๗ และ ญาณ ๑๖, (มปท., มปป.), หน้า ๔๗.

^{๑๑}พระโสภณมหาเถระ (มหาศีลยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน, แปลโดย พระคันธสาราภิวงศ์, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๕).

^{๑๒}พระโสภณมหาเถระ (มหาศีลยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, แปลโดย พระคันธสาราภิวงศ์, (นครปฐม : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๘).

^{๑๓}ดร. ภัททันตะ อาสภมหาเถระ อัครมหาภิกษุมัฏฐานาจริยะ, จตุตถาโร สติปัฏฐานา, (ม.ป.ท. : ม.ป.ป.), หน้า ๕.

^{๑๔}ดร. ภัททันตะ อาสภมหาเถระ อัครมหาภิกษุมัฏฐานาจริยะ, จตุตถาโร สติปัฏฐานา, หน้า ๑๕ -๒๑.

๔) พระครูประคุณสรกิจ (สุชาติ ชีโนรโต)^{๑๔} ได้ศึกษาเรื่องวิธีการสอนวิปัสสนาภาวนาตามแนวทางของสำนักวิปัสสนาวิเวกอาศรม พบว่า ได้มีการนำหลักสติปัฏฐาน ๔ ที่ปรากฏในมหาสติปัฏฐานสูตร ซึ่งแยกออกเป็น ๔ หมวดใหญ่คือ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน หมวดเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน หมวดจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน และหมวดธัมมานุปัสสนา - สติปัฏฐาน นำมาศึกษาและนำมาปรับใช้ในการปฏิบัติจริง พร้อมสรุปให้เห็นว่า สติปัฏฐาน ๔ ก็คือการกำหนดรูปนามนั่นเอง โดยมุ่งเน้นที่รูปนามของแต่ละคนเป็นหลัก วิธีที่นำมาปรับใช้คือ สอนให้ผู้ปฏิบัติกำหนดรูปนามในการเคลื่อนไหวอริยาบถใหญ่คือ ยืน เดิน นั่ง นอน และอริยาบถย่อย เป็นสำคัญ ขณะเดียวกันก็ให้พิจารณาเวทนา ความคิด และพิจารณาธรรมไปตามวาระที่เหมาะสม เห็นได้ว่า การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาของสำนักวิปัสสนาวิเวกอาศรม มีความสอดคล้องกับวิธีปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท)

๕) พระมหาเข็มทอง ตนฺติปาโล (ฤทธิลือไกร) วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวทางของพระครูโพธิสารคุณ (ประยงค์ อุปลวณฺโณ) พบว่า การปฏิบัติวิปัสสนา คือการดูรูปนาม เมื่อหายใจเข้าท้องจะพอง หายใจออกท้องจะยุบ อากาศท้องพองยุบเป็นรูป ตัวรู้ว่าการพองยุบเป็นนาม รูปเคลื่อนไหว นามกำหนดรู้^{๑๕}

๖) พระมหาปรีชา สมจิตฺโต (สัปพันธ์) ศึกษาเรื่อง “การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวมหาสติปัฏฐานสูตร” พบว่า วิปัสสนากรรมฐานตามมหาสติปัฏฐานสูตร ได้กล่าวถึงหลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานโดยความเป็นพระไตรลักษณ์ มหาสติปัฏฐานสูตร มีหลักธรรมสำคัญอยู่ ๔ ประการ ในการนำผู้ปฏิบัติไปสู่ความหลุดพ้นจากเพลิงกิเลสและเพลิงทุกข์ คือ ๑. การกำหนดพิจารณาตามกายในกายอยู่เป็นประจำ ๒. การกำหนดพิจารณาตามเวทนาในเวทนาอยู่เป็นประจำ ๓. การกำหนดพิจารณาตามจิตในจิตอยู่เป็นประจำ ๔. การกำหนดพิจารณาตามดูธรรมในธรรมอยู่เป็นประจำ^{๑๖}

^{๑๔} พระครูประคุณสรกิจ (สุชาติ ชีโนรโต), “การศึกษาวิธีการสอนวิปัสสนากัมมัฏฐานตามแนวทางของสำนักวิปัสสนาวิเวกอาศรม”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๑๐๕ - ๑๐๖.

^{๑๕} พระมหาเข็มทอง ตนฺติปาโล (ฤทธิลือไกร), “ศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวทางของพระครูโพธิสารคุณ (ประยงค์ อุปลวณฺโณ)”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗).

^{๑๖} พระมหาปรีชา สมจิตฺโต, (สัปพันธ์), “การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวมหาสติปัฏฐานสูตร”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๕ (บทคัดย่อ).

๓) พระมหาอำนาจ อานนุโท (จันทร์เปล่ง)^{๑๓} ศึกษาเรื่อง “การศึกษาเรื่องการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท” อธิบายว่า การบรรลุธรรม นั้นสิ่งสำคัญประการแรก คือ การศึกษาถึงหลักธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ โดยเฉพาะโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ เป็นหลักธรรมที่นำไปสู่การปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม ประกอบด้วย สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โภขฌงค์ ๗ และมรรคมีองค์ ๘ แต่ละหมวดธรรม มีความสมบูรณ์ อยู่ในตัว ผู้ปฏิบัติจะถือหลักธรรมหมวดไหนในการปฏิบัติก็สามารถบรรลุธรรมได้ ผลของการบรรลุธรรมนั้นมี ๔ ระดับคือ โสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล และอรหัตผล.

๔) พระมหาประดิษฐ์ ธรรมธิโร (ธรรมไชย์) ศึกษาเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์ปิติในวิปัสสนาภาวนา : เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน” พบว่า การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา คือ การปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔^{๑๔}

๕) รุจภา ชงปลื้มจิตร ศึกษาเรื่อง “ศึกษาอุท্থัพพญาณ ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ตามหลักสติปัฏฐาน ๔ : เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน” พบว่า ในตรุณอุท্থัพพญาณ ทำให้เกิดวิปัสสนูปกิเลส^{๑๕} และ ศรีสด แสงสว่าง ศึกษาเรื่อง “ศึกษาโพชฌงค์ ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ : เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน”^{๑๖} พบว่า วิปัสสนูปกิเลสเกิดขึ้นในโพชฌงค์อย่างอ่อน (ตรุณโพชฌงค์)

จากเอกสารและงานวิจัยทำให้ทราบว่า วิปัสสนูปกิเลสเกิดจากการปฏิบัติวิปัสสนาคือ การปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งในงานวิจัยนี้ได้ศึกษาโอกาสในวิปัสสนูปกิเลส หรือ เรียกว่า วิปัสสนโณภาส ซึ่งจะได้กล่าวรายละเอียดในเนื้อหาในบทต่อไป

^{๑๓}พระมหาอำนาจ อานนุโท (จันทร์เปล่ง), “การศึกษาเรื่องการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๒ (บทคัดย่อ).

^{๑๔}พระมหาประดิษฐ์ ธรรมธิโร (ธรรมไชย์), “ศึกษาวิเคราะห์ปิติในวิปัสสนาภาวนา : เฉพาะกรณี การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน”, ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๖๖.

^{๑๕}รุจภา ชงปลื้มจิตร, “ศึกษาวิเคราะห์ปิติในวิปัสสนาภาวนา : เฉพาะกรณี การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน”, ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓).

^{๑๖}ศรีสด แสงสว่าง, “ศึกษาวิเคราะห์ปิติในวิปัสสนาภาวนา : เฉพาะกรณี การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน”, ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓).

๑.๗. วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่องนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและจากแบบการบันทึกประสบการณ์ประจำวันในการปฏิบัติวิปัสสนากาวนา เฉพาะกรณีของนิสิตหลักสูตรวิปัสสนากาวนา พุทธศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ดังต่อไปนี้

๑.๗.๑ การศึกษาภาคเอกสาร (Documentary Research) ศึกษาค้นคว้าวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับหลักปฏิบัติวิปัสสนากาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ตามที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท พระไตรปิฎก, อรรถกถา, ฎีกา,ปกรณ์วิเสส, หนังสือที่เกี่ยวข้อง และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๗.๒ การศึกษาวิเคราะห์โอกาสที่ปรากฏขึ้นในวิปัสสนูปกิเลส ตามที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท พระไตรปิฎก, อรรถกถา, ฎีกา,ปกรณ์วิเสส, หนังสือที่เกี่ยวข้อง และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๗.๓ การศึกษาปรากฏการณ์โอกาสอันเป็นวิปัสสนูปกิเลส ในการปฏิบัติวิปัสสนากาวนา ตามหลักสติปัฏฐาน ๔

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบหลักวิธีปฏิบัติวิปัสสนากาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธานุศาสนเถรวาท

๑.๘.๒ ทำให้ทราบวิปัสสนูปกิเลสเฉพาะโอกาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธานุศาสนเถรวาท

๑.๘.๓ ทำให้ทราบปรากฏการณ์ของวิปัสสนูปกิเลสเฉพาะโอกาสอันเป็นผลของการปฏิบัติวิปัสสนากาวนา

บทที่ ๒

หลักปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

สำหรับบทนี้ผู้วิจัย จะศึกษาเรื่อง “ศึกษาปรากฏการณ์ของโอกาสในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔” ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท คือ พระไตรปิฎก, อรรถกถา, ฎีกา, ปกรณ์วิเสส, หนังสือที่เกี่ยวข้อง และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้ศึกษาได้กำหนดประเด็นดังนี้

- ๒.๑ ความหมายของวิปัสสนาภาวนา
- ๒.๒ ความหมายสติปัฏฐาน
- ๒.๓ วิปัสสนาภูมิ ๖ สงเคราะห์ลงในรูปนาม
- ๒.๔ ปริญา ๓
- ๒.๕ วิธีกำหนดวิปัสสนาภาวนา
- ๒.๖ การเปรียบเทียบโสฬสญาณกับวิสุทธิ ๗ และปริญา ๓

๒.๑ ความหมายของวิปัสสนาภาวนา

เมื่อก้าวถึง ความหมายของ วิปัสสนาภาวนา มีปรากฏอยู่ใน พระไตรปิฎกและคัมภีร์ชั้นอรรถกถา ฎีกาปกรณ์วิเสสและคัมภีร์อื่นๆ ตลอดจนถึงเกจิอาจารย์ ผู้วิจัยจะมีการศึกษาต่อไปนี้

ความหมายวิปัสสนาภาวนาตามศัพท์

คำว่า “วิปัสสนา” ตามคัมภีร์ไวยากรณ์ มาจาก วิ+ทิส+ยุ

วิ เป็นอุปสรรคปรากฏในอรรถ ประการต่างๆ (วิวิธะ)^๑ ทิส ในความหมายดู มอง เห็น พบ (เปกฺขเน) ตัวอย่างคือ วิปัสสนา แปลว่า การเห็นรูปนามตามเป็นจริง^๒ แปลง ทิส เป็น ปสฺส ด้วย สุตฺรว่า ทิสฺสฺส ปสฺสทิสฺสทกฺขาวา.^๓ แปลง ยุ เป็น อนด้วย สุตฺรว่า

^๑ อ่างใน พระโมคคัลลานเถระ, คัมภีร์อภิธานปิปปิกา, แปลโดย พระมหาสมปอง มุทิโต, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐๕๐.

^๒ อ่างใน พระมหาสมปอง มุทิโต, มูลนิธิธรรมศึกษา กัจจายนสูตร ธาตวานุกรม, หน้า ๘๗.

^๓ อ่างถึง กจ. ๔๗๑. อ่างใน พระมหาสมปอง มุทิโต, มูลนิธิธรรมศึกษา กัจจายนสูตร ธาตวานุกรม, หน้า ๓๗.

อนกา ยุณฺวณฺ์.^๔ลง อา อิตถิโชนกปจจย ด้วยสูตรว่า

อิตถิมโต อาปจจโย.^๕

ในคัมภีร์อรรถกถา วิเคราะห์ไว้ว่า

“วิปัสสนา วิเคราะห์ว่า อนิจจาทิวเสน วิวิชากาเรน ปสฺสตีติ วิปัสสนา อนิจจานุสฺสนาทิกา ภาวนาปณฺณา ฯ”^๖ แปลว่า “ธรรมชาติ ที่ชื่อว่า วิปัสสนา เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า เห็นสังขารธรรม โดยอาการต่างๆ ด้วยอำนาจอนิจจลักษณะเป็นต้น ได้แก่ ภาวนาปัญญา มีอนิจจานุสฺสนาเป็นต้น ฯ”^๗

คำว่า “ภาวนา” ตามคัมภีร์ไวยากรณ์ มาจาก ภา+ย

ภู ในความหมาย มี เป็น (สตุตย) ตัวอย่าง คือ ภาวนา แปลว่า การภาวนา การเจริญ^๘ พุทธิ^๙ ภู เป็น โอด้วยสูตรว่า อยฺเณสุ จ.^{๑๐}แปลง โอ เป็น อวด้วยสูตรว่า เต อวายากาโรเต.^{๑๑}แปลง ภู เป็น อน ด้วยสูตรว่า อนกา ยุณฺวณฺ์.^{๑๒}ลง อา อิตถิโชนกปจจย ด้วยสูตรว่า อิตถิมโต อาปจจโย.^{๑๓}

“ภาวนา วิเคราะห์ว่า ภาเวติกุศลธมฺเม อาเสวติวฑฺฒเตเตตยาติภาวนา ฯ”^{๑๔}แปลว่า “ที่ชื่อว่า ภาวนา เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า เป็นเครื่องให้กุศลธรรมทั้งหลายเกิดมี คือ เสพคุ้น ได้แก่ทำกุศลธรรมทั้งหลายให้เจริญแห่งชน ฯ”^{๑๕}

ความหมายวิปัสสนาภาวนาตามอรรถกถา

ในพระไตรปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภทวารค อธิบายไว้ว่า วิปัสสนา คือ ปัญญาที่ยังรู้สภาวะ (ปรากฏการณ์)ของสภาวะธรรม อารมณ์ภายในกาย ใจ หรือรูปกับนาม ตามความเป็นจริงว่า

^๔อ้างถึง กจ. ๖๒๒. อ้างใน พระมหาสมปอง มุทิตโต, มูลนิธิธุดฺธิ กัจจายนสูตร ชาติวานุกรม, หน้า ๔๕.

^๕อ้างถึง กจ. ๒๓๗. อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

^๖วิภาวินี. (บาลี), หน้า ๒๖๗.

^๗พระธรรมวโรดม (บุญมา คุณสมฺปนฺโน ป.ธ.๕), อภิธัมมัตถวิภาวินีแปล, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (ม.ป.ท., ๒๕๕๐), หน้า ๑๘๐.

^๘พระมหาสมปอง มุทิตโต, มูลนิธิธุดฺธิ กัจจายนสูตร ชาติวานุกรม, หน้า ๑๑๒.

^๙อ้างถึง กจ. ๔๘๕. อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔.

^{๑๐}อ้างถึง กจ. ๕๑๕. อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖.

^{๑๑}อ้างถึง กจ. ๖๒๒. อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒.

^{๑๒}อ้างถึง กจ. ๒๓๗. อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

^{๑๓}วิภาวินี. (บาลี), หน้า ๑๗๑.

^{๑๔}พระธรรมวโรดม (บุญมา คุณสมฺปนฺโน ป.ธ.๕), อภิธัมมัตถวิภาวินีแปล, หน้า ๕๘.

สภาวะธรรมทั้งหลายไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคลตัวตน มี ๕ ประการ คือ วิปัสสนาญาณ ๕ ได้แก่ อุทฺธัพพยานุปีสสนาญาณกังกานุปีสสนาญาณ ภยานุปีสสนาญาณ อาทีนวานุปีสสนาญาณ นิพพิทานุปีสสนาญาณ มุญฺจิตุกัมมตาญาณ ปฏิสังขานุปีสสนาญาณ สังขารุเปกขาญาณ สังขานุโลมิกญาณ หรืออนุโลมญาณ^{๑๕}

ในคัมภีร์พระอภิธรรมสังคณีได้ให้ความหมายวิปัสสนาไว้ว่า

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียดความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความคันคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดินปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ดี ปัญญาเหมือนรัตนะความไม่หลง งมงาย ความเลือกเฟ้นธรรมสัมมาทิฐิ ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่า วิปัสสนา ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น^{๑๖}

จิตตวนุโลมิกขุ ได้อธิบายว่า การปล่อยวาง และการเห็นพระไตรลักษณ์ เป็นวิธีบำเพ็ญวิปัสสนา คำว่า ปล่อยวางหมายถึง พระอริยบุคคลผู้ผ่านวิปัสสนาญาณขั้นสูงมาแล้ว^{๑๗}

พระธรรมธีรราชมหามุนี อธิบายว่า กรรมฐานเป็นอุบายทำให้ใจเกิดปัญญารู้แจ้ง เห็นจริงตามความเป็นจริง คือ เห็นปัจจุบันธรรม เห็นรูปนาม เห็นพระไตรลักษณ์ เห็นมรรค ผล นิพพาน เมื่อกล่าวเฉพาะคำว่า กรรมฐานออกอีกต่างหากจะได้ความหมายว่า การกระทำที่เป็นเหตุให้ได้บรรลุคุณวิเศษ คือ ฌาน มรรค ผล นิพพาน วิปัสสนากรรมฐานนี้มีอารมณ์คือ รูปนาม เมื่อแยกออกแล้วได้แก่ ชั้น ๕ อย่างตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ และ ปฏิจจนุปบาท ๑๒^{๑๘}

ในพระไตรปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามรรค อธิบายไว้ว่า วิปัสสนา คือ ปัญญาที่หยั่งรู้สภาวะ (ปรากฏการณ์)ของสภาวะธรรม อารมณ์ภายในกาย ใจ หรือรูปกับนาม ตามความเป็นจริงว่าสภาวะธรรมทั้งหลายไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคลตัวตน มี ๕ ประการ คือ วิปัสสนาญาณ ๕ ได้แก่ อุทฺธัพพยานุปีสสนาญาณกังกานุปีสสนาญาณ ภยานุปีสสนา

^{๑๕} จุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๑/๑๒๑.

^{๑๖} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๕๕/๓๖ - ๓๗.

^{๑๗} จิตตวนุโลมิกขุ (พิจิตร ป.ธ.๘, สน.บ. (เกียรตินิยม) M.A.), วิปัสสนาภาวนา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๓.

^{๑๘} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๘), ทาง ๗ สาย, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๔๐.

ญาณ อาทินวานุปีศสนาญาณ นิพพิทานุปีศสนาญาณ มุญจितุกัมยตาญาณ ปฏิสังขานุปีศสนาญาณ
สังขารุเปกขาญาณ สัจจานุโลมิกญาณ หรืออนุโลมญาณ^{๑๕}

เมื่อรู้จักความหมายของวิปัสสนาอย่างถูกต้องแล้ว จึงจะรู้ว่า ชีวิตนี้มีประโยชน์มาก
เพราะผู้ที่รู้จักชีวิตจะมีจิตใจผ่องใส มั่นคง หนักแน่นขึ้น เกิดปัญญาเฉลียวฉลาดมากขึ้น บางคน
ถึงจะมีโรคภัยไข้เจ็บก็ไม่มีอุปสรรคปัญหาในการดำรงชีวิตเลย และเป้าหมายปลายทางสูงสุดของ
ชีวิตคือ ความพ้นทุกข์^{๑๖} แต่การที่จะพ้นจากทุกข์นั้นต้องมีขั้นตอนแห่งการปฏิบัติ ซึ่งมีหลักในการ
ปฏิบัติ คือ สติปัฏฐาน ๔ ต่อไป

๒.๒ ความหมายของสติปัฏฐาน

รายละเอียดแห่งสติปัฏฐานสูตรนี้ได้กล่าวไว้ในบทที่ ๔ หน้า ๔๕-๕๗ ส่วนเนื้อหาโดย
ย่อจะกล่าว ดังต่อไปนี้ สติปัฏฐานเป็นกระบวนการในการปฏิบัติที่ถูกต้อง ตรงตามหลักใน
พระพุทธศาสนา เพราะเป็นหลักการที่พระพุทธเจ้าและเหล่าอริยสาวกทั้งหลาย ได้ปฏิบัติตาม
หลักการนี้

ความหมายสติปัฏฐานตามศัพท์

สติปัฏฐาน ตามคัมภีร์ไวยากรณ์ มาจาก สติ + ปฏฐาน

คำว่า “สติ” ตามคัมภีร์ไวยากรณ์ มาจาก สร + ติ

สติ เป็น สร ชาติ ลงในความหมายว่า ระลึก

ลง ติ (นามกิตก์)ตามสูตร๕๕๗ในกัจจายนะว่า อิตฺถิมตฺยโว วา.^{๑๗} แล้วลบ ร อักษร
ตามสูตร ๕๕๗ ในกัจจายนะว่า รกาโร จ.^{๑๘}

คำว่า “ปฏฐาน” ตามคัมภีร์ไวยากรณ์คือ ป + ฐา + ญ

^{๑๕} จุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๑/๑๒๑.

^{๑๖} พระอาจารย์คุณชลาภวิงศ์, **ธรรมบรรยายภาคปฏิบัติ**, แปลโดย พระคันธสาราภวิงศ์, พิมพ์ครั้งที่ ๓,
(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บุญศิริการพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๑๑.

^{๑๗} พระมหาสมปอง มุทิตโต, **มูลนิรุตติ กัจจายนสูตร ชาติวานุกรม**, หน้า ๓๘.

^{๑๘} อ้างถึง กจจ สุตฺร ๕๕๗ อ้างใน พระมหาสมปอง มุทิตโต, **มูลนิรุตติ กัจจายนสูตร ชาติวานุกรม**,
หน้า ๔๐.

ป อุปสัคมีอรรธว่า กรรมเบื้องแรก (อาทิกัมมะ)^{๒๓}

จาแปลว่ายื่น ตั้งอยู่ ดำรงอยู่ (คตินิวตติมุหิ) ตัวอย่างคือ จานน์ แปลว่า ที่ตั้ง ที่รองรับ ฐาน^{๒๔}

ลง ยู ปัจจัย (นามกิตก์) ตามสูตร ๕๔๘ ในกัจจายนะว่า กตตุกรณปะเทเสสุ จ.^{๒๕}

แปลง ยู เป็น อนตามสูตร ๖๒๒ ในกัจจายนะว่า อนกา ยุนฺณน.^{๒๖}

มีวิเคราะห์ว่า ปมาท สรติ หีสติติ สติ แปลว่า ความรู้สึกตัวที่เบียดเบียนความประมาท ชื่อว่า สติ ลบ รุ อักษรที่สุดธาตุ^{๒๗} และมีอีกวิเคราะห์คือ สรติ จินฺเตตติ สติ แปลว่า อาการที่ระลึกได้ ชื่อว่า สติ^{๒๘}

จากวิเคราะห์ดังกล่าวนี้มีตัวอย่างที่ปรากฏใช้คือ “เทวมะ ภิกฺขเว ชมฺมา กตฺเม ชมฺมา สติ จ สมฺปชฺชยฺญจ”^{๒๙} แปลว่า คุณกรภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๒ อย่างเหล่านี้มีอะไรบ้าง คือ สติและสัมปชัญญะ

วิเคราะห์ว่า “สรณํ สติ สรตีติ เอตยาติ वा สติ”^{๓๐} แปลว่า “ความระลึก ธรรมชาติเป็นเครื่องระลึก ชื่อ สติ”

วิเคราะห์ว่า “สมฺปยุตฺตชฺรเมสุ ปมฺหา ปชานา หุตฺวา กายาทีสุ อารมฺมเณสุ ติฏฺฐีตี ปญฺจานํ”^{๓๑} แปลว่า “ธรรมใดเป็นหัวหน้า คือ เป็นประธานในสัมปยุตตธรรมทั้งหลาย แล้วตั้งอยู่ในอารมณ์ทั้งหลาย มี กาย เป็นต้น ธรรมนั้น ชื่อ ปญฺจฺจาน”

วิเคราะห์ว่า “สติเวย ปญฺจฺจานนฺติ สติปญฺจฺจานํ” แปลความว่า “สตินั้นแหละ เป็นประธานในสัมปยุตตธรรมทั้งหลาย แล้วตั้งอยู่ในอารมณ์ทั้งหลาย มี กาย เป็นต้น จึงชื่อว่า สติปญฺจฺจาน”^{๓๒}

สติปญฺจฺจานแปลว่า ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสติ หรือการปฏิบัติมีสติเป็นประธาน^{๓๓}

ในเนตติฎฺฐิปปนึ ท่านได้อธิบายตามแนวอรรถกถาว่า

^{๒๓} พระโมคคัลลานเถระ, คัมภีร์อภิธาน์ปทีปิกา, แปลโดย พระมหาสมปอง มุทิโต, หน้า ๑๐๔๘.

^{๒๔} พระมหาสมปอง มุทิโต, มูลนิธิรัตติ กัจจายนสูตร ชาตวานุกรม, หน้า ๑๕.

^{๒๕} อ่างถึง กัจจ สุตฺร ๕๔๘ อ่างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘.

^{๒๖} อ่างถึง กัจจ สุตฺร ๖๒๒ อ่างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒.

^{๒๗} พระโมคคัลลานเถระ, คัมภีร์อภิธาน์ปทีปิกา, แปลโดย พระมหาสมปอง มุทิโต, หน้า ๒๑๒.

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๒.

^{๒๙} อง.ทุก. (บาลี) ๒๐/ ๔๒๔/ ๑๑๕.

^{๓๐} พระสัทธัมมโชติกะ ชัมมาจาริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๓ และปริจเฉทที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ทิพยวิสุทธี, ๒๕๔๔), หน้า ๑๓๐.

^{๓๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๐.

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๐.

^{๓๓} ที.ม.อ. (ไทย) ๓๗๓/๓๖๗-๓๖๘. ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑๐๖/๒๕๓, ที.ม.ฎีกา (ไทย) ๓๗๓๓๕๗-๓๕๘.

สติปัฏฐานในที่นี้ หมายถึงกายเป็นต้นนั้นแสดงว่า สติปัฏฐาน หมายถึง อารมณ (อารมณ ของสติปัฏฐาน ได้แก่ กาย เวทนา จิต ธรรม) อารมณ กล่าวคือ กาย เวทนา จิต ธรรมนี้ เป็นปทัฏฐาน ให้สติเกิด ฉะนั้น ท่านจึงบอกว่า “ตสฺสา สติปัฏฐานํ ปทญฺจานํ” เอกคฺคกฺขโณ สมภาสิ, ตสฺส ฆานานิ ปทญฺจานํ สมภาสิ สมภาสิ เอกคฺคกฺขโณ. มีความตั้งมั่นในอารมณเดียว (อฺคฺค- อารมณ, เอก - เดียว) เป็นลักษณะ ตสฺสฆานานิ ปทญฺจานํ ฆานทั้งหลายเป็นปทัฏฐานแก่สมภาสิน ฆานในที่นี้ หมายถึงกลุ่ม เจตสิกมี วิตกเป็นต้น (องค์ฆาน ๕) ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวรวมหมู่องค์ฆานทั้งหลายให้ เป็นปทัฏฐานแก่สมภาสิ ฆาน ในที่นี้หมายถึงองค์ฆาน ๕ ได้แก่ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกคฺคตา^{๑๔}

จากเนื้อหาข้างบนชี้ให้เห็นว่า สติปัฏฐานมีอารมณ ๔ คือ กาย เวทนา จิต และธรรม ซึ่ง ในแต่ละอารมณนั้นจะมีองค์ฆานประกอบ ๕ ประการคือ วิตก วิจาร ปีติ สุข และเอกคฺคตา

ความหมายสติปัฏฐานตามอรรถนัย

มหาสติปัฏฐานสูตร เป็นพระสูตรหนึ่งที่ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสสอนการ ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานไว้เป็นหลัก จากพระโอษฐ์ด้วยพระองค์เอง นอกจากนั้นได้ตรัสแทรกไว้ในโอกาสต่าง ๆ และในพระสูตรต่างๆ เช่น

พระสูตรในสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค สติปัฏฐานสังยุต ๑๐๔ สูตรและตรัสในที่อื่นๆ อีก มากมายหลายแห่ง เช่น ทีฆนิกาย มหาวรรค^{๑๕} มัชฌิมนิกาย มูลปินณาสภ^{๑๖}, สังยุตตนิกาย มหา วารวรรค^{๑๗}, ขุททกนิกาย ปฏิสมภิทามรรค^{๑๘} พระอภิธรรมปิฎก วิภังค์^{๑๙} เป็นต้น และได้มีคัมภีร์ อรรถกถา ขยายความอีกมากมาย เช่น คัมภีร์วิสุทฺธิมรรค คัมภีร์สุมังคลวिलाสินี ตติยภาค หน้า ๘๕ คัมภีร์มัชฌิมนิกาย มูลปินณาสภ คัมภีร์ปปัญจสูทนี เป็นต้น

สติปัฏฐานเป็นหลักธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนา ซึ่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงพิจารณาเห็นความสำคัญนี้มาแต่แรกตรัสรู้ ขณะประทับอยู่ ณ โคนต้นอชปาลนิโครธ ริมฝั่ง แม่น้ำเนรัญชรา ในอรุเวลาเสนาณิกม ภายหลังตรัสรู้แล้วในสัปดาห์ที่ ๕ ก็ได้ทรงปริวิตกถึงสติปัฏฐาน

^{๑๔} จารุญ ธรรมดา, เนติทิฎฐิปปณี, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๒๕๑.

^{๑๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๒-๔๐๕/๓๐๑-๓๔๐.

^{๑๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๕-๑๓๘/๑๐๑-๑๓๑.

^{๑๗} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๓๖๗- ๔๗๐ /๒๑๐-๒๘๐.

^{๑๘} จ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๑/๕๐๖-๕๐๘, ๓๔-๓๕/๕๕๒-๕๕๖.

^{๑๙} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๕๕-๓๘๕/๓๐๖-๓๒๗.

๔^{๔๐} และตรัสแทรกไว้ในโอกาสต่าง ๆ และในพระสูตรต่างๆ มากมายหลายแห่งตลอดมาจนในปีที่จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ขณะประทับอยู่ ณ อัมพปาลีวัน ใกล้นครเวสาลี ก็ทรงมีพระเมตตาตรัสเตือนให้ ปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ขณะประทับอยู่ ณ เวฬุคามก่อนหน้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน ๑๐ เดือน ก็ตรัสเตือนให้มีคนเป็นที่พึ่ง มีคนเป็นสรณะ ด้วยการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน^{๔๑}

แสดงว่า ได้ทรงแสดงหลักธรรมสำคัญในสติปัฏฐาน มาจนตลอดพระชนมายุ ครั้งหนึ่ง พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงแก่ชนชาวกรุงซึ่ง ในคัมภีร์อรรถกถา^{๔๒} กล่าวว่า ชาวแคว้นกรุงในสมัยนั้น มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยฤดูกาลและอาหาร อีกทั้งชาวกรุงก็มักกล่าวถึงการเจริญวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน และพากันเพียรปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐานกันอย่างกว้างขวาง พระบรมศาสดาจึงตรัสพระสูตรนี้แก่ชาวแคว้นกรุง แม้พระพุทธองค์ได้ตรัสการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐานไว้โดยสังเขปมาก่อนแล้วในหลายพระสูตร ดังที่ปรากฏในสติปัฏฐานสังยุตต์ แต่การแสดงพระสูตรนี้จัดว่าเป็นการประกาศแนวทางในการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ อย่างสมบูรณ์เป็นครั้งแรก หนึ่งในการแสดงมหาสติปัฏฐานสูตรครั้งนั้น พระพุทธองค์ทรงเริ่มต้นด้วยทรงพุทธดำรัสว่า “เอกายโน อโย ภิกขเว มกุโค สตุตตานัน วิสุทฺธิยา โสกปริเทวานัน สมตฺถิกกมฺยา ทุกฺขโทมนสฺसानัน อตฺถงฺกมฺยา ฉายสฺส อธิคมฺยา นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยา, ยทฺธิมฺ จตฺตารโ สติปัฏฺฐานา.”^{๔๓}

หมายความว่า ภิกษุทั้งหลาย สติปัฏฐาน ๔ เป็นทางเดียวที่จะนำเหล่าเวไนยสัตว์ให้เข้าถึงความบริสุทธิ์ ล่วงพ้นความเศร้าโศก และความรำพันคร่ำครวญได้ดับความทุกข์และโทมนัสได้ บรรลุอรหิมรรค และเห็นแจ้งพระนิพพานได้ หนทางนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔ ประการ

หลักปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสในสติปัฏฐาน มีหลักใจความของพระสูตรไว้ ๔ หมวด คือ^{๔๔} กาย เวทนา จิต และธรรม

ในพระสูตรต้นตปิฎก ที่มณิกาย มหาวรรค มีพุทธาธิบายว่าสติปัฏฐาน ๔ คือ หลักการปฏิบัติที่พระพุทธองค์ทรงตรัสแก่ภิกษุผู้บวชในพระพุทธศาสนา มี ๔ อย่าง ได้แก่

- ๑) ตามรู้ในกองรูปว่าเป็นกองรูปอยู่
- ๒) ตามรู้ในเวทนาว่าเป็นเวทนาอยู่

^{๔๐} ส. ม. (ไทย) ๑๕/๒๒๒/ ๒๔๗.

^{๔๑} ที. ม. (ไทย) ๑๑/๑๑๒ - ๑๑๓/ ๑๑๕, ส. ม. (ไทย). ๑๕/๑๕๐ - ๑/ ๒๐๓ - ๖.

^{๔๒} อ้างถึง ที.อ. ๒/๓๕๗ อ้างใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร, แปลโดย พระคันธสาราภิงค์, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๕), หน้า ๕.

^{๔๓} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร, แปลโดย พระคันธสาราภิงค์, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๕), หน้า ๖.

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒ - ๒๓.

๓) ตามรู้ในจิตว่าเป็นจิตอยู่

๔) ตามรู้ในสภาวะธรรมว่าเป็นสภาวะธรรมอยู่

ธรรม ๔ หมวดนั้นประกอบด้วยความเพียรเพากิเลส มีปัญญาหยั่งเห็น มีสติ ข่มอกิษณา และโทมนัสในโลกอยู่^{๔๕}

ในคัมภีร์อรรถกถาสุมังคลวิลาสินีว่า วิปัสสนาภาวนาปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เช่น ใน ทิฆนิกาย มหาวรรค มีกล่าวไว้ว่า

“ขสุมา ปน กายเวทนาจิตตธรรมเมสุ กญฺจิ ฐมฺมํ อนามสิตฺวา ภาวนา นาม นตฺถิ,ตฺสฺมา เตปิ อิมินา มคฺเคน โสกปริเทว สมตฺกุกฺกตาติ เวทิตพฺพา”^{๔๖}

ความว่า “อนึ่ง ขึ้นชื่อว่าภาวนาที่ไม่เนื่องด้วยกาย เวทนา จิต ธรรมหรือสภาวะธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ข่อมไม่มี ดังนั้น ฟังทราบว่ามีท่านเหล่านั้นได้ล่วงพ้นความโศกและความรำพันคร่ำครวญด้วยทางสายนี้เอง”

จากข้อความดังกล่าว ชี้ให้เห็นว่า ผู้ปฏิบัติสติปัฏฐานนั้น จะกำหนดอารมณ์ใดๆ ก็ตาม ในฐานทั้ง ๔ ฐานที่เหลือกัรวมอยู่ด้วย หมายความว่า ผู้ปฏิบัติกำหนดรู้เพียงอารมณ์อย่างใดๆ อย่างหนึ่งก็เท่ากับกำหนดครบทั้ง ๔ ฐานนั่นเอง หลักสำคัญต้องมีสติจดจ่อตรงต่อรูปนามที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันอารมณ์ให้ชัดเจนก็พอสำหรับสาระสำคัญของสติปัฏฐาน ๔ นั้น ได้แยกไว้ในบทที่ ๔ แล้ว

๒.๓ วิปัสสนาภูมิ ๖ สงเคราะห์ลงในรูปนาม

ก่อนที่จะสงเคราะห์วิปัสสนาภูมิ ๖ ลงในรูปนามนั้น ท่านต้องรู้อารมณ์วิปัสสนาเสียก่อน คือ ชั้น ๕ อายุคนะ ๑๒ ชาติ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ และ ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ เมื่อรู้รายละเอียดแล้วจึงค่อยสงเคราะห์ลงในรูปนาม ดังจะกล่าวต่อไป

ชั้น ๕ หมายถึง กอง ๕ กองของธรรมชาติ ซึ่งมีองค์ประกอบ ๕ อย่างดังนี้

รูปชั้น	คือ	รูป ๒๘
เวทนาชั้น	คือ	เวทนาเจตสิก ๑ ดวง
สัญญาชั้น	คือ	สัญญาเจตสิก ๑ ดวง
สังขารชั้น	คือ	สังขารเจตสิก ๕๐ ดวง
และ วิญญาณชั้น	คือ	จิต ๘๘ หรือ ๑๒๑

^{๔๕}อ้างใน พระคันธสารากวีวงศ์, ส่องสภาวะธรรม, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวัน การพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๑๑.

^{๔๖}อ้างถึง ที.อ. ๒.๑๖๒ อ้างใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร, หน้า ๗.

สรุปว่า ๑. รูปชั้น ๒ ได้แก่ รูป ๒๘ และเวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และ
วิญญาณชั้น เป็นนามทั้งหมด^{๔๗}

อายตนะ ๑๒ คือ การกระทบกันของรูปภายใน ๖ กับรูปภายนอก ๖ ดังนี้
ตา กับ รูป หู กับ เสียงจมูก กับ กลิ่น ลิ้น กับ รส กาย กับ โผฏฐัพพะ
ใจ กับ ธรรมารมณ์

สรุปคือ รูป ๑๑ และนาม ๑ คือมนายตนะ ส่วนธัมมายตนะ เป็นรูปและนาม^{๔๘}

ธาตุ คือ สภาวะธรรมทรงไว้ซึ่งสภาวะของตน มี ๑๘ อย่าง ดังนี้

จักขุธาตุ และ รูปธาตุ เป็นรูป	ส่วน จักขุวิญญาณธาตุ เป็นนาม
โสตธาตุ และ สัทธาธาตุ เป็นรูป	ส่วน โสตวิญญาณธาตุ เป็นนาม
ฆานธาตุ และ คันธธาตุ เป็นรูป	ส่วน ฆานวิญญาณธาตุ เป็นนาม
ชีวหาธาตุ และ รสธาตุ เป็นรูป	ส่วน ชิวหาวิญญาณธาตุ เป็นนาม
กายธาตุ และ โผฏฐัพพธาตุ เป็นรูป	ส่วน กายวิญญาณธาตุ เป็นนาม
	มโนธาตุ และ มโนวิญญาณธาตุ เป็นนาม
	ส่วน ธัมมธาตุ เป็นทั้งรูปและนาม ^{๔๙}

สรุปคือ ตั้งแต่ จักขุธาตุ จนถึง โผฏฐัพพธาตุ เป็นรูป ๑๐ ตั้งแต่จักขุวิญญาณธาตุ จนถึง
กายวิญญาณธาตุรวมมโนธาตุ และมโนวิญญาณธาตุ เป็นนาม ๗ ส่วนธัมมธาตุ เป็นทั้งรูปและนาม

อินทรีย์ ๒๒ คือ ความเป็นใหญ่เฉพาะตนๆ ดังนี้

จักขุนทรีย์	ได้แก่	ประสาทตา
โสตินทรีย์	ได้แก่	ประสาทหู
ฆานินทรีย์	ได้แก่	ประสาทจมูก
ชีวหินทรีย์	ได้แก่	ประสาทลิ้น
กายินทรีย์	ได้แก่	ประสาทกาย ๕ อย่างนี้เป็นรูป
มโนินทรีย์	ได้แก่	จิตเป็นนาม
อิตถินทรีย์	ได้แก่	ภาวะความเป็นหญิง เป็นรูป

^{๔๗} ฉันทนา อุตสาหลักษณ์, พุทธปัญญาคู่มือการสร้างปัญญา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร :
บริษัท ธนรัชการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๘๗ - ๘๘.

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๘-๘๙.

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๙-๙๐.

ปริสินทรีย์	ได้แก่	ภาวะความเป็นชาย เป็นรูป
ชีวิตินทรีย์	ได้แก่	ธรรมชาติที่ทำให้รูปนามดำรงอยู่ได้ เป็นรูป
ทุกจินทรีย์	ได้แก่	ทุกขเวทนา เป็นนามเจตสิก
สุขจินทรีย์	ได้แก่	สุขเวทนาเป็นนามเจตสิก
โทมนัสสินทรีย์	ได้แก่	โทมนัสเวทนาเป็นนาม
โสมนัสสินทรีย์	ได้แก่	โสมนัสเวทนาเป็นนาม
อุเบกจินทรีย์	ได้แก่	อุเบกขเวทนาเป็นนามเจตสิก
สัทชินทรีย์	ได้แก่	ศรัทธา เป็นนามเจตสิก
วิริยินทรีย์	ได้แก่	ความเพียร เป็นนามเจตสิก
สตินทรีย์	ได้แก่	ความระลึก เป็นนามเจตสิก
สมาธินทรีย์	ได้แก่	ความตั้งมั่น เป็นนามเจตสิก
ปัญญาณทรีย์	ได้แก่	ปัญญาเจตสิก เป็นนามเจตสิก
อนัญญาตัญญูสสามิตินทรีย์	ได้แก่	ปัญญาในโศคาปัตติมรรคเป็นนาม
อัญญาณทรีย์	ได้แก่	ปัญญาในโศคาปัตติผลจนถึงอรหัตมรรค เป็นนาม
อัญญาตาวินทรีย์	ได้แก่	ปัญญาในอรหัตตผล เป็นนาม

สรุปคือ อินทรีย์มีทั้งหมด ๒๒ โดยแบ่งเป็นรูป ๘ และนาม ๑๔^{๕๐}

อริยสัจ ๔ คือ ความจริงที่ทำให้เกิดเป็นพระอริยะ ๔ ประการ ดังนี้

ทุกข์สัจ คือทุกข์ ๑๒ อย่าง ตั้งแต่ชาติไปจนถึงอุปาทานขันธ

สมุทยสัจ คือ ต้นหา ๓ มีกาม, ภาวะ, และวิภาวะ

นิโรธสัจ คือ ธรรมชาติดับทุกข์

มรรคสัจ คือ มรรคมีองค์ ๘ หรือทางสายกลาง

สรุปว่า คู่เหตุคือ สมุทยสัจกับมรรคสัจ และคู่ผลคือทุกข์สัจกับนิโรธสัจเป็นทั้งรูปนาม^{๕๑}

ปฏิจางสมุปปบาท ๑๒ คือ กระบวนการอาศัยกันเกิดขึ้นในวัฏสงสาร ดังนี้

อวิชชา คือ ความไม่รู้ในอริยสัจ ๔ ดังกล่าว

สังขาร คือ การปรุงแต่ง๑ อย่างคือบุญ บาป และสภาวะตั้งมั่น

วิญญาณ คือ จิต ๘๕ ดวง

^{๕๐} นันทนา อุดสาหลักขณ, พุทธปัญญาคู่มือการสร้างปัญญา, หน้า ๕๓.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔-๑๐๑.

นามรูป คือ เจตสิกชั้น ๓ และ รูปคือกัมมชรูป
 ฉพยตนะ คือ มี ๑๖ คือ อายุตนะภายใน ๖ และภายนอก ๖
 ผัสสะ คือ การกระทบกันระหว่างอายตนะภายในภายนอก
 เวทนา คือ เวทนาเจตสิก ซึ่งเกิดจากผัสสะ
 ตัณหา คือ โลกเจตสิก
 อุปาทาน คือ โลภะ กับ ทิฏฐิ
 ภาวะ คือ สิ่งปรากฏเกิดขึ้น
 ชาติ คือ การเกิดของคนและสัตว์ในภพภูมิต่างๆ
 ชรา มรณะ โสกะ ปรีเทวะ ทุกข์ อุปายาสะ คือ ความแก่ความตาย ความเศร้าโศกเสียใจ
 พิโรราพัน ความคับแค้นใจ
 สรูปคือ ปฏิจสมุปบาท มี ๑๒ ในสายเกิด และมี ๑๒ ในสายดับ รวม ๒๔ เป็นทั้งรูป
 และนาม^{๕๒}

เมื่อกล่าวโดยรวมแล้ววิปัสสนาภูมิ ๖ นี้มี ๒ ประการคือ รูปกับนามการกำหนดรู้รูปนาม
 ตามความเป็นจริงคือ สัพเพ สังขารา อนิจจา สังขารทั้งหลายทั้งรูปสังขารและนามสังขารเป็นสิ่งที่
 ไม่เที่ยง และเป็นสิ่งที่ทนอยู่ในสภาวะของตนเองได้ยาก ส่วน สัพเพ ธัมมา อนัตตา ธรรมชาติ
 ทั้งหลายทั้งที่เป็นรูปและนามไม่มีตัวตน การกำหนดรู้รูปนามเหล่านี้มีชื่อเรียกว่า ปริปัญญา ดังจะ
 กล่าวในลำดับถัดไป

๒.๔ ปริปัญญา ๓

มีผู้วิจัยไว้ใน “ศึกษาปริปัญญา ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ :
 เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน”^{๕๓} สรุปไว้ว่า

ปริปัญญา แปลว่า การกำหนดรู้ หรือ การทำความเข้าใจโดยครบถ้วน มี ๓ อย่างคือ

๒.๔.๑ ญาณปริปัญญา คือ การกำหนดรู้ด้วยใจเป็นสิ่งอันรู้แล้ว เป็นการกำหนดรู้ขั้นรู้จัก
 เป็นการกำหนดรู้ตามสภาวลักษณะ คือ ทำความรู้จักจำเพาะตัวของสิ่งนั้นโดยตรง พอให้ชื่อว่า ได้
 เป็นอันรู้จักสิ่งนั้นแล้ว เช่น รู้ว่า นี่คือ เวทนา เวทนาคือสิ่งที่มีลักษณะเสวยอารมณ์เป็นต้น

^{๕๒} นันทนา อุตสาหลักษณ์, พุทธปัญญาคู่มือการสร้างปัญญา, หน้า ๑๐๑ - ๑๑๕.

^{๕๓} พระอานวยศิลป์ สิลสวัโร, “ศึกษาปริปัญญา ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ :
 เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน”, ปริปัญญาพุทธศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย :
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓).

๒.๔.๒ ตีรณปริญา คือ การกำหนดรู้ด้วยการพิจารณา เป็นการกำหนดรู้โดยสามัญลักษณะ คือ ทำความรู้จักสิ่งนั้นโดยพิจารณาเห็นตามความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เช่น เวทนาไม่เที่ยง มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตนเป็นตน

๒.๔.๓ ปหานปริญา คือ การกำหนดรู้ด้วยการละ เป็นการกำหนดรู้โดยตัดทางมิให้ฉันทะ - ราคะ เกิดมีในสิ่งนั้น คือรู้ว่าสิ่งนั้นเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาแล้วละนิจสัจสัญญาเป็นต้น ในสิ่งนั้นเสียได้

ปริญา ๓ นี้ตามมติในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ท่านว่าเป็นโลกียะมีขั้น ๕ เป็นอารมณ์ เป็นกิจในอริยสัจจ์ ข้อที่ ๑ คือ ทุกข์ ในทางปฏิบัติ จัดเข้าใน วิสุทธิข้อ ๑ ถึง ๖ คือ

ตั้งแต่ญาณที่ ๑ (นามรูปปริจเฉทญาณ) ถึง ญาณที่ ๒ (ปัจจุยปริคคหญาณ) เป็นภูมิของญาณปริญา ซึ่งตรงกับวิสุทธิที่ ๑ (ทิวฐิวิสุทธิ) และวิสุทธิที่ ๔ (กังขาวิตรณวิสุทธิ)

ตั้งแต่ ญาณที่ ๓ (กลาปสัมมสนญาณ) จนถึง ญาณที่ ๔ (อุทथัพพญาณ) เป็นภูมิของตีรณปริญา ซึ่งตรงกับวิสุทธิที่ ๕ (มคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ)

ตั้งแต่ ญาณที่ ๕ (กัณถญาณ) ขึ้นไปเป็นภูมิของปหานปริญา ซึ่งตรงกับ วิสุทธิที่ ๖ (ปฏิบัติทาญาณทัสสนวิสุทธิ)

เมื่อก้าวถึงกิจในอริยสัจจ์ ๔ คือหน้าที่อันจะพึงทำในอริยสัจจ์ ๔ แต่ละอย่าง เป็นข้อปฏิบัติให้ถูกต้องและเสร็จสิ้นในอริยสัจจ์ ๔ แต่ละอย่างชื่อว่า รู้อริยสัจจ์หรือเป็นผู้ตรัสรู้แล้ว ดังนี้

ปริญา คือ การกำหนดรู้ เป็นกิจในทุกข์ ตรงกับหลักว่า ทุกข์ อริยสัจจ์ ปริญญะยัแปลว่า ทุกข์ควรกำหนดรู้ เป็นสิ่งที่ควรศึกษาให้รู้จักให้เข้าใจชัดตามสภาพที่เป็นจริง หมายถึง การทำความเข้าใจและกำหนดขอบเขตของปัญหา

๒.๕ วิธีกำหนดวิปัสสนากาวนา

การกำหนดรู้วิปัสสนากาวนานั้นแรกเริ่ม กำหนดรู้ที่บัญญัติที่มีอยู่ก่อนเช่น ดิน น้ำ ไฟ และลมเป็นบัญญัติที่มีอยู่จริง จากนั้นก็รู้ในส่วนสำคัญๆ คือ รู้สภาวะของรูป และสภาวะของนาม เมื่อเข้าใจใน รูปนามโดยความเป็นจริง คือ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตาแล้ววิปัสสนาก็จะเกิดขึ้นเองอัตโนมัติทันที

มีคำกล่าวที่ว่า “บัญญัติไม่มีจริงเหมือนเงาที่บินไปในน้ำ คนทั่วไปที่ยึดมั่นในบัญญัติย่อมไม่อาจพ้นจากทุกข์ได้”^{๕๔} หมายความว่า บัญญัติเป็นสิ่งที่ปกปิดสภาวะความจริงเอาไว้ วิธีการ

^{๕๔}พระคันธสารากวีวงศ์, ส่องสภาวะธรรม, หน้า ๒.

ที่จะทำลายสิ่งที่ปิดบังความจริงนี้มีวิธีเดียวคือ การเจริญสติปัฏฐาน ๔ เพราะสติปัฏฐานเป็นเส้นทางที่เปิดเผยความจริงได้อย่างแจ่มแจ้งชัดเจนว่า รูปและนามที่กำหนดรู้อยู่เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่มีตัวตน การหยั่งรู้ “สภาวะธรรมเป็นบันไดขั้นแรกแห่งการปฏิบัติธรรมเพื่อความดับทุกข์”^{๕๕} หมายความว่า ความจริงคือความทุกข์นั้นถ้าเราหยั่งรู้ในสภาวะของมันตามความเป็นจริงแล้วก็จะสามารถละบัญญัติที่เป็นของปลอมมันเสีย เพราะรับรู้ในสภาวะของธรรมชาติตามที่มีอยู่จริง ว่า มีแต่ทุกข์เท่านั้น ที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไป นอกจากกองทุกข์แล้วในโลกนี้ก็ไม่มีอะไรเกิดอะไรดับมีหลักสนับสนุนในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า การพิจารณาเห็นความเกิดดับของรูปนามนั้นเรียกว่า สันตติชาติ พระไตรปิฎกปรากฏดังบาลีว่า

“อุทฺทพฺพํ ปน ปริศฺศเหตฺวา สนฺตติยา วิโกปีตยา อนิจฺจลฺกขณํ ยถาสวสโต อูปฺภูจาทิ”

แปลว่า ก็เมื่อผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐานกำหนดการเกิดดับของรูปนาม เพิกสันตติเสียได้แล้ว ลักษณะคือเครื่องหมายที่บอกให้รู้ว่า รูปนามเป็นอนิจจังก็ปรากฏตามความเป็นจริง^{๕๖}

การกำหนดรู้อารมณ์รูปนามคือ การเจริญปัญญานั้นเอง

การกำหนดบัญญัติในที่นี้หมายถึง รูป และ นาม ชั้น ๕ เป็นต้นที่เป็นอารมณ์ของวิปัสสนาภูมิ ดังกล่าวมาแล้ว ในหัวข้อที่ผ่านมา เช่นว่า

รูปขึ้น กำหนดว่า ยืนนอน ๆ ๆ จะเห็นว่า รูปที่ยืนอยู่นั้นเป็นอาการของรูป จัดเป็นรูปส่วนจิตที่รู้อาการยืนอยู่นั้นเป็นนาม เมื่อสงเคราะห์เข้าในชั้น ๕ จะได้ว่า

รูปขึ้นเป็นรูปชั้น ๕ รู้อาการขึ้นว่า สุข ทุกข์ เฉย ดีใจ เสียใจ เป็นนามชั้น ๕ หรือจะแยกนามชั้นนี้ออกเป็น ๔ ได้แก่ เวทนาชั้น ๕ สัญญาชั้น ๕ สังขารชั้น ๕ และวิญญาณชั้น ๕ จะได้ว่าความรู้สึกว่าสุข ทุกข์ เฉยในขณะที่ยืนอยู่นั้นเป็นเวทนาชั้น ๕ ความจำลักษณะของอาการยืนอยู่นั้นเป็นสัญญาชั้น ๕ ความนึกคิดปรุงแต่งในขณะที่ยืนอยู่นั้นเป็นสังขารชั้น ๕ และความรู้สึกดีใจเสียใจเป็นวิญญาณชั้น ๕

ส่วนรูปเดิน รูปนั่ง และรูปนอนก็มีลักษณะเช่นเดียวกันกับรูปขึ้นนั่นเอง วิธีการกำหนดรู้อารมณ์วิปัสสนาก็มีนัยเหมือนดังที่กล่าวมาแล้วในวิปัสสนาภูมิ เพียงแต่ผู้ปฏิบัติจะสามารถกำหนดรูปรูปนามใดๆ ได้ทันปัจจุบันขณะรูปนามนั้นๆ ในวิปัสสนาภูมิทั้งหมดก็คืออารมณ์กรรมฐาน

^{๕๕} พระคันธสารากิจวงศ์, **ส่องสภาวะธรรม**, หน้า ๔.

^{๕๖} พระโสภณมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต (มหาศีลยาตอ), **วิปัสสนาญ้ย เล่ม ๒**, แปลโดย พระคันธสารากิจวงศ์, (นครปฐม : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๕๐, หน้า ๕๒๕.

ของผู้ปฏิบัติ สำหรับการกำหนดรู้วิปัสสนาโดยย่อนี้มีเพียงเท่านี้ ส่วนความพิสดารนั้นจะอธิบายในบทที่ ๔ ต่อไป

๒.๖ การเปรียบเทียบโสฬสญาณกับวิสุทธิ ๗ และปริยญา ๓

วิปัสสนาญาณ หรือ โสฬสญาณ คือ ญาณ ๑๖ ที่เป็นผลจากการปฏิบัติวิปัสสนา^{๕๗}ตามแนวสติปัฏฐาน ๔^{๕๘} จนญาณปัญญาเกิดขึ้นตามลำดับ จนถึงระดับสูงสุดในญาณทั้ง ๑๖ บรรลุ มรรค ผล นิพพาน ท่านได้แบ่ง ญาณไว้ ๓ ระดับ คือ

๑. ญาณต่ำ ตั้งแต่ นามรูปปริจเฉทญาณ กับ ปัจจยปริคคหญาณ
๒. ญาณกลาง คือ อุทฺถัพพญาณ
๓. ญาณสูงตั้งแต่ กังคญาณ ภยญาณ อาทีนวญาณ นิพพิทาญาณ มุญจิกัมมตาญาณ ปฏิสังขาญาณ สังขารุเปกขาญาณ อนุลอมญาณ โคตรกฺขญาณ มัคคญาณ ผลญาณ ปัจจเวกขณญาณ^{๕๙}

ปริยญากิจ ๓ กับ ญาณ ๑๖ สงเคราะห์เข้ากันได้ดังนี้

๑. ญาณปริยญา รู้รูปนาม คือ นามรูปปริจเฉทญาณปัจจยปริคคหญาณสัมมสนญาณ
๒. ตีรณปริยญา รู้ไตรลักษณ์ หมายถึง อุทฺถัพพญาณ ญาณเดียวเท่านั้น
๓. ปหานปริยญา รู้ละกิเลส นับตั้งแต่ กังคญาณ ถึง มัคคญาณ^{๖๐}

เมื่อดูปริยญากิจ ๓ ญาณ ๑๖ วิสุทธิ ๗ สามารถปรับเข้ากันได้ดังนี้ คือ

๑. สีสวิสุทธิจตุปาริสุทธิสีล มี (๑) ปาฏิโมกขสังวรสีลให้ตั้งอยู่ในสีล (๒) อินทริยสังวรสีลสำรวมระวังอินทริยทั้ง ๖ (๓) อาชีวาปาริสุทธิสีลมีความเป็นอยู่โดยบริสุทธิ์ (๔) ปัจจยสันนิสสีลสีลพิจารณาถอนบรโถก

๒. จิตตวิสุทธิขณิกสมาธิไม่พลออกไปจากปัจจุบันธรรม

๓. ทิฏฐิวินิสุตติ

- ๑) นามรูปปริจเฉทญาณ การกำหนดแจ้งในรูปและนามละสักกายทิฏฐิเห็นผิดว่า

^{๕๗}ดูรายละเอียดใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔/๕๔๔.

^{๕๘}ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๘๕/๒๒๒ - ๒๒๓.

^{๕๙}พระโสภณมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต (มหาศีลยาตอ), วิปัสสนาญาณ เล่ม ๑, แปลโดย พระคันธสารากิจวงศ์, หน้า ๖๕.

^{๖๐}พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลและเรียบเรียงโดยสมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ), พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๐๑๐.

เป็นตัวตน เป็น ญาตปริญา

๔. กังขาวิตรณวิสุทธิ

๒) ปัจฉยปริคคหญาณรู้แจ้งปัจฉัยแห่งรูปและนาม ละอเหตุกทิกฺขุเห็นผิดว่าไม่มีเหตุ
ละวิสมเหตุกทิกฺขุ ยึดในเหตุที่ไม่เหมาะสมละกังขามลทิกฺขุหม่นหมองเพราะสงสัย เป็นญาต-
ปริญา

๕. มัคคามัคคญาณทัตสนวิสุทธิ สัมมสนญาณเห็นความเกิดของรูปนาม ละสมุหคคา
หะ การยึดเรา ยึดเขาเป็นญาตปริญา

๓) ตรุณอุทฺถัพพญาณเห็นทั้งความเกิดและความดับของ รูปนาม แต่ยังมี
วิปัสสนูปกิเลสมารบกวนอยู่ ละ อมัคมัคคสังญา สัญญาที่เข้าใจผิดเป็น ตีรณปริญา

๖. ปฏิปทาญาณทัตสนวิสุทธิ

๔) พลวอุทฺถัพพญาณเห็นทั้งความเกิดและความดับของรูปและนาม โดยปราศจาก
วิปัสสนูปกิเลสแล้ว ละ อุจเจททิกฺขุ เห็นผิดว่าตายแล้วสูญ เป็น ตีรณปริญา

๕) กังคญาณเห็นแต่ความดับของรูปและนามละ สัสสตทิกฺขุ เห็นผิดว่าเที่ยง เป็น
ปหานปริญา

๖) ภยญาณ เกิดปัญญาารู้แจ้งว่า รูปและนามนี้เป็นภัยละ สกเขภยสังญา สัญญาที่
ไม่แจ้งในภัยเป็น ปหานปริญา

๗) อาทีนญาณเกิดปัญญาารู้แจ้งว่า รูปและนามนี้เป็นโทษละ อัธสารทสังญา
สัญญาที่ยินดีเป็น ปหานปริญา

๘) นิพพิทาญาณ เกิดปัญญาเบื่อหน่ายในรูปนามละ อภิริตีสังญา สัญญาที่
เพลิดเพลีน เป็น ปหานปริญา

๙) มุญฺจิตุกมยตาญาณอยากพ้นจากรูปนามละ อมุญฺจิตุกามภาวะ การข้องอยู่ในกาม
เป็น ปหานปริญา

๑๐) ปฏิสังขญาณหาอุบายที่จะให้พ้นจากรูปนามละ อปฏิสังขาร การยึดโดยไม่
ไตร่ตรอง เป็น ปหานปริญา

๑๑) สังขารุเปกขาญาณวางเฉยต่อรูปนามละ อนุเปกขณะ การยึดโดยไม่วางเฉย
เป็น ปหานปริญา

๑๒) อนุโลมญาณคล้อยตามให้เห็นอริยสัจจะตั้งปฏิบัติโลกาหะ การยึดโดยไม่
คล้อยตามสัจจะเป็น ปหานปริญา

๗. ญาณทัสสนวิสุทธิ

๑๓) โคตรภูญาณ ปัญญาแจ้งในพระนิพพาน วิสุทธิโดยปริยายเป็นปหานปริญา

๑๔) มัคคญาณ ประหารกิเลสเป็นสมุจเฉท เป็น ปหานปริญาจัดเป็นญาณทัสสนะ

๑๕) ผลญาณ เสวยอารมณ์พระนิพพานตามมรรค วิสุทธิโดยอนุโลม

๑๖) ปัจจเวกขณญาณพิจารณา มรรค ผล นิพพาน และกิเลสที่ละแล้ว กิเลสที่เหลือ

จัดเปรียบเทียบญาณ๑๖ วิสุทธิ ๗ และอารมณ์ปริญากิจได้ดังตารางในหน้า ๒๕

แผนภาพตารางที่ ๑ แสดงการเปรียบเทียบญาณ ๑๖ วิสุทธิ ๗ และอารมณ์ปริญากิจ^{๖๐}

วิปัสสนาญาณ ๑๖	วิสุทธิ ๗	อารมณ์	ปริญากิจ		
๑.นามรูปปริจเฉทญาณ	ทวิวิสุทธิ	รูปนามเป็นอารมณ์	ญาติ- ปริญา		
๒.ปัจจยปริคคหญาณ	กัณฑวิตรณวิสุทธิ				
๓.สัมมสนญาณ	มัคคา มัคคญาณ ทัสสน				
๔.อุท্থัพพญาณ	วิสุทธิ	มีไตรลักษณ์ ในรูปนามเป็นอารมณ์	ศีรณ- ปริญา		
๕.กัณฑญาณ	ปฏิบัติปทาญาณ ทัสสน - วิสุทธิ			ปหาน- ปริญา	
๖.ภยญาณ					
๗.อาทีนวญาณ					
๘.นิพพิทาญาณ					
๙.มุนยจิตฺตัมยตาญาณ					
๑๐.ปฏิบัติสังขญาณ					
๑๑.สังขารุเบกขาญาณ					
๑๒.อนุโลมญาณ					
๑๓.โคตรภูญาณ					ญาณทัสสนวิสุทธิ
๑๔.มัคคญาณ					
๑๕.ผลญาณ					
๑๖.ปัจจเวกขณญาณ	มีนิพพานเป็นอารมณ์(มรรค, ผล)				

^{๖๐} พระโสภณมหาเถระ (มหาศีลสะยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๒, แปลโดย พระคันธสารากิจวงศ์, (นครปฐม : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีไอ เอ เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๘),

จากตารางข้างต้นเป็นการจำแนกวิปัสสนาญาณ ๑๖ วิสุทธิ ๗ อารมณ์และปริญาภิ
ตามสภาวะธรรมที่เกิดขึ้น การปฏิบัติวิปัสสนาหรือการปฏิบัติวิธีการเรื่องปัญญาในการดับทุกข์ ถ้า
จำแนกตั้งแต่ญาณที่ ๓ สัมมสนญาณ จนถึงญาณที่ ๑๒ อนุโลมญาณ รวม ๑๐ ญาณนี้ เรียกว่า
วิปัสสนาญาณ เพราะสัมมสนญาณนั้นเริ่มเห็นไตรลักษณ์ บางแห่งก็จัดเป็น วิปัสสนาญาณ มีเพียง
๕ คือนับตั้งแต่ญาณที่ ๔ อุทฺถัพพญาณ จนถึงญาณที่ ๑๒ อนุโลมญาณ เพราะอุทฺถัพพญาณเป็น
ญาณแรกที่รู้เห็นไตรลักษณ์ด้วยปัญญาชนิดที่เรียกว่า ภาวนามยปัญญา ส่วนมฺหุจิตกัมมตาญาณ ถ้า
นับตามวิปัสสนาญาณ ๕ จะเป็นญาณที่ ๕

การแบ่งเป็นปริญา ในสพายนวิภังคสูตร พระพุทธองค์ตรัสว่า “..บุคคลเจริญ
อริยมรรคมีองค์ ๘ อยู่อย่างนี้ สติปัญฐาน ๔ เป็นต้นถึงความเจริญเต็มที่ ธรรมทั้งสมณะและ
วิปัสสนาย่อมเคียงคู่กันไป ชื่อว่า กำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง ละธรรมที่ควรละ
เจริญธรรมที่ควรเจริญ ทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง”^{๖๒} ในปุรพาสสูตรที่ ๔^{๖๓}
ตรัสว่า การกำหนดรู้เบญจขันธ์ทั้งหลายด้วย ปริญา ๓ หรือ การกำหนดรู้ มี ๓ ชั้น ดังนี้

๑) ญาณปริญาเป็นการกำหนดรู้ขั้นที่ ๕ ว่า มีลักษณะ, กิจ, ผลปรากฏ, และเหตุ
ใกล้ให้เกิดอย่างไร หรือการกำหนดรู้สิ่งทั้งปวงด้วยการรู้ยิ่ง^{๖๔} และกำหนดรู้ปัจจัยของรูปนาม
นั้นๆ มีกรรม มีวิชาเป็นต้น ในอรรถกถาสัพพสูตร กำหนดรู้รูปนามเป็นไปในภูมิ ๓^{๖๕}

๒) ตีรณปริญาเป็นการกำหนดพิจารณาขั้นที่ ๕ ว่า เป็นสามัญญลักษณะ หรือ
การกำหนดรู้สิ่งทั้งปวงด้วยการพิจารณาให้รู้โดยอาการ ๔๒ คือโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็น
โรครเป็นต้น^{๖๖}

๓) ปหานปริญา เป็นการกำหนดละฉันทราคะในขั้นที่ ๕ ด้วยมรรคญาณ หรือ
การกำหนดรู้สิ่งทั้งปวงด้วยการละ หรือกำหนดรู้ กำหนดพิจารณาและละรูปนามด้วยมรรคญาณ^{๖๗}

ในคัมภีร์สุมังคลวิลาสินี เล่ม ๑๔ อธิบายว่า วิปัสสนาภาวนากับสติปัญฐาน ๔ คือ หลัก
ปฏิบัติเดียวกัน จุจประ โยควา อนึ่งขึ้นชื่อว่า ภาวนาที่เนื่องด้วยกาย เวทนา จิต หรือสภาวะธรรม

^{๖๒}ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๓๑/๔๕๐ - ๔๕๑.

^{๖๓}ดูรายละเอียดใน พ.ศ.อ. (ไทย) ๑/๖/๔๓๖.

^{๖๔}ดูรายละเอียดใน พ.ป.อ. (ไทย) ๓/๑/๒๕๐.

^{๖๕}พ.อ.อ. (ไทย) ๑/๔/๕๔.

^{๖๖}พ.อ.อ. (ไทย) ๑/๔/๕๔.

^{๖๗}พ.อ.อ. (ไทย) ๑/๔/๕๕.

อย่างไรอย่างหนึ่งย่อมไม่มี ฟังทราบว่ามีท่านเหล่านั้นได้ล่วงพ้นความโศกและความรำพันคร่ำครวญ ด้วยทางสายนี้^{๖๔} การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาคือการปฏิบัติตามสติปัฏฐาน ๔ สมดังหลักฐานในอรรถ-กถาบาลี ว่า

“ขสุมา ปน กายเวทนาจิตตมเมสุ กณฺหิ ชมฺมํ อนามสิตฺวา ภาวนา นาม นตฺถิ,ตฺสุมา เตปิ อิมินาว มกฺเคน โสภปริเทว สมตฺถิกนฺตฺตติ เวทิตพฺพา”^{๖๕}

หมายความว่า “อนึ่ง ขึ้นชื่อว่าภาวนาที่ไม่เนื่องด้วยกาย เวทนา จิต ธรรมหรือสภาวะธรรม ใดๆอย่างหนึ่ง ย่อมไม่มี ดังนั้น ฟังทราบว่ามีท่านเหล่านั้นได้ล่วงพ้นความโศกและความรำพันคร่ำครวญด้วยทางสายนี้เอง”

ดังนั้น พระอรรถกถาจารย์ท่านจึงอธิบายว่า ขึ้นชื่อว่า ภาวนา ทั้งสมถภาวนา และวิปัสสนาภาวนาต้องอาศัยการกำหนดรู้ กาย เวทนา จิต ธรรม หรือ รูปนามเป็นอารมณ์ และเป็นทางนำไปสู่ความดับทุกข์ คือ สติปัฏฐาน ๔ เท่านั้น

สรุปว่า หลักปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา คือ การเจริญสติปัฏฐาน ๔ คือ กาย เวทนา จิต และ ธรรม เมื่อผู้ปฏิบัติพระกรรมฐานเจริญด้วยอาศัยองค์แห่งวิปัสสนา ได้แก่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ และมีสติ กำหนดรู้อยู่กับรูปนามอย่างต่อเนื่องวิปัสสนาญาณย่อมเจริญขึ้นไปโดยลำดับ และในระหว่างที่กำหนดรูปรูปนามได้อย่างคล่องแคล่วอย่างง่ายดาย จะมีสภาวะแห่งวิปัสสนูปกิเลสเกิดขึ้น ซึ่งมีโอกาส แสงสว่าง เป็นต้น ซึ่งเป็นเครื่องทดสอบมโนการของผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา แต่เมื่อผู้นั้นมีการกำหนดอารมณ์พระกรรมฐานเดิมที่เกิดขึ้นอย่างทันปัจจุบันขณะย่อมข้ามพ้นสภาวะนี้ไปได้ และสามารถพัฒนาขึ้นไปจนกระทั่งถึงที่สุดแห่งทุกข์ได้ ซึ่งในบทต่อไปจะได้กล่าวถึงโอกาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

^{๖๔}ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/๒๓๗-๒๓๘.

^{๖๕}อ้างถึง ที.อ. ๒.๓๖๒ อ้างใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสะยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร, แปลโดย พระคันธสาราภิกษุ, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๔๘). หน้า ๗.

บทที่ ๓

โอกาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเมื่อกำหนดอารมณ์พระกรรมฐาน คือ สติปัฏฐาน ๔ ได้อย่างจดจ่อต่อเนื่อง ไม่ถอยความเพียร ย่อมประสบพบเจอประสบการณ์บางอย่างที่มีลักษณะเป็นแสงสว่างมากบ้าง เล็กน้อยบ้าง หรือ นิดหน่อยบ้าง ในขณะที่ปฏิบัติ นั่นเป็นเครื่องชี้วัดว่าผู้ปฏิบัติได้กำหนดอารมณ์พระกรรมฐานมาอย่างถูกต้องดีแล้ว ซึ่งในบทนี้จักได้ศึกษาสภาวะแห่งแสงสว่างคือโอกาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท โดยจำแนกเป็นประเด็นได้ดังนี้

- ๓.๑ คำนิยามและความหมายของโอกาส
- ๓.๒ ลักษณะที่จตุกกะของโอกาส
 - ๓.๒.๑ ลักษณะของโอกาส
 - ๓.๒.๒ จำแนกโอกาส โดยคาหะเป็น ๓
 - ๓.๒.๓ กำหนดมรรคและมีไช้มรรค
- ๓.๓ วิปัสสนูปกิเลส
- ๓.๔ ตัวอย่างโอกาสในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท

๓.๑ คำนิยามและความหมายของโอกาส

โอกาสเป็นหนึ่งในวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ ประการ ตามที่ปรากฏพบในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคนั้น มีความหมายและรายละเอียด ดังต่อไปนี้

คำว่า “โอกาส คือ แสงสว่าง” ได้แก่ วิปัสสนาโอกาสเป็นแสงสว่างในวิปัสสนาภาวนา เมื่อวิปัสสนาโอกาสนั้นเกิดขึ้น โยคาวจรก็คิดว่า “แสงสว่างเห็นปานนี้ไม่เคยเกิดขึ้นแก่ฉันในกาลก่อนแต่นี้เลยหนอ ฉันเป็นผู้บรรลุมรรคแล้ว ฉันเป็นผู้บรรลุแล้วเป็นแน่” ดังนี้แล้วถือเอาสิ่งมิใช่มรรคนั้นแหละว่า “มรรค” และถือเอาสิ่งมิใช่ผลนั้นแล้วว่า “ผล” เมื่อโยคาวจรนั้นถือเอาสิ่งที่มีไช้มรรคว่า “มรรค” สิ่งที่มีไช้ผลว่า “ผล” วิธีของวิปัสสนาก็ชื่อว่า ก้าวออกไปนอทาง โยคาวจรนั้นก็ละทิ้งมูลกัมมัฏฐาน คือ กัมมัฏฐานเดิม ของตน แล้วนั่งชื่นชมโอกาสอยู่นั้นแล^๑

^๑ พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๐๖๒.

สำหรับพระภิกษุบางท่าน โอภาสนั้นเกิดขึ้นส่องสว่างเพียงฐานบัลลังก์เท่านั้น สำหรับบางท่าน ส่องสว่างตลอดภายในห้อง สำหรับบางท่าน ส่องสว่างภายนอกห้องด้วย สำหรับบางท่าน ส่องสว่างไปทั่ววิหารทั้งสิ้น สำหรับบางท่าน ส่องสว่างไปตลอดคาบ...ตลอดครึ่งโยชน์...ตลอด ๑ โยชน์...ตลอด ๒ โยชน์...ตลอด ๓ โยชน์...๗๗.....สำหรับบางท่าน โอภาสนั้นทำให้สว่างเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ตั้งแต่พื้นปฐพีขึ้นไปถึงพรหมโลกชั้นอกนิษฐ์ แต่ของพระผู้มีพระภาคเจ้า เกิดขึ้นส่องสว่างไปตลอด ๑๐,๐๐๐ โลกธาตุ ในการประมาณแตกต่างกันของโอภาสนั้น โดยประการดังกล่าวนี้มีตัวอย่าง ดังนี้

เล่ากันว่า พระเถระ ๒ ท่านนั่งอยู่ภายในเรือนมีฝา ๒ ด้าน ณ จิตตลบรรพต และวันนั้นเป็นวันอุโบสถข้างแรม ท้าวทศปถกคุมไปด้วยแผ่นเมฆ ความมืดประกอบด้วยองค์ ๔ เป็นไปอยู่ในภวราตรีกาล ในคืนนั้น พระเถระท่านหนึ่งกล่าวว่า "ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ดอกไม้ ๕ สี ปรากฏแก่กระผมอยู่บนสีหასนะในลานพระเจดีย์ ณ บัดนี้"

อีกท่านกล่าวกะพระเถระนั้นว่า "อาวุโส ท่านพุดถึงสิ่งไม่น่าอัศจรรย์ ก็บัดนี้ เต่าและปลาทั้งหลายในสถานที่ ๑ โยชน์ ในมหาสมุทร ปรากฏอยู่แก่ผม"^๒

แต่วิปัสสนูปกิเลสที่เกิดขึ้นแก่ท่านผู้ได้สมถวิปัสสนาโดยมาก เพราะกิเลสทั้งหลายที่ข่มไว้ด้วยสมาบัติไม่กำเริบ ท่านผู้ได้สมถวิปัสสนานั้นจึงเกิดความคิดว่า "ฉันเป็นพระอรหันต์" เหมือนท่านมหานาคเถระผู้อยู่ในอุจจิงกवालิก เหมือนท่านมหาทัตตเถระผู้อยู่ในหังกนกะ และเหมือนท่านจุฬสูมนเถระผู้อยู่ในนิงกเปณณกปธานชระ บนภูเขาจิตตละ"

ยังมีตัวอย่างของโอภาสในคัมภีร์ที่ขนิภายในชวณสกสูตร เรื่องสนังกุมารพรหมดอนหนึ่งกล่าวถึง แสงสว่างเจิดจ้าขึ้นทางทิศเหนือ ปรากฏโอภาส เกินเทวานุภาพทั้งหลาย ท้าวสักกะจอมเทพตรัสกะเทพชั้นดาวดึงส์ว่า "ท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย มีนิมิตที่สังเกตได้ คือ แสงสว่างเกิดขึ้น โอภาสปรากฏขึ้น พระพรหมก็จะปรากฏองค์ขึ้น เพราะการที่แสงสว่างเกิดขึ้น โอภาสปรากฏขึ้นนี้เป็นบุพนิมิตแห่งการปรากฏของพระพรหม"^๔ ในเรื่องนี้กล่าวถึงเสียงของสนังกุมารพรหม ซึ่งมีองค์ประกอบ ๘ ประการ คือ (๑) แจ่มใส (๒) ชัดเจน (๓) นุ่มนวล (๔) ชวนฟัง (๕) กลมกล่อม (๖) ไม่พร่า (๗) ลึกซึ้ง และ (๘) กังวาน^๕ นอกจากนี้สนังกุมารพรหมตรัสว่า มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก

^๒ พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), หน้า ๑๐๖๓.

^๓ อ่างแก้ว.

^๔ คุรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๘๓/๒๑๔.

^๕ คุรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๘๔/๒๑๖.

เพราะเจริญและเพิ่มพูนอิทธิบาท ๔^๖ ในเรื่องนี้ได้กล่าวถึงวิธีการบรรลุโอกาส ๓ ประการ คือ พระผู้มีพระภาค ผู้ทรงรู้ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตรัสรู้แล้ว เพื่อบรรลุถึงความสุข ๓ ประการ ทรงรู้วิธีการบรรลุ โอกาส^๗ (ช่องว่าง) ๓ ประการ

คำว่า โอกาส ตามนัยอรรถกถาหมายถึงภาวะที่ปลอดจากกิเลสต่างๆ ได้แก่ รูปฉน ๔ อรูปฉน ๔ สัญญาเวทยินนิโรธ ๑ และอรหัตตมรรค แต่ละภาวะก็ปลอดจากกิเลสต่างกัน เช่น ปฐมฉนปลอดจากนิรวณ ๕ จตุตถฉนปลอดจากสุขและทุกข์ วิธีการบรรลุโอกาสที่ ๑ หมายถึงการบรรลุปฐมฉน วิธีการบรรลุโอกาสที่ ๒ หมายถึงการบรรลุจตุตถฉน วิธีการบรรลุโอกาสที่ ๓ หมายถึงการบรรลุอรหัตตมรรค^๘

คำว่า โอกาส ในงานวิจัยนี้กล่าวถึงโอกาสที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนาอัน ได้แก่ วิปัสสนูปกิเลสเท่านั้น

๓.๒ ลักษณะที่จตุกกะของโอกาส

โอกาส เกิดจากความศรัทธาที่ประกอบด้วยกุศล ไม่ใช่ศรัทธาที่เป็นอกุศล มีลักษณะเฉพาะ ๔ ประการ ดังนี้

โอกปปน ลกขณา	มีความปลงใจเชื่อด้วยปัญญา	เป็นลักษณะ
ปกุขนทน รสา	มีความเล่นไป	เป็นหน้าที่
อริมุคตติ ปจจุปฏฐานา	มีความน้อมใจเชื่อ	เป็นผล
สทุทมนมสวนาทิ โสตาปตติยงค ปทฐานา		
มืองค์แห่งโสตาปตติมรรค (มีการฟังพระสัทธรรมเป็นต้น)		เป็นเหตุใกล้

ศัทธานี้ จัดเป็นธรรมเบื้องต้น ในอันที่จะทำให้บุคคลได้ประกอบคุณงามความดีเป็นบุญกุศลขึ้นมา และศัทธาที่จะเกิดขึ้นได้นั้น ย่อมต้องอาศัยวัตถุนั้นเป็นที่ตั้งแห่งความเชื่อ ได้แก่ พระรัตนตรัย กรรม และ ผลของกรรม เป็นต้น ศัทธา คือ ความเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อนี้ จำแนกออกไปได้ ๔ ประการ คือ

(๑) กัมมศัทธา เชื่อกรรม

(๒) วิปากศัทธา เชื่อผลกรรม

^๖ คุราวละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๘๗/๒๑๘ - ๑๕.

^๗ คุราวละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๘๘/๒๑๕ - ๒๐.

^๘ ที.ม.อ. (ไทย) ๑๐/๒๘๘/๒๕๕., และอง.นวก.ฎีกา. (ไทย) ๓/๓๗/๓๖๕.

- (๓) กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อว่ามีกรรมเป็นของตน และ
 (๔) ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อพระปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ของพระตถาคต
 ซึ่งอาศัยเหตุ ๔ ประการ ในการสร้างหรือทำให้เกิด ดังนี้
- (๑) เชื่อเพราะเห็นรูปสวย
 (๒) เชื่อเพราะเห็นความประพาศเครื่องครัด
 (๓) เชื่อเพราะได้ฟังธรรมของผู้ที่ฉลาดในการแสดง และ
 (๔) เชื่อเพราะเหตุผลที่ได้ฟังธรรมจากการแสดง อุปมาเหมือนสารส้มทำน้ำให้ใสขึ้น^๕

ในวิปัสสนาวิชิตานได้ยกข้อความในคัมภีร์วิสุทธิมรรคไว้ว่า

“ปจฺมญฺหิ ปจฺจุปฺปนฺนํ มานํ อุตฺถพฺพํ ทิสฺวา อถ อตีตํ นาคเต นยฺ เนติ”^๖

ความว่า “ในตอนแรก ย่อมเห็นความเกิด – ดับ ของปัจจุบันธรรม ต่อมาภายหลัง ย่อม
 นำไปสู่แนวปฏิบัติในธรรมที่เป็นอดีต และธรรมที่เป็นอนาคต”

ซึ่งมีอธิบายว่า การที่ท่านยกข้อความดังกล่าวขึ้นแสดง เพราะว่า “ธรรมที่เป็นปัจจุบัน
 ควรกำหนดก่อน”^๗

ท่านมหาสีสยาตอธิบายว่า การที่ผู้ปฏิบัติสามารถกำหนดความเกิด – ดับ ของรูปนาม
 ในปัจจุบันขณะได้ทัน ย่อมเกิดความเข้าใจซัดว่า “ธรรมที่เกิดขึ้นนี้มีแต่เพียงธรรมที่ยังไม่เคยเกิดขึ้น
 ทั้งนั้น เพราะว่าธรรมที่เกิดขึ้นแล้วล้วนแต่ดับไปหมด ไม่มีอะไรเหลืออยู่เลย”^๘ เมื่อเกิดญาณ
 ปัญญาเช่นนี้แล้ว ผู้ปฏิบัติจึงเห็นความเกิด – ดับของรูปนามอย่างง่ายดายนรวดเร็วมาก เหมือนเม็ดฝน
 ที่ตกลงในพื้นที่ทะเล เหมือนรอยไม้ที่จืดลงในน้ำเห็นรอยปรากฏชัดเดี่ยวเดียวก็หายไป เหมือนกับ
 สายฟ้าแลบบนท้องฟ้า ซึ่งความเห็นอย่างนั้นเหมือนกับว่าไม่มีสาระอะไรในชีวิตเลย ชีวิตนี้เหมือน
 ภาพลวงตาเท่านั้น เกิดขึ้นมาแล้วตั้งอยู่ไม่นานก็ดับสูญสิ้นไปหมด ความรู้เช่นนี้ชื่อว่า “ตรุณ
 วิปัสสนา”^๙ หรือมีชื่ออีกอย่างว่า อุทฺถพฺพญานุปัสสนา และมีชื่ออีกอย่างว่า อารฺทฺทวิปัสสกนฺนคฺค”^{๑๐}
 มีหลักฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า

^๕ นายวรรณสิทธิ ไวทยะเสวี, พระอภิธรรมมัตถสังคหะปริจเฉทที่ ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร :
 หจก. ทิพยวิสุทธ, ๒๕๔๗), หน้า ๕๕.

^๖ วิสุทธิ.ฎีกา. (บาลี) ๒/ ๔๖๗.

^๗ พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาต), วิปัสสนาวิชิตาน, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, หน้า ๕๑๕.

^๘ อ่างแล้ว.

^๙ อ่างแล้ว.

^{๑๐} อารฺทฺทวิปัสสกนฺนคฺค มีวิเคราะห์ว่า อารกิตีอารทฺโ, วิปสฺสตีติ วิปสฺสโก, อารทฺโ จ โสวิปสฺสโก
 จาติ อารทฺทวิปสฺสโก.

“เขตดาวदानน“วชรมเมว อุปฺปชฺชติ, อุปฺปนฺนญจ วยฺ อฺเปตี”ติ อิมินา อากาเรน สมปญ
 ณาสลกฺขณานิ ปฏฺวิชฺฌิตฺวา จิตฺ อุตฺทพฺพยานุปฺสฺสนามํ ตฺรณฺวิปฺสฺสนาณานิ อธิคตํ โหติ.
 ยสฺสาธคฺคา อารทฺทวิปฺสฺสโกติ สงฺขํ คจฺจติ”^{๑๕}

แปลว่า ด้วยการกำหนดรู้เพียงเท่านั้น โยคีผู้นี้เป็นอันได้บรรลุวิปัสสนาญาณชั้นต้นที่ยังไม่
 แก่กล้านัก ซึ่งมีชื่อว่า อุทฺทพฺพยานุปฺสฺสนา อันเป็นญาณที่แทงตลอดลักษณะ ๕๐ ประการ โดย
 อาการอย่างนี้คือ สภาวธรรมที่มีธรรมชาติดับเป็นธรรมดาแน่นหนะอุบัติขึ้น และสภาวธรรมที่อุบัติ
 ขึ้นแล้วย่อมถึงความดับไป อนึ่ง เพราะเหตุที่โยคีผู้บรรลุญาณดังกล่าวจึงได้ชื่อว่า อารทฺทวิปฺสฺส-
 กบุคคล ซึ่งในคัมภีร์วิสุทฺธิมรรคมหาฎีกาอธิบายเสริมว่า

“กลาปสมฺมสนาทิวเสน ปวตฺตํ สมฺมสนํ น นิปฺปริยาเยน วิปฺสฺสนาสมญฺญํ ลกฺขิ,
 อุตฺทพฺพยานุปฺสฺสนาทิวเสน ปวตฺตเมว ลกฺขิ”^{๑๖}

แปลว่า “ญาณที่กำหนดพิจารณาด้วยการกำหนดรวมรูปเป็นหมวดหมู่เป็นต้น ยังไม่ชื่อว่า
 วิปัสสนาได้โดยตรง แต่ที่จะเรียกว่า วิปัสสนาโดยตรง (โดยแท้จริง) ได้นั้นจะต้องเป็นญาณที่
 พิจารณาความเกิด – ดับ เป็นต้น เท่านั้น” ในช่วงนี้เองจะเกิดปรากฏการณ์ต่างๆ เกิดขึ้นเสมอคือ
 “วิปัสสนูปกิเลส ๑๐ ประการ”^{๑๗} ปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้จะทำให้วิปัสสนาเศร้าหมองไม่ส่องใส ใน
 คัมภีร์วิสุทฺธิมรรคได้กล่าวอธิบายว่า วิปัสสนูปกิเลสจะเกิดกับบุคคลต่างๆ ดังนี้

“วิปฺสฺสนูปกิเลสสาหิ ปฏฺเวชฺชปฺปตฺตสฺส อริยสวากสฺส เจว วิปฺปฏิปฺปนฺนสฺส จ นิกฺขิตฺ-
 ตกมฺมญฺจานสฺส กุสฺสิตฺตปฺกฺกสฺส นุปฺปชฺชนฺติ.สมฺมาปฏฺิปฺปนฺนสฺส ปน ยุตฺตปฺปยุตฺตสฺส อารทฺท-
 วิปฺสฺสสฺส กุลปฺตฺตสฺส อุปฺปชฺชนฺติเยว”^{๑๘}

หมายความว่า วิปัสสนูปกิเลสย่อมไม่เกิดแก่ บุคคลดังต่อไปนี้

- ๑) พระอริยสาวกผู้ได้บรรลุมรรคผลแล้ว
- ๒) บุคคลผู้ปฏิบัติดีดีทาง
- ๓) บุคคลผู้ทอดทิ้งกรรมฐาน
- ๔) บุคคลผู้เกียจคร้านย่อหย่อนในการปฏิบัติธรรม

แต่วิปัสสนูปกิเลสจะสามารถเกิดกับผู้ปฏิบัติถูกทาง และมีความพยายามอย่างยิ่งในการ
 ปฏิบัติธรรม จนได้ชื่อว่า อารทฺทวิปฺสฺสกะ อย่างเดียวเท่านั้น

^{๑๕} วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/ ๓๐๔.

^{๑๖} วิสุทฺธิ.มหาฎีกา (บาลี) ๒/ ๔๗๑.

^{๑๗} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนาธุณี, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, หน้า ๕๖๖.

^{๑๘} วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/ ๓๐๕.

ในคัมภีร์มหาภูทิกาวุสุมิตถัมมคอธิบาย คำว่า “อริยสาวกสุต” ได้แก่พระอริยสาวกนั้น เป็นเพียงคำแสดงโดยสูงสุด หรือ อุกกัฏฐนัย^{๑๕} ท่านมหาสีสยาอธิบายว่า ความจริง พลววิปัสสกบุคคล เป็นบุคคลที่เจริญวิปัสสนาจนได้ญาณที่แก่กล้า จะไม่เกิดวิปัสสนูปกิเลสเช่นกัน เพราะฉะนั้น ฟังทราบว่า อุปกิเลสหรือวิปัสสนูปกิเลสจะไม่เกิดแก่โยคีผู้เพียบพร้อมด้วยญาณตั้งแต่ญาณที่ ๘ (นิพพิทาญาณ) เป็นต้นขึ้นไป

ในพระไตรปิฎกปฏิสัมมกัทธมมรรค ได้กล่าวถึงวิปัสสนูปกิเลสไว้ว่า

โอภาส เจว ฌาณ เจ	ปีติยา จ วิกรมปติ
ปสุตทุชียา สุข เจว	เยหิ จิตต์ ปเวรติ.
อธิโมกฺเข จ ปคฺคเห	อุปฏฺฐาเน จ กมฺปติ
อุเปกฺขาวชฺชนายณฺจ	อุเปกฺขาย นิกนฺตียา. ^{๒๐}

แปลว่า ภavanaจิตย่อมสันคลอนเพราะแสงสว่าง ฌาณปัญญาที่เฉียบแหลม ความอิมเอิบใจ ความสงบแห่งกายและใจ ความสุขแห่งกายและใจ ความศรัทธา ความเพียร ความมีสติสัมปชัญญะ วิปัสสนูปกิเลสอันเป็นไปกับอวิชชูปกิเลส และเพราะต้นหากความยินดีในวิปัสสนา ฯ

ในบรรดาวิปัสสนูปกิเลสทั้ง ๑๐ ประการดังกล่าวนี้ งานวิจัยนี้จะกล่าวถึงเฉพาะ โอภาส (แสงสว่าง) เท่านั้น ส่วนคำนิยามและความหมายนั้นได้กล่าวไว้ในเบื้องต้น ต่อไปจะกล่าวในลักษณะของโอภาส

๓.๒.๑ ลักษณะของโอภาส

ในขณะนี้โยคีมีสมาธิมากขณะที่นั่งกำหนดอยู่ เพราะสมาธิตั้งขึ้นมากเกินไป เป็นเหตุให้วิริยะอ่อนลง การกำหนดมักผล่อๆ หลงๆ ด้วยอำนาจของสมาธิ จนการนั่งไม่กำหนด เนื่องด้วยมีสมาธิกล้าจึงอาจปรากฏเป็นแสงสว่างเกิดขึ้น แสงสว่างนี้มักจะเป็นแสง สีขาว สีนวล สีเหลือง สดใสยิ่งนัก สว่างมากบ้างน้อยบ้าง โยคีไม่เคยเห็นเหตุการณ์เช่นนี้ จึงเห็นเป็นของประหลาดมหัศจรรย์ บางคนคิดว่าคงเป็นดวงปัญญาเพราะเคยได้ยินว่า แสงสว่างคือปัญญา โยคีจะหลงติดอยู่ในแสงสว่างที่เห็นนั้น จนเป็นเหตุให้เกิดญาณ เห็นหรือรู้สรรพสิ่งต่างๆ

^{๑๕} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาโค), วิปัสสนาธุณี, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, หน้า ๕๑๖.

^{๒๐} จ.ป. (บาลี) ๓๑/ ๗/ ๓๑๗.

โอกาส คือ แสงสว่าง มีลักษณะดังนี้

- ๑) มีแสงสว่างเท่าหิ้งห้อย เท่าไฟฉาย เท่าตารถยนต์ เท่าตารถไฟ
- ๒) สว่างทั้งห้อง สว่างจนมองเห็นตัว
- ๓) สว่างคล้ายกับห้องไม่มีฝาผนัง
- ๔) สว่างคล้ายกับเห็นสถานที่ต่างๆ มาปรากฏเฉพาะหน้า
- ๕) สว่างจนเห็นประตูเปิด เอามือไปปิดบ้าง ลืมตาคุบ้าง ยกมือขึ้นคุบ้าง
- ๖) สว่างจนเห็นดอกไม้สีต่างๆ มาปรากฏอยู่ใกล้ๆ
- ๗) เห็นทะเลตั้ง ๑ โยชน์ ยกตัวอย่าง พระเถระ ๒ รูป คือ รูปหนึ่งพอแสงสว่างเกิดขึ้นมองเห็นดอกไม้ที่ลานพระเจดีย์แล้วบอกเพื่อนมาดู อีกรูปหนึ่งพอแสงสว่างเกิดขึ้นมองเห็นทะเลตั้ง โยชน์หนึ่งแล้วบอกเพื่อนมาดู
- ๘) มีแสงสว่างพุ่งออกจากร่างกาย และจากหัวใจของตัวเอง
- ๙) สว่างจนนิมิตเป็นรูปช้างได้^{๒๐}

๓.๒.๒ จำแนกโอกาส โดยคาหะเป็น ๓

ในอุปกิเลส ๑๐ นี้ มีโอกาสเป็นต้น เรียกว่า “อุปกิเลส” เพราะเป็น วัตถุ (ที่ตั้ง) ของอุปกิเลส มิใช่เพราะเป็นอกุศล ส่วนนิกันติเป็นทั้งอุปกิเลส เป็นทั้งวัตถุของอุปกิเลสด้วย และอุปกิเลสเหล่านี้ มี ๑๐ โดยทาง วัตถุ (ดังกล่าวแล้ว) แต่โดยทาง คาหะ (ความยึดถือ) มี ๓๐ ถ้วน มี ๓๐ ถ้วน โดยทางคาหะ คือ

เมื่อยึดถืออยู่ว่า “โอกาสเกิดขึ้นแก่เราแล้ว” เป็น ทิฏฐिकाหะ (ยึดถือด้วยทิฏฐิ)

เมื่อยึดถืออยู่ว่า “โอกาสน่าพึงพอใจจริงหนอ” เป็น มานคาหะ (ยึดถือด้วยมานะ)

เมื่อชื่นชมโอกาสอยู่ เป็น ตัณหาคาหะ (ยึดถือด้วยตัณหา)

ในโอกาสมีคาหะ ๓ โดยทางทิฏฐิ ๑ มานะ ๑ และตัณหา ๑ ด้วยประการนี้

โยคาวจรผู้ไม่ฉลาด ไม่เฉียบแหลม ก็ห้วนไหว ฟุ้งซ่านอยู่ในอุปกิเลสทั้งหลายมีโอกาสเป็นต้น ด้วยอำนาจของคาหะเหล่านั้น เห็นอยู่เสมอเนื่อง ๆ ซึ่งอุปกิเลสทั้งหลายมีโอกาสเป็นต้น แต่ละอย่าง ๆ ว่า “นี่เป็นของฉัน ฉันเป็นนี้ นี่เป็นอิตตาของฉัน”

^{๒๐} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), หน้า ๑๐๖๔.

เพราะฉะนั้น ในคัมภีร์จุททกนิกายปฏิสัมภิทามรรคได้แสดงวิปัสสนูปกิเลสไว้ว่า

โอภาเส เจว ฌาณเ จ ปีติยา จ วิกรมปติ
 ปสุตทุธิยา สุขเ เจว เยหิ จิตต์ ปเวรติ.
 อธิโมกเข จ ปคฺคเห อุပ္ภูจฺจเน จ กมฺปติ
 อุเปกฺขาวชฺชนายณฺจ อุเปกฺขาย นิกนฺตฺติยา.

แปลว่า ภวานาจิตย่อมสิ้นคลอนเพราะแสงสว่าง ฌาณปัญญา
 ที่เฉียบแหลม ความอิมเอบใจ ความสงบแห่งกายและใจ
 ความสุขกายสุขใจ ความศรัทธา ความพากเพียร ความ-
 มีสติสัมปชัญญะวิปัสสนูปกิเลสอันเป็นไปกับอวิชชานุ-
 เปกขา และเพราะตัดหาความยินดีในวิปัสสนา^{๒๒}

จากพระคถาดังกล่าว หมายความว่า ผู้ปฏิบัติธรรมที่พบสภาวะมีโอภาสเป็นต้นนั้น
 แล้วเกิดอาการฟุ้งซ่านหวั่นไหวไปตามอารมณ์ที่พบนั้น จนเกิดความเข้าใจผิดคิดว่าเป็นมัจฉะเป็น
 ผล เป็นความพ้นทุกข์ แต่ความจริงเป็นเพียงอมัจฉะ คือ สภาวะที่ไม่ใช่ทางเดิน ด้วยเหตุนี้ ผู้ปฏิบัติ
 ธรรมเมื่อปฏิบัติมาถึงจุดนี้ควรระมัดระวัง ต้องแก้ไขด้วยโยนิโสมนสิการคือ กำหนดรู้ในใจให้
 มากๆ จนเห็นรูปนามและธรรมารมณ์นั้นๆ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่มีตัวตนบังคับบัญชาไม่ได้ อย่างนี้จึง
 ชื่อว่า แก้ไขสภาวะดังกล่าวได้ ซึ่งต้องใช้ระยะเวลาตามกำลังความพากเพียรของผู้ปฏิบัติตนเอง

๓.๒.๓ กำหนดมรรคและมีใช้มรรค

โยคาวจรผู้ฉลาด ผู้เป็นบัณฑิต เฉียบแหลม ถึงพร้อมด้วยความรู้ เมื่ออุปกิเลสทั้งหลาย
 มีโอภาสเป็นต้นเกิดขึ้น ก็กำหนดรู้ ใคร่ครวญเห็นด้วยปัญญาดังนี้ว่า “โอภาสนี้แลเกิดขึ้นแก่เราแล้ว
 แต่โอภาสนี้มันไม่เที่ยง ปัจจุปรังแต่ไว้ อาศัยปัจจุเกิดขึ้น มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความ
 เสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความคลายระคาไปเป็นธรรมดา มีความดับไปเป็นธรรมดา” ด้วยประการ
 ฉะนี้บ้าง ก็หรือว่าโยคาวจรนั้นมีความคิดในขณะนั้นอย่างนี้ว่า “ถ้าโอภาสนี้พึงเป็นอตฺตาไชร้ การ
 ถือ (โอภาสนั้น) ว่า “อตฺตา” ก็ควร แต่โอภาสนี้ มิใช่อตฺตาเลย ถือว่า “เป็นอตฺตา” เพราะฉะนั้น
 โอภาสนั้นเป็นอนตฺตา โดยความหมายว่าไม่เป็นไปในอำนาจ เป็นอนิจจัง โดยความหมายว่ามีแล้ว
 หามีไม่ เป็นทุกขัง โดยความหมายว่าเบียดเบียนเฉพาะหน้าด้วยความเกิดและความดับ”

พึงขยายคำทั้งปวงให้พิสดาร โดยนัยดังกล่าวไว้แล้วในอรุปัสตตกัมมัฏฐานเกิด
 หนึ่ง ในโอภาสอันใด แม้ในอุปกิเลสทั้งหลายที่เหลือก็ฉนั้น

^{๒๒} อังใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสีตยาตอ), วิปัสสนาธุณี, หน้า ๕๑๗.

โยคาวจรท่านนั้นครั้งใคร่ครวญเห็นอย่างนี้แล้ว ก็เห็นอยู่เสมอเนื่อง ๆ ซึ่งโอกาสว่า “นี่มิใช่ของฉัน ฉันมิใช่สิ่งนี้ นี่มิใช่อัตตาของฉัน” เมื่อโยคาวจรนั้นเห็นอยู่เสมอเนื่อง ๆ อย่างนี้ (ท่าน) ก็หัวเราะไม่สิ้นกลอนในเพราะอุปกิเลสทั้งหลายมีโอกาสดำเนิน เพราะฉะนั้น ท่านพระโหราณาจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวไว้ว่า

	อิมานิ ทส จานานิ	ปญญา ยสฺส ปริจฺจิตา
	ธมฺมุทฺตจฺจกฺขโถ โหติ	น จ วิกุเขปํ กจฺจติ.
ความว่า	โยคีใดมีฐานะ ๑๐ (มีโอกาสดำเนิน) เหล่านี้อบรมด้วย	
	ปัญญาแล้ว โยคินั้น เป็นผู้ฉลาดในธัมมุทตฺตจจะและไม่ถึง	
	ความฟุ้งซ่าน	

โยคาวจรท่านนั้นเมื่อไม่ถึงความฟุ้งซ่านดังกล่าวนี้ ก็ถากถางรชฏกคืออุปกิเลสครบ ๓๐ อย่างนั้น ได้แล้ว กำหนดครุ้มรรคและมีชุ่มรรคได้เองว่า “ธรรมทั้งหลายมีโอกาสดำเนินมิใช่มีรรคแต่วิปัสสนาญาณที่พ้นแล้วจากอุปกิเลส ดำเนินไปตามวิถี (ของวิปัสสนา) เป็นมรรค” ดังนี้ ญาณที่รู้มรรคและมีชุ่มรรคว่า “นี่คือมรรค นี่มีชุ่มรรคของโยคินั้น ฟังทราบว่าเป็น มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุตฺติ” ด้วยประการฉะนี้

ดังกล่าวมา โยคินั้นได้กระทำการกำหนดรู้สังขะ ๓ แล้ว ทำการกำหนดรู้แล้วอย่างไร คือว่า การกำหนดรู้สังขะ ๓ เป็นอันโยคินั้นทำก่อนแล้วด้วยญาณชั้นโลกิยะเท่านั้น อย่างนี้คือ การกำหนดรู้ทุกขสังขัจด้วยการกำหนดรู้นามและรูป เป็นอันโยคินั้นกระทำมาก่อนแล้วใน ทิฏฐิวิสุตฺติ การกำหนดรู้สมุทฺตสังขัจด้วยการกำหนดรู้ปัจฉัย เป็นอันโยคินั้นกระทำมาแล้วใน กังขาวิตรณวิสุตฺติ การกำหนดรู้มัคคสังขัจด้วยการจำกัดแต่เพียงมรรคโดยชอบ เป็นอันโยคินั้นกระทำแล้วใน มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุตฺติ นี้

๓.๓ วิปัสสนูปกิเลส

เมื่ออุทฺตยพพญาณอย่างอ่อนเริ่มปรากฏ วิปัสสนูปกิเลส คือสิ่งที่ทำให้วิปัสสนาหม่นหมอง ๑๐ ประการ ทำให้วิปัสสนาเสื่อมไปเพราะผู้ปฏิบัติธรรมที่พบเห็นสิ่งเหล่านี้ก็อาจสำคัญผิดว่าแสงสว่างเป็นต้นคือพระนิพพานแล้วหยุดปักขีติ หรือแม้จะไม่สำคัญผิดอย่างนั้นก็อาจยินดีพอใจ ส่งผลให้การเจริญสติขาดช่วงและความก้าวหน้าลดลง แต่ถ้าผู้ปฏิบัติธรรมเข้าใจว่าเป็นเพียงทางผ่านเหมือนป้ายบอกทาง แล้วกำหนดรู้ตามความเป็นจริง แสงสว่างเป็นต้นนั้นก็ไม้อาจทำให้วิปัสสนาเสื่อมไป^{๒๓}

^{๒๓} พระโสภณมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต (มหาศีลยาตอ), วิปัสสนาณัย เล่ม ๒, แปลโดย พระคันธสารากิจวงศ์, (นครปฐม : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๒๔๑.

วิปัสสนูปกิเลส ย่อมเกิดขึ้น ดังคัมภีร์วิสุทธิมรรคแสดงถึงบุคคลผู้เกิดหรือไม่เกิด
วิปัสสนูปกิเลสนี้ว่า

“วิปัสสนูปกิเลสหาปี ปฏิเวธปุตตสฺส อริยสาวกสฺส เจว วิปฺปฏิปนฺนกสฺส จ นิภฺจิต-
ตกมฺมญฺจานสฺส กุสฺติปฺกคฺคสฺส นฺุปฺปชฺชนฺติ.สมฺมาปฺปฏิปนฺนสฺกสฺส ปน ยุตฺตปฺยุตฺตสฺส อารทฺช-
วิปฺสฺสกสฺส กุลฺปฺตฺตสฺส อุปฺปชฺชนฺติเยว”^{๒๔}

หมายความว่า โดยแท้จริงแล้ว วิปัสสนูปกิเลสจะไม่เกิดขึ้นแก่ บุคคลดังต่อไปนี้

- ๑) พระอริยสาวกผู้บรรลุปฏิเวธแล้ว
- ๒) ผู้ปฏิบัติผิดทาง
- ๓) ผู้ละทิ้งกรรมฐาน
- ๔) ผู้เกียจคร้าน

แต่วิปัสสนูปกิเลสจะสามารถเกิดกับผู้ปฏิบัติถูกทาง และมีความพยายามอย่างยิ่งในการ
ปฏิบัติธรรม จนได้ชื่อว่า อารัทธวิปัสสกะ อย่างเดียวเท่านั้น

วิปัสสนูปกิเลส มีโอกาสเป็นต้น เรียกว่า “อุปกิเลส” เพราะเป็น วัตถุ (ที่ตั้ง) ของอุปกิเลส
มิใช่เพราะเป็นอกุศล ส่วนนิกันติเป็นทั้งอุปกิเลส เป็นทั้งวัตถุของอุปกิเลสด้วย และอุปกิเลสเหล่านี้
มี ๑๐ โดยทาง วัตถุ แต่โดยทาง (ความยึดถือ) คากะ มี ๓๐ ถ้วน เพราะว่ามี

เมื่อยึดถืออยู่ว่า “โอกาสเกิดขึ้นแก่เราแล้ว” เป็นทิวฐิกากะ (ยึดถือด้วยทิวฐิ)

เมื่อยึดถืออยู่ว่า “โอกาสน่าพึงพอใจจริงหนอ” เป็นมานคากะ (ยึดถือด้วยมานะ)

เมื่อชื่นชมโอกาสอยู่ เป็น ตัณหากากะ (ยึดถือด้วยตัณหา)

ในโอกาสมีคากะ ๓ คือ

- ๑) ทิวฐิ เช่น ผู้ที่เห็นว่ามีเรา ของเราในระหว่างปฏิบัติอยู่
- ๒) มานะ เช่น ผู้ที่ถือคิดว่าเราดีกว่าเขา เราเสมอเขา เราเร็วกว่าเขาเป็นต้น และ
- ๓) ตัณหา เช่น ผู้ที่เกิดความชอบไม่ชอบในรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัสต่างๆ เป็นต้น

แม้ในอุปกิเลสทั้งหลายที่เหลือก็มีอย่างละ ๓ เหมือนกัน เพราะเหตุนี้ จึงมีอุปกิเลสรวม
๓๐ ถ้วน โดยทางคากะ ด้วยอาการดังกล่าวนี้

^{๒๔} วิสุทธิ. ๒/๓๐๔-๕.

ในชาตวิภังค์ สุตตันตภาษณีย์ แห่งคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎกแสดงถึง ชาติ ๖ คือ (๑) กามชาติ (๒) พยาบาทชาติ (๓) วิหิงสาชาติ (๔) เนกขัมมชาติ (๕) อภัยบาทชาติ และ (๖) อวิหิงสาชาติ ในงานวิจัยนี้จะยกมาแสดงแต่เพียงกามชาตินั้น โดยมีอธิบายตามคัมภีร์ว่า กามชาตุนิยามถึงความตริกอย่างแรง อันประกอบด้วยกาม คือ ความที่จิตแนบอยู่ในอารมณ์ ความที่จิตแนบสนิทอยู่ในอารมณ์ ความยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ มีจลาตังกับปะ นี้เรียกว่า กามชาตุนันตัมมีวจิณรคเป็นที่สุดชั้นสูงมีเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตติเป็นที่สุด ชั้นนี้ ชาติ อายตนะ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่ท่องเที่ยวอยู่ในระหว่างนี้ หรือ นับเนื่องอยู่ในระหว่างนี้เรียกว่า กามชาตุนันตัม^{๒๕}

จากเนื้อความข้างบนนั้นจะได้สงเคราะห์โอกาสโดยความเป็นชั้น ชาติ อายตนะ เพื่อจะได้ชี้แจงให้เข้าใจถึงความสำคัญของโอกาส ดังนี้

ตารางสงเคราะห์โอกาสเข้าในชั้น

โอกาส	ชั้น ๕
โอกาส	รูปชั้น ได้แก่ วรรณรูป
โอกาส	เวทนาชั้น ได้แก่ อทุกขสุขเวทนา
โอกาส	สัญญาชั้น ได้แก่ ความจำในลักษณะโอกาส
โอกาส	วิญญาณชั้น ได้แก่ รู้ลักษณะของโอกาส

จากตารางทำให้ทราบว่า โอกาสเป็นชั้น ๕ ได้ทั้งหมดตามหลักแห่งคัมภีร์อภิธรรมมัตถดลึงคะ^{๒๖} เมื่อทราบว่า โอกาสก็คือชั้น ๕ ซึ่งเกิดจากการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐานที่ประจักษ์เห็นในหมวดคัมภีร์วิปัสสนา ซึ่งเป็นได้ทั้งรูปและนาม เรื่องชั้น ๕ นี้ พระพุทธองค์ตรัสไว้ในพระธรรมเทศนากัณฑ์แรก ว่า อุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข ซึ่งอยู่ในหมวดอริยัจจข้อแรกคือ ทุกขสังขันธ์^{๒๗} จากความหมายดังกล่าวตรงกับข้อความในกามชาตุนันตัมมีวจิณรคเป็นที่สุดชั้นสูงมีเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตติเป็นที่สุด ชื่อ กามชาตุนันตัมมีวจิณรคทั้งหลาย ที่ท่องเที่ยวอยู่ใน

^{๒๕} อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๒/๑/๒๐๖ - ๗.

^{๒๖} อ้างถึง จิต เจตสิก รูป นิพพาน (สงคห) อ้างใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๘).

^{๒๗} อ้างถึง สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา อ้างใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), **ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร**, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสารากวีวงศ์, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๕๖.

ระหว่างนี้ เชื่อว่า เป็นกามธาตุชั้นนี้ ดังกล่าวมาข้างบนในวิกังค์ เพราะฉะนั้น โองาสจึงเป็นทุกข์ด้วย อำนาจแห่งชั้นนี้ดังกล่าว นี้เป็นโทษของโองาสประการที่ ๑ ต่อไปจะสงเคราะห์โองาสเข้าในธาตุ

ตารางสงเคราะห์โองาสเข้าในธาตุ ๑๘

โองาส	ธาตุ
โองาส	ธัมมธาตุ

จากตารางทำให้ทราบว่า โองาสเป็นธัมมธาตุ อันประกอบด้วยรูปและนามนั่นเอง ซึ่งเกิดขึ้นในการเจริญสติปัฏฐานหมวดธัมมานุปัสสนา ซึ่งจะเห็นว่ารูปนามนี้มีความเกี่ยวข้องกับชั้น ๕ ดังกล่าวมาแล้ว ทำให้ไม่พ้นจากอำนาจแห่งทุกข์ภัยในวัฏฏทุกข์ได้ นี่ก็เป็นโทษของโองาสที่เป็นธัมมธาตุ เพราะความเกี่ยวเนื่องอยู่ในรูปนามนั่นเอง จึงมีโทษ ต่อไปจะกล่าวถึงโองาสสงเคราะห์เข้าในอายตนะ

ตารางสงเคราะห์โองาสเข้าในอายตนะ ๑๒

โองาส	อายตนะ ๑๒
โองาส	ธัมมอายตนะ

จากตารางทำให้ทราบว่า โองาสนี้ คือ ธัมมอายตนะซึ่งเป็นทั้งรูปและนาม ธัมมอายตนะนี้ ก็มีความเกี่ยวข้องกับชั้น ๕ ทั้งหมด ธาตุ ๑๘ คือ ธัมมธาตุ และ ธัมมอายตนะ อันมีเกิดได้ในธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐานเช่นกับที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ความเกี่ยวข้องนี้ทำให้โองาสตกอยู่ในฐานะแห่งทุกข์ในวัฏฏสงสารอย่างแน่นอน นี่ก็คือโทษของโองาสที่พบในธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน แต่ถ้าไปเกิดนอกนอกกาย เวทนา จิต และ ธรรม ในสติปัฏฐาน ๔ ประการนี้ หาได้เป็นโองาสไม่

ด้วยเหตุนี้ ถ้าโยคาวจรผู้ไม่ฉลาด ไม่เฉียบแหลม ก็หวั่นไหว ฟุ้งซ่านอยู่ในอุปกิเลสทั้งหลายมีโองาสเป็นต้น ด้วยอำนาจของคาหะเหล่านั้น เห็นอยู่เสมอเนื่อง ๆ ซึ่งอุปกิเลสทั้งหลายมีโองาสเป็นต้น แต่ละอย่าง ๆ ว่า “นี่เป็นของฉัน ฉันเป็นนี้ นี่เป็นอิตตาของฉันทัน” จึงเชื่อว่ามี ความยึดมั่นในทุกข์ คิดว่า ทุกข์เป็นเรา เป็นตัวตนของเรา ความยึดมั่นนี้เป็นโทษนำไปสู่ความทุกข์แน่นอน ต่อไปเป็นตัวอย่างโองาสในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๓.๔ ตัวอย่างโอกาสในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท

จากการสังเคราะห์โอกาสเข้าในชั้น ๕ อายตนะ และธาตุ แล้วนั้นจึงได้รู้วิธีการกำหนดได้ชัดเจนว่า จะปฏิบัติอย่างไรจึงถูกต้องตรงตามหลักพุทธธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในคัมภีร์ ในเรื่องนี้ได้พบหลักฐานวิธีการแก้ไขโอกาส ในหมวดชัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ดังนี้

ในบทอุเทศแห่งชัมมานุปัสสนา พระพุทธองค์แสดงไว้ว่า

“พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌา และ โทมนัสในโลกลงได้”^{๒๘} จากใจความดังกล่าว คำว่า ธรรม หมายถึงสติ ส่วนคำว่า ธรรมทั้งหลาย ได้แก่ นีวรณ ๕ ชั้น ๕ อายตนะ ๑๒ โพชฌงค์ ๗ และ อริยสัจ ๔ ต่อไปจะได้กล่าวถึงโอกาสสังเคราะห์เข้าในธรรมทั้งหลายในสติปัฏฐาน ดังนี้

ตารางสังเคราะห์โอกาสเข้าในธรรมทั้งหลายในชัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน

โอกาส	ชัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน
โอกาส	อุทธีจกุกุกจนีวรณ
โอกาส	ชั้น ๕
โอกาส	ชัมมายตนะ
โอกาส	สติสัมโพชฌงค์
โอกาส	ทุกขสัจ

จากตารางดังกล่าวทำให้ทราบว่า โอกาสสังเคราะห์พบในหมวดชัมมานุปัสสนาสติปัฏฐานได้ทุกหมวด เมื่อรู้ในข้อเท็จจริงดังกล่าวจึงนำมาสังเคราะห์เข้าหลักการปฏิบัติในชัมมานุปัสสนา ในอรรถกถาอธิบายหลัก ๓ ประการ คือ อาตปปี สติมา และสมบุชาโน โดยมีบทว่า วิหริตีที่หมายความว่า ดำเนินไป ดังนี้

^{๒๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๖/๑๐๒.

โอกาส	หลัก ๓ ประการ ^{๒๕}
โอกาส	อาตาศึกษา วิเคราะห์ว่า อาตาศึกษา เพราะอรรถว่า ย่อมเผาผลาญกิเลสในภพ ๓ คำว่า อาตาศึกษา เป็นชื่อของวิริยะ อาตาศึกษา ของภิกษุ นั้นมีอยู่ เหตุ นั้น ภิกษุ นั้นจึงชื่อว่า อาตาศึกษา หมายความว่า ผู้ปฏิบัติมีความเพียรทำลายโอกาสด้วยการกำหนดรู้โอกาสที่ปรากฏตามเป็นจริงในปัจจุบันขณะ เพื่อทำลายความยึดมั่นในโอกาสว่าเป็นเราของเราให้หมดสิ้นไป ความจริงอาตาศึกษาเป็นต้น พระพุทธองค์หมายถึง สัมมปชาน (ความเพียรชอบ) ไว้ด้วยบทอาตาศึกษา (ความเพียรเป็นเหตุให้กิเลสเร่าร้อน)
โอกาส	สมุชชาโน ได้แก่ ประกอบด้วยญาณ กล่าวคือ สัมปชัญญะ หมายความว่า ผู้ปฏิบัติกำหนดรู้โอกาสด้วยญาณปัญญาตามที่ปรากฏตามที่เป็นจริงในโอกาส
โอกาส	สติมา คือ ประกอบด้วยสติที่ใช้กำหนดกาย หมายถึง ชั้น ๕ อันได้แก่ โอกาสนั่นเอง คือ ให้กำหนดรู้กายโอกาสที่ปรากฏอยู่นั้นตามที่เป็นจริง เมื่อกล่าวรวมทั้งสติสัมปชัญญะ พระพุทธองค์ตรัสว่า เป็นกรรมฐานที่ให้สำเร็จประโยชน์ทุกอย่าง หรืออุบายสำหรับบริหารกรรมฐานไว้
พิเศษ โอกาส	อนุปัสสนา ท่านอธิบายว่า จะไม่มีแก่ผู้ปราศจากสติเลย เพราะพระโยคาวจรใช้สติกำหนดอารมณ์แล้ว จึงพิจารณาเห็น(กายเป็นตน) ด้วยปัญญา เพราะเหตุ นั้น พระพุทธองค์จึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตพุดถึงสติว่า มีประโยชน์ในธรรมทั้งปวง เพราะฉะนั้น ในพระสูตรนี้ พระองค์จึงตรัสว่า สมณะอยู่ในหมวดกายานุปัสสนาสติปัญญา ส่วนวิปัสสนาอยู่ในสัมปชัญญะ และตรัสพลังแห่งภาวนาไว้ด้วยการจัดอภิญญาโทมนัสออกไป

นอกจากนี้ยังมีบทว่า อนุปสฺสึ^{๓๐} ซึ่งมีความหมายตามหลักคัมภีร์วิภังค์ ท่านตั้งปัญหาว่า อนุปัสสนาหมายถึงอะไร ในสติปัญญา ดังกล่าวมา ดังจะอธิบายต่อไปนี้

อนุปัสสนา คือ ปัญญา การรู้ทั่วถึงเป็นต้นไปจนถึง สัมมาทิฏฐิ หมายความว่า ภิกษุ เข้าถึง เข้าถึงเรียบร้อยแล้ว เข้ามาถึงแล้ว เข้ามาถึงเรียบร้อยแล้ว เข้าไปถึงแล้ว ถึงพร้อมแล้ว ประกอบแล้วด้วยอนุปัสสนานี้ เพราะเหตุ นั้น อนุปสฺสึ จึงหมายถึง ผู้พิจารณาเห็นเนื่องๆ

^{๒๕} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/๖๖๘ - ๖๙.

^{๓๐} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/๖๗๑ - ๗๓.

วิหริติ หมายถึง ย่อมผลัดเปลี่ยน เป็นไป รักษาไว้ ดำเนิน ไปเอง ให้(ร่างกาย) ดำเนินไป
นำไป พักผ่อน ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า วิหริติ

อาตาศปี ความว่า อาตาศได้แก่ การปรารถนาความเพียรทางใจ เป็นต้น ความพยายามชอบ
เรียกว่า อาตาศปี หมายความว่า ภิกษุเป็นผู้เข้าถึงแล้ว เป็นต้น ประกอบพร้อมแล้วด้วยอาตาศปี
ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า อาตาศปี

สมุชชาโน ความว่า สัมปชัญญะ ได้แก่ ปัญญา ความรู้ทั่วถึง เป็นต้น สัมมาทิฏฐิเป็น
ที่สุด เรียกว่า สัมปชัญญะ หมายความว่า ภิกษุเป็นผู้เข้าถึงแล้ว เป็นต้น ประกอบพร้อมด้วย
สัมปชัญญะนี้ ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า สมุชชาโน

สติมา ความว่า สติ ได้แก่ ความระลึกได้ อนุสสติ ความระลึกถึงเนื่องๆ เป็นต้น จนถึง
สัมมาสติ ความระลึกชอบ นี้เรียกว่า สติ หมายความว่า ภิกษุเป็นผู้เข้าถึงแล้ว เป็นต้น จนประกอบ
พร้อมแล้วด้วยสตินี้ ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า ผู้มีสติ

วินยยุ โลเก อภิขุมาโทมนสฺส^{๑๑๑} ความว่า โลก ได้แก่ อุปาทานขันธ ๕ เรียกว่า โลก

อภิขุมา คือ ความกำหนด ความกำหนดแรงกล้า ความยินดี ความคล้อยตาม ความ
เพลิดเพลिन ความกำหนดด้วยอำนาจเพลิดเพลिन ความกำหนดแรงกล้าแห่งจิต เรียกว่า อภิขุมา

โทมนัส คือ ความไม่ยินดีพอใจ ความทุกข์ทางใจ ความไม่ยินดี ทุกขเวทนา เกิดแต่
สัมผัสทางใจ เรียกว่า โทมนัส

ทั้งอภิขุมา ทั้งโทมนัสในโลก คือ กายนี้ เป็นอันถูกขจัดแล้ว ถูกนำออกไปแล้ว สงบแล้ว
เจียบแล้ว ระวังแล้ว ถึงการดับแล้ว ถึงการตั้งอยู่ไม่ได้แล้ว ถึงการดับสูญไป ไม่อัมเอบแล้ว ลีนปริดา
แล้ว ชุบซิดแล้ว เขี้ยวแห้งแล้ว ทำให้เสื่อมสิ้นแล้ว ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงตรัสว่า ขจัดอภิขุมาและ
โทมนัสในโลก คือ กายได้ ส่วนเวทนา จิต และธรรมก็เช่นกัน โดยพิจารณาสุขเวทนาว่าเป็นทุกข์
ทุกขเวทนาว่าเป็นเหมือนลูกศร และอทุกขมสุขเวทนาว่าเป็นของไม่เที่ยง จึงชื่อว่า เป็นผู้สงบใน
พระพุทธานุสสนานี้ สมจริงดังพุทธพจน์ว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ได้เสวยแล้ว ตถาคตกถว่าสิ่งนั้นทั้งหมดว่า
เป็นทุกข์^{๑๑๒} มีอรรถาธิบายไว้ว่า ธรรมภายใน หมายถึง ขันธ ๕ ของตน^{๑๑๓} และ คำว่า ธรรมภายนอก
หมายถึงขันธ ๕ ของผู้อื่น^{๑๑๔}

^{๑๑๑}ดูรายละเอียดใน ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/๖๖๕ – ๗๑.

^{๑๑๒}ดูรายละเอียดใน ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/๖๗๑ – ๗๕.

^{๑๑๓}อ้างถึง ที.ม.อ. ๒/๓๘๓/๓๕๘. และ ม.ม.อ. ๑/๑๑๖/๓๐๓ อ้างในเชิงอรรถ (๑) ม.ม. (ไทย) ๑๒/
๑๑๖/๑๑๔.

^{๑๑๔}อ้างถึง ที.ม.อ. ๒/๓๘๓/๓๕๘. และ ม.ม.อ. ๑/๑๑๖/๓๐๓ อ้างในเชิงอรรถ (๒) ม.ม. (ไทย) ๑๒/
๑๑๖/๑๑๔.

การกำหนดอุทกข์ก็คือโอภาส ซึ่งเป็น ๑ ใน ๑๐ แห่งวิปัสสนูปกิเลส ชื่อว่า เป็นการชำระตากวางัญญ คือ อุปกิเลสครบ ๓๐ ได้ ชื่อว่า กำหนดครุ้มรรคและมีชุ่มรรคได้ มีคำอธิบายว่า วิปัสสนูปกิเลส กล่าวคือ โอภาสเป็นต้นหาชุ่มรรคไม่ แต่วิปัสสนูปกิเลสที่พ้นจากอุปกิเลสชื่อว่า มรรค ญาณที่รู้มรรคและมีชุ่มรรคนี้เรียกว่า มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ

วิธีการกำหนดเพื่อดับโอภาสนั้นท่านอธิบายว่า ให้กำหนดครุ้อริยสังข์ ๓ คือ

๑) กำหนดครุ้อสังข์ ๓ ในเบื้องต้นนั้นด้วยโลกียญาณ ชื่อว่า กำหนดครุ้ทุกขสังข์ หมายถึง การกำหนดครุ้รูป และ นาม ที่ได้กำหนดมาแล้วในทฤษฎีวิสุทธินั่นเอง ซึ่งอยู่ในญาณที่ ๑ (นามรูปปริเฉทญาณ) คือ การกำหนดครุ้รูปนามได้อย่างแจ่มแจ้งชัดเจนจนเห็นความแตกต่างระหว่างรูปกับนามว่าเป็นคนละส่วน หาได้เป็นอันเดียวกันไม่ ความรู้ชัดอย่างนี้เรียกว่า ทฤษฎีวิสุทธิ

๒) กำหนดครุ้สมุทัยสังข์ ด้วยการกำหนดครุ้ปัจจย ก็ได้กำหนดมาแล้วในกังขาวิตรณ-วิสุทธิ ซึ่งอยู่ในญาณ ๒ (ปัจจยปริคคหญาณ) คือ การกำหนดครุ้เหตุปัจจยที่ทำให้เกิดรูปนามได้อย่างชัดเจน ความรู้เห็นชัดในเรื่องนี้ช่วยให้หายความสงสัยในรูปนามว่า ในโลกและจักรวาลนี้หาได้มีเทพเจ้ามาดลบันดาลให้เกิดสิ่งนั้นสิ่งนี้ไม่ แต่ความจริงทุกสิ่งทุกอย่างเกิดจากการกระทำของตนเอง ที่ประกอบด้วยรูปนาม หรือขันธ ๕ นี้เรียกว่า ชีวิต และชีวิต นี้ ไม่ได้มีพรหมลิขิตให้เป็นไปตามอำนาจของพระพรหมตามที่คนทั้งหลายเข้าใจ ความเห็นชัดเจนเช่นนี้เรียกว่า กังขาวิตรณวิสุทธิ

๓) กำหนดครุ้มรรคสังข์ ด้วยการกำจัดแต่เพียงมรรคโดยชอบ ชื่อว่า กระทำแล้วใน มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ซึ่งตรงกับญาณที่ ๓ อย่างแก่ เข้าสู่ญาณ ๔ อย่างอ่อน (ตรุณอุทกข์พพญาณ) เมื่อญาณ ๔ ถึงความแก่รอบ หมายถึง พลวอุทกข์พพญาณแล้ว ชื่อได้ดำเนินไปสู่มรรคอันเป็นทางปฏิบัติถูก วิปัสสนาญาณก็ดำเนินไปถึงยอดคือ สัจจानุโลมิกญาณ หรือ อนุโลมญาณ^{๓๕}

ในระหว่างญาณที่ ๓ เข้าสู่ญาณ ๔ นี้ วิปัสสนาจารย์จะต้องระวังอย่างยิ่ง อย่าให้โยคีหลงติดอยู่ ทางที่ถูกควรจะต้องเตือนสติผู้ปฏิบัติตั้งแต่แรกที่เกิดสภาวะขึ้น หรือนิมิตภาพอื่นๆ ก็ตามที่เกิดขึ้น ให้หมดไปเสียทันที อย่าให้หลงติดอยู่ โดยอธิบายให้เห็นว่า แสงโอภาสนี้ หรือนิมิตภาพอื่นๆ ก็ตามที่เกิดขึ้นนั้นล้วนเป็นสิ่งล่อให้โยคีต้องละทิ้งจากกรรมฐานที่กำลังกำหนดอยู่ ทำให้หลงไปดู ไปชม สิ่งที่เกิดขึ้นนั้น

^{๓๕}ดูรายละเอียดใน พระมหาพุทธโฆสเถระ, วิสุทธิ ญาณ นิตยสาร คำรณภูมิวิปัสสนากัมมัฏฐาน, ธนิตอยู่โพธิ์ แปลและเรียบเรียงจากพระบาลีคัมภีร์วิสุทธิมคค ปริเฉทที่ ๑๘ - ๒๓, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๒๕), หน้า ๑๔๑.

เมื่อเห็นโอกาสหรือนิมิตใดเกิดขึ้นให้ใช้สติกำหนดรู้ หรือเห็นหนอให้หายไปทันที แล้วกลับมากำหนดอยู่ที่ฟอง-ยุบ เพราะการมีสติกำหนดรู้อยู่เสมอทุกขณะนั้น เป็นทางสายเอกซึ่งพระพุทธองค์ประทานมาให้พวกเราประพฤติปฏิบัติเพราะฉะนั้นให้โยคีกำหนดรู้อยู่ที่ ฟอง-ยุบ อย่าให้ขาดหายไปได้ ถ้าสติที่กำหนดฟอง-ยุบ อยู่สั้นอ่อนไปมักจะมีแสง หรือสิ่งอื่นๆ มาล่อให้หลงไป ถ้าเกิดขึ้นเช่นนั้น ให้โยคีรู้ตัวทันที และเตือนตนเองว่า

สติมีกำลังอ่อนไป แล้วให้ใช้วิริยะในการกำหนดให้มากขึ้น ให้มีสติกำหนดรู้ที่ฟอง-ยุบ อยู่เสมอทุกขณะ อย่าให้อ่อนไปจนไปเป็นอันตราย ถ้าโยคีหลงติดอยู่ในวิปัสสนูปกิเลสต่างๆ ที่เกิดขึ้นแล้ว จะแก้ไขได้ยาก โยคีจะเข้าใจตนเองว่าสำเร็จแล้วก็ได้ แม้จะอธิบายอย่างไรก็หาเชื่อฟังไม่ เพราะเป็นสิ่งที่โยคีได้ประสบได้รู้ ได้เห็นด้วยตนเอง บางคนลาออกจากการปฏิบัติไปเลย เพราะความเข้าใจผิด เรื่องนี้ต้องระวังให้มาก หากจะเผยแผ่พุทธธรรมที่ถูกต้อง ควรใส่ใจเรื่องนี้ให้ดี

โยคาวจรผู้เห็นอยู่เสมอเนื่อง ๆ ซึ่งโอกาสว่า “นี้มีใจของฉัน ฉันมีใจสิ่งนี้ นี่มีใจอวดตาของฉัน” เมื่อโยคาวจรนั้นเห็นอยู่เสมอเนื่อง ๆ อย่างนี้ (ท่าน) ก็ไม่หวั่นไหว ไม่สั่นคลอนในเพราะอุปกิเลสทั้งหลายมีโอกาสเป็นต้น

เพราะฉะนั้น ท่านพระโบราณณาจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวไว้ว่า

อิมานิ ทส จานานิ ปญญา ยสฺส ปริจฺจิดา
ธมฺมุทฺทจฺจุสฺสโล โหติ น จ วิกุเขปํ กจฺจนฺตี.^{๓๖}

ความว่า โยคีใดมีฐานะ ๑๐ (มีโอกาสเป็นต้น) เหล่านี้ อบรมด้วยปัญญาแล้ว โยคินั้น เป็นผู้ฉลาดในธรรมุทฺทจจะและไม่ถึงความฟุ้งซ่าน^{๓๗}

หมายความว่า โยคาวจรไม่มีความฟุ้งซ่านเพราะโอกาสเป็นต้นในวิปัสสนูปกิเลส ถ้าถากถางรชฎก็คืออุปกิเลสครบ ๓๐ อย่างนั้นได้แล้ว กำหนดรู้มรรคและมีใจมรรคได้เองว่า “ธรรมทั้งหลายมีโอกาสเป็นต้นมีใจมรรค แต่วิปัสสนาญาณที่พ้นแล้วจากอุปกิเลส ดำเนินไปตามวิถี (ของวิปัสสนา) เป็นมรรค” ดังนี้ ญาณที่รู้มรรคและมีใจมรรคว่า “นี่คือมรรค นี่มีใจมรรคของโยคินั้น ฟังทราบว่าเป็น มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทฺธิ” ด้วยประการฉะนี้

^{๓๖} อังถึง ขุ.ปฏิสมุทฺธิทา. ๓๑/๔๔๘ คาถาบทห้าว่า “น จ สมฺโมหํ กจฺจนฺตี” อังใน พระมหาพุทธโฆสเถระ, วิสุทฺธิ ญาณ นิเทศ ตำราผู้มีวิปัสสนากัมมัฏฐาน, ธนิต อยู่โพธิ์ แพลและเรียบเรียงจากพระบาลี คัมภีร์วิสุทฺธิมคฺค ปริจฺเฉทที่ ๑๘ – ๒๓, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๒๕), หน้า ๑๓๕.

^{๓๗} อังใน พระมหาพุทธโฆสเถระ, วิสุทฺธิ ญาณ นิเทศ ตำราผู้มีวิปัสสนากัมมัฏฐาน, ธนิต อยู่โพธิ์ แพลและเรียบเรียงจากพระบาลีคัมภีร์วิสุทฺธิมคฺค ปริจฺเฉทที่ ๑๘ – ๒๓, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๒๕), หน้า ๑๔๐.

วิธีการแก้ไขในชั้นมานุสสชาติปฏิฐาน ดังนี้

หมวดนิรณันท์ ให้กำหนดดังนี้

- ๑) กำหนดสิ่งที่มีอยู่โดยการเกิดขึ้นเรื่อยๆ เรียกว่า สนฺต
- ๒) กำหนดสิ่งที่ไม่ได้อยู่ โดยการไม่เกิดขึ้น หรือ ไม่มีอยู่ เพราะละได้แล้ว เรียกว่า อสนฺต
- ๓) กามฉันทะย่อมเกิดขึ้นได้ด้วยเหตุใด เรียกว่า ขถา จ
- ๔) ย่อมรู้เหตุมันด้วย คือ ในทุกๆ บทว่า ตถจ ปชานาติ

ในหมวดนิรณันท์ นี้ จะได้วิธีกำหนดอุทธัจจกุกกุจจะ ดังนี้

เมื่อใจไม่สงบ อุทธัจจะย่อมเกิดขึ้นได้ โดยการไม่ได้กระทำไว้ในใจโดยแยกกาย (ไม่มีโยนิโสมนสิการ) หมายถึง อาการที่จิตไม่สงบ ชื่อว่า อวุปสมะ มีอธิบายว่า อุทธัจจกุกกุจจะ ชื่อว่า อวุปสมะ หมายความว่า เมื่อพระโยคาวจร ยังอโยนิโสมนสิการให้เป็นไปในอวุปสมะนั้นบ่อยครั้ง เข้า อุทธัจจกุกกุจจะย่อมเกิดขึ้น ด้วยเหตุที่พระพุทธรองค์จึงตรัสว่า มีอยู่ ท่านทั้งหลายความไม่สงบใจ การทำไว้ในใจโดยไม่แยกกาย และการทำให้บ่อยครั้งเข้า ในความไม่สงบใจนั้น นี้เป็นอาหาร (ปัจจัย) เพื่อให้อุทธัจจกุกกุจจะ ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้นมา เพื่อความโพล้พลอยยิ่งขึ้นไปแห่งอุทธัจจกุกกุจจะ ที่เกิดขึ้นแล้วนั้น การละอุทธัจจกุกกุจจะ นั้น มีได้ด้วยโยนิโสมนสิการในเพราะจิตสงบ กล่าวคือสมาธิ ด้วยเหตุที่พระพุทธรองค์จึงเรียกว่า ความสงบใจ การมนสิการโดยแยกกาย และการกระทำบ่อยๆ ในความสงบใจนั้น เป็นอาหาร (ปัจจัย) เพื่อไม่ให้อุทธัจจกุกกุจจะที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้นมา เพื่อละอุทธัจจกุกกุจจะที่เกิดขึ้นมาแล้ว

วิธีละอุทธัจจกุกกุจจะ ๖ ประการ

- ๑) ความเป็นพหูสูต
- ๒) ความเป็นผู้สอบถาม
- ๓) ความเป็นผู้รู้ปกติในพระวินัย
- ๔) การคบหาคนเจริญแล้ว
- ๕) ความเป็นผู้มีกัลยาณมิตร
- และ ๖) การกล่าวถ้อยคำที่เป็นสัปปายะ

การที่อุทธัจจกุกกุจจะคือ อุทธัจจะไม่เกิดขึ้นอีกเพราะอรหัตตมรรค และกุกกุจจะ จะไม่เกิดขึ้นอีกเพราะอนาคามีมรรค ควรในการใส่ใจในธรรม ๖ หมวดดังกล่าว^{๓๘}

^{๓๘} ดูรายละเอียดใน ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/๗๔๕ - ๕๑.

ฉะนั้น โยคีที่ได้กระทำการกำหนดรู้สัจจะ ๓ แล้ว ทำการกำหนดรู้แล้วตามความเป็นจริงก็คือ การกำหนดรู้สัจจะ ๓ เป็นอันโยคินั้นทำก่อนแล้วด้วยญาณชั้น โลกียะเท่านั้น อย่างนี้คือการกำหนดรู้ทุกขสัจจ์ด้วยการกำหนดรู้นามและรูป กระทำมาก่อนแล้วในทฤษฎีวิสุทธิ การกำหนดรู้สมุทยสัจจ์ด้วยการกำหนดรู้ปัจเจก กระทำมาแล้วใน กังขาวิตรณวิสุทธิ การกำหนดรู้มัคคสัจจ์ด้วยการจำกัดแต่เพียงมรรค โดยชอบ กระทำแล้วในมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ นี้

สรุปว่า โอภาส ได้แก่ วิปัสสนาภาส คือ ลักษณะแสงสว่างในวิปัสสนาภาวนา ซึ่งเกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาอย่างถูกต้อง คือ เป็นผู้ไม่เกียจคร้าน ไม่ทอดทิ้ง กำหนดอารมณ์พระกรรมฐานมาอย่างถูกต้อง เมื่อวิปัสสนาภาสนั้นเกิดขึ้น ผู้ปฏิบัติอาจคิดว่า “แสงสว่างเห็นปานนี้ไม่เคยเกิดขึ้นแก่ฉันในกาลก่อนแต่นี้เลยหนอ ฉันเป็นผู้บรรลุมรรคแล้ว ฉันเป็นผู้บรรลุแล้วเป็นแน่” ซึ่งถ้าผู้ปฏิบัติยึดถือก็ทำให้วิปัสสนาญาณมัวหมอง ไม่ก้าวหน้า เพราะสำคัญว่า ตนเองได้บรรลุมรรคผลแล้ว วิปัสสนาภาสนี้ เป็นที่ตั้งของอุปกิเลสเท่านั้น จัดเป็นกุศล เพราะจะเกิดแก่ผู้บำเพ็ญเพียรโดยชอบ เหตุที่เป็นวิปัสสนูปกิเลส เพราะนิกันติ คือ ความเข้าไปยึดโอภาสนั้นว่า

โอภาสเกิดขึ้นแก่เราแล้ว จัดเป็นทัญญูคาหะ (ยึดถือด้วยทัญญู)

โอภาสน่าพึงพอใจจริงหนอ จัดเป็นมานคาหะ (ยึดถือด้วยมานะ)

เมื่อชื่นชมโอภาสอยู่ จัดเป็น ตัณหาคาหะ (ยึดถือด้วยตัณหา)

หากไม่ยึดถือโดยคาหะ ๓ นี้ ก็เป็นเพียงสภาวะอย่างหนึ่งที่ปรากฏขึ้นแล้วก็ดับไป จึงเป็นมัคคะ คือทางที่ถูกต้อง จึงสามารถข้ามพ้นวิปัสสนาภาสนี้ไปได้ ในบทต่อไปจักได้แสดงโอภาสในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔

บทที่ ๔

โอบาสในการปฏิบัติวิปัสสนากาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔

สติปัฏฐาน ๔ คือหลักปฏิบัติของผู้บำเพ็ญวิปัสสนา เมื่อผู้ปฏิบัติวิปัสสนากาวนาได้กำหนดรู้ในทางกาย เวทนา จิต และธรรมได้อย่างคล่องแคล่ว ว่องไว และง่ายดาย ซึ่งคุณลักษณะนี้ไม่เคยเกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติในเริ่มแรกของการปฏิบัติ แต่เมื่อสภาวะญาณแก่กล้าขึ้นจึงสามารถกำหนดรู้ในสติปัฏฐานหรือรูปนามได้ง่าย ด้วยเหตุนี้เอง จึงปรากฏมีสภาวะแปลก ๆ ใหม่ ๆ เกิดขึ้น ซึ่งหนึ่งในนั้นคือ แสงสว่างหรือที่เรียกว่า โอบาส เกิดขึ้นแก่ผู้บำเพ็ญวิปัสสนา ซึ่งในบทนี้จักได้เรียบเรียงบรรยายถึงโอบาสที่เกิดขึ้นในการปฏิบัติวิปัสสนากาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท เกิดขึ้นในวิปัสสนามีลักษณะอย่างไร และมีหลักการแก้ไขอย่างไร ดังนี้

๔.๑ การปฏิบัติวิปัสสนากาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔

๔.๒ ความเกิดโอบาสและปรากฏการณ์

๔.๓ โอบาสในการปฏิบัติวิปัสสนากาวนา

๔.๔ หลักในการกำหนดโอบาสจากวิปัสสนาจารย์

๔.๑ การปฏิบัติวิปัสสนากาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔

มหาสติปัฏฐานสูตร^๑ เป็นหลักการที่พระอานนท์ได้ทรงนำมาแสดง ในที่ฌณิกายแห่งพระสุตตันตปิฎก นอกจากนี้ยังมีตรัสไว้ในคัมภีร์มัชฌิมนิคาย สังยุตตนิกาย และคัมภีร์อภิธรรม^๒ โดยอ้างถึง เมื่อครั้งที่พระพุทธองค์ทรงประทับอยู่ ในกุรุชนบท มีนิคมของชาวกุรุ ชื่อว่า กัมมาสทัมมะ ณ ที่นั้น และได้ทรงแสดงพระสูตรนี้แก่ภิกษุทั้งหลาย มีใจความว่า

“หนทางนี้เป็นที่ไปอันเอก เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงความโศกและปริเทวะ เพื่อความดับสูญแห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลुरुธรรมที่ถูกต้อง เพื่อให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน หนทางนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔”^๓ จากใจความข้างบนพระอรรถกถาจารย์ท่านได้อธิบายไว้ว่า

ทาง หมายถึง ทางดำเนินไปสู่พระนิพพาน^๔

^๑ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๒/๓๐๑.

^๒อ้างอิงเชิงอรรถ (๑) ม.ม. (แปล) ๑๒/๑๐๕/๑๐๑, ส.ม. (แปล) ๑๕/๓๖๗/๒๑๐, อภิ.วิ. (แปล) ๓๕/๓๕๕/๓๐๖. อ้างใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๒/๓๐๑.

^๓ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

^๔อ้างอิงเชิงอรรถ (๒) ที.ม.อ. ๓๗๑/๓๖๑ อ้างใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๒/๓๐๑.

ทางเดียว มีความหมาย ๔ ประการ^๕ คือ

๑) เป็นทางที่บุคคลผู้ละการเกี่ยวข้องกับหมู่คณะ

๒) เป็นทางสายเดียวที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบ

๓) เป็นทางที่ผู้ปฏิบัติในพุทธศาสนาเท่านั้น

๔) เป็นทางดำเนินไปสู่พระนิพพานอย่างเดียว

ญาຍธรรม หมายถึง อริยมรรคมีองค์ ๘^๖

สติปัฏฐาน แปลว่า ธรรมเป็นที่ตั้งของสติ เป็นการปฏิบัติที่มีสติเป็นหัวหน้า^๗
หมายความว่า การปฏิบัตินี้มี ๔ ฐาน ก็จริงแต่มีสติเป็นใหญ่ ดังจะได้แสดงโครงสร้างดังต่อไปนี้

ตารางโครงสร้างสติปัฏฐาน ๔ ประการ

สติปัฏฐาน ๔	องค์ประกอบ
ฐานที่ ๑ กาย	มี ๖ หมวด
ฐานที่ ๒ เวทนา	มี ๕ อย่าง
ฐานที่ ๓ จิต	มี ๘ คู่ ๑๖ อย่าง
ฐานที่ ๔ ธรรม	มี ๕ หมวด

จากตารางของบนทำให้ทราบว่า สติปัฏฐานมี ๔ อย่าง แต่เมื่อสงเคราะห์เข้าในรูปแบบนาม
จะได้ดังนี้ คือ กาย จัดเข้าในรูป และ เวทนา จิต จัดเข้าในนาม ส่วน ธรรมจัดเข้าทั้งรูปและนาม^๘
จากโครงสร้างดังกล่าว มีรายละเอียดโดยย่อ ดังต่อไปนี้

ฐานที่ ๑ กาย หรือ กายานุปัสสนา คือ การกำหนดรู้กายมี ๖ หมวด ๑๔ อย่าง ดังนี้

ก) อานาปานสติ การกำหนดลมหายใจเข้าออก

ข) อิริยาบถ ๔ การกำหนดรู้อาการยืน เดิน นั่ง นอน

ค) สัมผัสสัญญา ๘ การกำหนดรู้การก้าวหน้าถอยหลัง เหลียวซ้ายแลขวาเป็นต้น

ฅ) ปฏิกุศล การกำหนดอาการ ๓๒ มีผม ขน เล็บ เป็นต้นว่า เป็นของสกปรก

ง) ธาตุ ๔ การกำหนดรู้อาการของธาตุ คือ เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง เป็นต้น

^๕อ้างถึงเชิงอรรถ (๓) ที.ม.อ. ๓๗๓/๓๕๕ อ้างใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๒/๓๐๑.

^๖อ้างถึง ที.ม.อ. ๒๑๔/๑๕๗ อ้างใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๒/๓๐๑.

^๗อ้างถึง ที.ม.อ. ๓๗๓/๓๖๘, ม.ม.อ. ๑/๑๐๖/๒๕๓ อ้างใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๒/๓๐๑.

^๘อ้างใน ฉันทนา อุดสาหลักฤษณ์, พุทธปัญญา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธนรัชการ
พิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๗๐.

จ) ป่าช้า ๕ การกำหนดศพตั้งแต่ตายใหม่ๆ ไปจนเน่าเปลือยผุพังเป็นดิน

สรุปว่า ในฐานกายนี้ มี ๑๔ ประการ แบ่งเป็น ๓ ส่วนคือ สมณะ ๒ ส่วน คือ ปฎิภูท และ ป่าช้า ๕ แบ่งเป็นวิปัสสนา ๓ ส่วน คือ อิริยาบถ ๔ สัมปชัญญะ ๑ และธาตุ ๔ และส่วนที่เป็นทั้ง สมถวิปัสสนาคือ อานาปานสติ ในเรื่องนี้มีมติในหนังสือมหาสติปัฏฐานสูตรได้กล่าวไว้ว่า

สติปัฏฐาน ๔ นี้ แบ่งออกเป็น ๒ ประการ^๕ คือ ประการที่ ๑ ทำให้เกิดอัปนาสมาธิ ได้แก่ อานาปานะ (ฌาน ๔) และ ปฎิภูท (ปฐมฌาน)

ประการที่ ๒ ทำให้เกิดอุปจารสมาธิ ได้แก่ หมวดที่เหลือ ๑๒

ท่านอธิบายอุปจารสมาธิหมายถึงวิปัสสนาขณิกสมาธิ ซึ่งเป็นการกล่าวโดยสำนวนที่เหมือนกัน (สติสุปจารนัย) ความจริงแล้ว ขณิกสมาธินี้เป็นวิปัสสนาภาวนา ชื่อว่า อุปจารสมาธิโดยอ้อม เพราะทำนิเวศน์ให้สงบเหมือนอุปจารสมาธิ ซึ่งอยู่ใกล้อัปนาสมาธิ คือ มรรคผล อุปมา เหมือนกับอุปจารสมาธิอยู่ใกล้ฌาน ซึ่งในเรื่องนี้บรรดาจารย์ท่านอธิบายว่า มีเพียงสมาธิ ๒ คือ อุปจารสมาธิ และอัปนาสมาธิเท่านั้น^๖ ส่วนขณิกสมาธินี้ท่านสงเคราะห์เข้าในอุปจารสมาธิโดยอ้อม แต่ยังพบหลักฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวถึงสมาธิ ๓ คือ ขณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ และอัปนาสมาธิไว้อย่างชัดเจน^๗ ต่อไปเป็นการกล่าวถึงเวทนาโดยย่อ ดังนี้

ฐานที่ ๒ เวทนา หรือ เวทนานุปัสสนา คือ การกำหนดเวทนา ๘ ประการ ได้แก่

ประการที่ ๑ กำหนดรู้สุขเวทนาตามที่เป็นจริง

ประการที่ ๒ กำหนดรู้ทุกขเวทนาตามที่เป็นจริง

ประการที่ ๓ กำหนดรู้อุเบกขาเวทนาตามที่เป็นจริง

ประการที่ ๔ กำหนดรู้สุขเวทนาที่มีอามิส

ประการที่ ๕ กำหนดรู้ทุกขเวทนาที่มีอามิส

ประการที่ ๖ กำหนดรู้อุเบกขาเวทนาที่มีอามิส

ประการที่ ๗ กำหนดรู้สุขเวทนาที่ไม่มีอามิส

ประการที่ ๘ กำหนดรู้ทุกขเวทนาที่ไม่มีอามิส

^๕อ้างถึง ที.อ. ๒.๓๘๘ อ้างใน พระโสภณมหาเถระ (มหาศีลยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสารากิจวงศ์, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๒๒๔.

^๖อ้างถึง วิสุทธิ. ๑.๑๓๗ อ้างใน พระโสภณมหาเถระ (มหาศีลยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสารากิจวงศ์, หน้า ๒๒๕.

^๗อ้างถึง วิสุทธิ. ๒.๒๕๐ อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๕.

ประการที่ ๕ กำหนดรู้อุเบกขาเวทนาที่ไม่มีอามิส

คำว่า เวทนาในที่นี้ หมายถึง ความรู้สึก ๓ ประการ คือ สุขทุกข์เฉย^{๑๒}

หลักการกำหนดรู้เวทนา ๓ ประการ ดังนี้

สุขเวทนา มีลักษณะ ดังนี้

ความรู้สึกทางกายอย่างนี้คือ ความโล่ง เบา สบาย รู้สึกเป็นสุขคือ ดีใจ เบิกบานใจ ยินดี พระวิปัสสนาจารย์แนะนำว่า ให้กำหนดรู้อาการสุขเวทนานั้น ตามความเป็นจริงว่า โล่งหนอๆ สบายหนอๆ และ สุขหนอๆ เป็นต้น ซึ่งความจริงของสุขเวทนาจะไม่เห็นชัดในเวลาปฏิบัติใหม่ แต่เมื่อพบทุกข์เวทนาที่แรงๆ มากกระทบแล้วจึงรู้ได้ว่า ความสุขมันเป็นอย่างไร ด้วยเหตุนี้ผู้ปฏิบัติทั้งหลายพึงรู้ว่า เมื่อพบทุกข์เวทนายุ่่นก็จะทำให้รู้ว่า อีกไม่นานก็จะพบสุขเวทนาแล้วเพียงอดทน กำหนดรู้อีกนิดก็ผ่านทุกข์เวทนาได้แล้ว ต่อไปเป็นการกำหนดรู้ทุกข์เวทนา

ทุกข์เวทนา มีลักษณะ ดังนี้

ความรู้สึกเป็นทุกข์ทางกายอย่างนี้คือ เจ็บ ปวด เมื่อย มึน ชา คัน ร้อน เย็น จุกเสียด เหนื่อย หรือทุกข์ใจเช่น เศร้า โศก เสียใจ กลัว ไม่สบายใจ ร้อนใจ วิตกกังวล วิปัสสนาจารย์แนะนำว่า พึงกำหนดรู้อาการทุกข์เวทนานั้นๆ ตามความเป็นจริงว่า เจ็บหนอ ๆ ๆ ปวดหนอๆๆ เมื่อยหนอๆๆ เป็นต้น สำหรับเทคนิคในการบริกรรมหรือภาวนาในเวทนานี้ นิยมใช้คำพูดสั้นๆ บริกรรมอยู่ในใจ เพียงสองพยางค์ คือ ๒ คำเท่านั้น จึงจะทำให้รู้เท่าทันปัจจุบันอารมณ์ได้ดี^{๑๓}

อุเบกขาเวทนา มีลักษณะ ดังนี้

ความรู้สึกเป็นกลางอย่างนี้คือ ไม่สุขไม่ทุกข์ ท่านบอกว่า ไม่เด่นชัดไปในทางใดทางหนึ่งคือสุขหรือทุกข์ แต่เด่นชัดคือ ปัจจุบันในขณะนั้นว่า เฉยๆ อาการเฉยๆ นี้เด่นชัด คือ ตัวของความเฉยนั้นเองปรากฏชัดมีเหมือนไม่มี รู้เหมือนไม่รู้ เพราะอำนาจแห่งโมหะคือวิชานั่นเอง อาการเฉยๆ นี้มักจะเกิดขึ้นทันทีหลังจากสุขหรือทุกข์ดับไปแล้วนั่นเอง พระวิปัสสนาจารย์แนะนำว่า เมื่อผู้ปฏิบัติบรรลุญาณที่ ๔ เป็นต้นไป อุเบกขาเวทนานี้อาจปรากฏชัดในบางครั้ง ด้วยเหตุนี้เมื่ออุเบกขาเวทนาเกิดต้องกำหนดโดยทันที อย่าปล่อยให้มันแช่อยู่นาน เพราะจะทำให้ขาด

^{๑๒}พระโสภณมหาเถระ (มหาสีขยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิวงค์, หน้า ๒๑๒.

^{๑๓}ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสีขยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิวงค์, หน้า ๒๑๕.

ปัจจุบันขณิกสมาธิไป ทำให้เสียอารมณ์ของวิปัสสนา โดยปริกรรมว่า เฉยหนอๆ หรือ รู้อาการเฉย
ว่า รู้หนอๆ^{๑๔}

ส่วนเวทนานอกนี้ที่เจ็ดด้วยอามิสและไม่มีอามิสนั้นจะไม่กล่าวในที่นี้เพราะมีวิธีกำหนด
เช่นเดียวกับเวทนาทั้ง ๓ ดังกล่าวมาแล้วนั่นเอง เพียงแต่มีอามิส คือ ความโลภบ้าง โกรธบ้างหลง
บ้างเข้ามาผสมอยู่ในเวทนานั้น ทำให้มีปริมาณที่เข้มข้นขึ้น อย่างน่าเป็นห่วงเหมือนสถานการณ์น้ำ
ท่วมคังที่ได้ปรากฏเห็นตามข่าวต่างๆ ต่อไปจะกล่าวถึงจิต

ฐานที่ ๓ จิต หรือ จิตตานุปัสสนา คือ การกำหนดอาการของจิต ๑๖ อย่าง ๘ คู่^{๑๕} คือ

- คู่ที่ ๑ กำหนดจิตมีราคะและจิตที่ไม่มีราคะ
- คู่ที่ ๒ กำหนดจิตมีโทสะและจิตไม่มีโทสะ
- คู่ที่ ๓ กำหนดจิตมีโมหะและจิตไม่มีโมหะ
- คู่ที่ ๔ กำหนดจิตหตุหนุ่และจิตฟุ้งซ่าน
- คู่ที่ ๕ กำหนดจิตมหัคคตะและจิตไม่เป็นมหัคคตะ
- คู่ที่ ๖ กำหนดจิตอื่นยิ่งกว่าและไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า
- คู่ที่ ๗ กำหนดจิตตั้งมั่นและจิตไม่ตั้งมั่น
- คู่ที่ ๘ กำหนดจิตหลุดพ้นและจิตไม่หลุดพ้น

จิตมีลักษณะ ดังนี้

สภาวะรู้อย่างต่างๆ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ที่เรียกว่า จักขุวิญญาณ โสทวิญญาณ
ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ และมโนวิญญาณ ในหนังสือมหาสติปัฏฐานสูตรอธิบาย
ว่า จิตเป็นธรรมชาติประภัสสร หมายความว่า มีความเป็นอิสระในตัวเอง ผุดผ่องใสเหมือนน้ำ
สะอาด เพราะเป็นเพียงสภาวะเห็น ได้ยิน รู้กลิ่น ลิ้มรส สัมผัส และนึกคิดเท่านั้น แต่การที่จิตเศร้า
หมองหรือขุ่นมัวนั้นเกิดจากอำนาจของเจตสิก หมายถึง สิ่งประกอบกับจิตที่เป็นกุศล อกุศล หรือ
อัพยาทตะ อุปมาเหมือนคนกับเสื้อผ้า ดังนี้ จิตเหมือนคน ส่วนเจตสิกเหมือนเสื้อผ้าที่สวมใส่ ถ้าหาก
คนมีตำแหน่งหน้าที่การงานอะไร ถ้าอยากให้อายุยืนก็รู้ซัดก็นำเอารูปแบบของสิ่งนั้นๆ มาสวมใส่ เช่น
ตำรวจ ถ้าหากไม่ใส่ชุดตำรวจคนทั่วไปก็เข้าใจว่าเป็นคนธรรมดาเหมือนกับคนทั่วไป แต่ถ้าใส่ชุด
เครื่องแบบข้าราชการเข้าไปแล้ว ต่อให้ไม่บอกก็รู้ได้ว่า นั้นเป็นตำรวจต่อให้คนๆ นั้นเป็นโจรสวม

^{๑๔} พระโสภณมหาเถระ (มหาเถรสมาคม), มหาสติปัฏฐานสูตร, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสารา-
ภิกขุ, หน้า ๒๑๖.

^{๑๕} อังใน ฉันทนา อุตสาหลักษณ์, พุทธปัญญา, หน้า ๗๒.

ชุดตำราวิจัยยังถูกคนเข้าใจผิดเรียกว่า ตำราวจ เพราะอาศัยเครื่องแต่งกายที่เป็นบัญญัติสมมติของชาวโลกนั่นเอง^{๑๖}

การกำหนดรู้จิต ดังนี้

จิตมีราคะและไม่มีราคะ กำหนดว่า ชอบหนอๆๆ แต่ในบางครั้งกำหนดอาการอยากหรือชอบนั้นเพียงครั้งเดียวว่า ชอบหนอก็เห็นสงบระงับอาการชอบนั้นทันที หรือบางที่หากจิตมีราคะยังไม่ดับก็ให้ใส่ใจกำหนดรู้อาการนั้นตามเป็นจริงจนเห็นอาการดังกล่าวดับไป ความพอใจก็กลับคืนมาสู่จิตอีก กำหนดว่า รู้หนอๆๆ^{๑๗} ส่วนจิตคู่อื่นๆ นั้นก็มีนัยเดียวกันนี้

วิธีการฝึกจิตในทางพระพุทธศาสนาถือว่ามีความสำคัญมาก ดังมีตัวอย่าง คือ

พระสารีบุตรกล่าวกะพระโมคคัลลานะว่า ป่าสาละจะงงดงามได้นั้น พวกเราต้องรักษาจิตให้อยู่ในอำนาจของตน ไม่ควรตกอยู่ในอำนาจของจิต^{๑๘}

ข้อควรระวังในการกำหนดรู้จิต ผู้ปฏิบัติต้องรู้ชัดในปัจจุบันอารมณ์ว่า ในขณะที่กำลังปฏิบัติอยู่นั้น อาการใดกำลังเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปอย่างไร โดยไม่ปล่อยให้สติละทิ้งอารมณ์ปัจจุบันเด็ดขาด จึงชื่อว่า โยคี ก็คือมีความเพียร (อาตปปี) ต่อเนื่องด้วยการตามรู้สีกตัวในปัจจุบันขณะ อันประกอบไปด้วยสติสัมปชัญญะอยู่ตลอดเวลา ถ้าหาก โยคีทิ้งหรือละอาการปัจจุบันเสียหรือปล่อยอารมณ์ไม่กำหนดก็ชื่อว่า กำลังเจริญมิจจาสติอยู่ เพราะอำนาจมิจจาสติคืออาการที่ไม่รู้ว่ากำลังเกิดอะไรขึ้นในรูปนามของตนในปัจจุบัน หรือเรียกอีกอย่างว่า ขาดความสนใจในรูปนามของตน^{๑๙}

มีตัวอย่างในเรื่องดังกล่าว ดังต่อไปนี้

เรื่องเล่าว่า สมัยก่อน มีเศรษฐีคนหนึ่งอยู่เมืองพาราณสี กำลังยื่นมองดูคนที่เดินไปเดินมาอยู่หน้าเอง เขาก็มองเห็นสามภรรยาคนหนึ่งเดินผ่านเข้ามา พอเห็นความงามของหญิงนั้นจึงเกิดความยินดีชอบใจเป็นอย่างยิ่ง จนขาดสติไปชั่วขณะ แต่พอรู้สึกตัวขึ้นมาใหม่ พร้อมกับรู้ตัวว่าจิต

^{๑๖}ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาศีลขาคอ), **มหาสติปัฏฐานสูตร**, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสารากวีวงศ์, หน้า ๒๖๕.

^{๑๗}ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาศีลขาคอ), **มหาสติปัฏฐานสูตร**, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสารากวีวงศ์, หน้า ๒๖๕.

^{๑๘}อ้างถึง อิธาวุโส โมคคัลลาน ภิกขุ จิตต์ วสั วตฺเตติ. โน จ ภิกขุ จิตฺตสุส วเสน วตฺเตติ ฯเปฯ เหาเวรูปน โข อวฺุโส โมคคัลลาน ภิกขุณา โคสิจฺกาลวนํ โสภณฺยํ ม.ม. ๑๒.๓๔๔.๓๐๘ อ้างใน พระโสภณมหาเถระ (มหาศีลขาคอ), **มหาสติปัฏฐานสูตร**, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสารากวีวงศ์, หน้า ๒๖๕.

^{๑๙}ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๕.

ของตนเองคิดไม่ดีกับภรรยาคนอื่นเสียแล้ว ก็เกิดความสลดสังเวชขึ้นในจิตจึงกำหนดรู้จิตของตนเองในขณะนั้น เขาได้เกิดสมาธิแนบแน่นพร้อมกับมีปัญญาเห็นว่า จิตดวงเดิมที่เศร้าสลดหดหู่ได้ดับไปเสียแล้ว บัดนี้จิตดวงใหม่กำลังเกิดขึ้นมาแทน เขาได้บรรลุวิปัสสนาญาณจนกลายเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าในบัดเดี๋ยวนั้นเอง นี่คือความสำคัญของจิตตานุปัสสนา^{๒๐}

ต่อไปเป็นหมวดสำคัญที่เป็นเหตุเป็นบ่อเกิดแห่งโอกาสเป็นต้นในวิปัสสนูปกิเลส ด้วยเหตุนี้พึงทำความเข้าใจให้ดี และชัดเจนในประเด็นต่อไปนี้

ฐานที่ ๔ ธรรม หรือ ฆัมมานุปัสสนา คือ การกำหนดสภาวะต่างๆ ของรูปนามมี ๕^{๒๑} ประการ คือ

- ประการที่ ๑ กำหนดนิเวรณ ๕
- ประการที่ ๒ กำหนดอุปาทานขันธ ๕
- ประการที่ ๓ กำหนดอายตนะ ๑๒
- ประการที่ ๔ กำหนดโพชนงค์ ๗
- ประการที่ ๕ กำหนดอริยสัจ ๔

การกำหนดรู้ลักษณะนิเวรณ ๕ ประการ คือ การกำหนดรู้อุปสรรคของการบำเพ็ญความเพียรทางกายใจ เพื่อให้ได้มรรค ผล นิพพาน อุปสรรคเหล่านี้มี ๕ ประการ คือ

- (๑) ความยินพอใจในกามคุณ ๕
- (๒) ความไม่พอใจในอารมณ์ที่มากกระทบ
- (๓) ความง่วงเหงาซึ่มเซา
- (๔) ความฟุ้งซ่าน
- (๕) ความสงสัยลังเลใจ

พระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบกับสิ่งต่างๆ ๕ ประการดังนี้

- (๑) เปรียบกับนุรุขมิตาแต่ไม่เห็นเงาใบหน้าของคนในน้ำขุ่น
- (๒) เปรียบกับน้ำที่เดือดกำลังต้มจนเดือดอยู่
- (๓) เปรียบกับน้ำที่มีจอกแหวนปกคลุม
- (๔) เปรียบกับน้ำที่ถูกลมพัดเป็นระลอกคลื่น
- (๕) เปรียบกับน้ำที่ผสมกับโคลนตมอยู่ในที่มีด

^{๒๐}อ้างถึง ชา.อ. ๖.๓๓ อ้างใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสีขยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสารากิจวงศ์, หน้า ๒๑๕.

^{๒๑}อ้างใน ฉันทนา อุตสาหลักษณ์, พุทธปัญญา, หน้า ๗๒.

อุปมา ๕ ประการนี้เป็นฉันใด บุคคลผู้ถูกความมืดคือนิเวศน์ ๕ ปกคลุมอยู่ที่ฉันนั้น คือ ไม่รู้จักตน ไม่รู้จักคนอื่น และไม่รู้จักประโยชน์มิใช่ประโยชน์ ย่อมเสียโอกาสอันสำคัญที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์แต่สุดท้ายก็กลายเป็นเศษเดนมนุษย์หากความเจริญในมรรค ผล นิพพานไม่ได้^{๒๒}

ในเรื่องนี้ถามฉันทะเป็นต้น เป็นเครื่องขัดขวางสมาธิมิให้เกิดขึ้นได้ แต่สามารถกำหนดรู้เท่าทันโดยปริกรรมตามสภาวะนั้นๆ ว่า ชอบหนอๆ โกรธหนอๆ ง่วงหนอๆ คิดหนอๆ ร้อนใจหนอๆ สงสัยหนอๆ เหล่านี้เป็นต้น นิเวศน์นี้ไม่สามารถขัดขวางทางแห่งวิปัสสนาได้ เพราะเป็นสภาวะธรรมทางใจที่ผู้ปฏิบัติธรรมต้องกำหนดรู้รูป หรือ กาย เวทนา และจิตตามความเป็นจริงอยู่เนื่องๆ จึงจะเกิดภาวะญาณต่างๆ เกิดขึ้นจนก้าวข้ามพ้นจากโลกียะไปสู่โลกุตระได้^{๒๓}

เมื่อก้าวพ้นนิเวศน์ได้แล้วอุปสรรคขั้นต่อไปคือความยึดมั่นในตัวตนได้แก่อุปาทาน ดังนี้ การกำหนดรู้ลักษณะอุปาทานขั้น ๕ คือ การรวมตัวของรูปที่เป็นอดีต ปัจจุบัน อนาคต อยู่ภายใน ภายนอก หยาบ ละเอียด ทราม ประณีต อยู่ใกล้ไกล เรียกว่า ขั้น ส่วน อุปาทาน หมายถึงความยึดมั่นในรูปนามว่าเป็นเรา ของเรา มี ๕ ประการ ซึ่งมีนัยการกำหนดรู้เช่นเดียวกับนิเวศน์ดังกล่าว^{๒๔} ต่อไปกำหนดรู้อายตนะ ๑๒ ซึ่งอาศัยการกำหนดรู้ขั้น ๕ นั้นเองจึงเห็นในเรื่องนี้ได้

การกำหนดรู้ลักษณะอายตนะ ๑๒ ท่านอธิบายว่า อายตนะคือ ที่อาศัยของจิตและนามธรรมทั้งหลายที่เกิดกับจิต มี ๑๒ ชนิด แบ่งเป็นภายใน ๖ และ ภายนอก ๖ ซึ่งจำแนก ดังนี้

ธาตุรับ หมายถึง อายตนะภายใน ๖ ธาตุกระทบ หมายถึง อายตนะภายนอก ๖

และธาตุรู้ ระหว่าง ธาตุรับ ๖ กระทบกับธาตุรับ ๖ มี ๖ ประการ เรียกว่า วิญญาณ ๖^{๒๕} ดังได้กล่าวมาแล้ว

ความสำคัญของการกำหนดรู้ธาตุนี้ ส่งผลให้การปฏิบัติหยั่งลึกธรรมว่า ไม่ใช่ตัวตน คือ มีเพียงธาตุ เท่านั้นเกิดขึ้นตั้งอยู่ดับไป อากาโรรับอาการกระทบและอาการรู้เท่านั้นมีบุคคลตัวตนเรา เขา ทุกสิ่งล้วนแล้วแต่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่สามารถบังคับบัญชาได้^{๒๖} ในเรื่องนี้มีตัวอย่างดังนี้

^{๒๒}อ้างถึง ส.มหา. ๑๕.๒๓๖.๑๐๗ อ้างใน คูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสารากวีวงศ์, หน้า ๒๘๒.

^{๒๓}คูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสารากวีวงศ์, หน้า ๒๘๒.

^{๒๔}คูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๕.

^{๒๕}คูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๒.

^{๒๖}คูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๓.

พระพุทธองค์ตรัสกะพระพาหิยะว่า พาหิยะ เพราะเหตุนี้แล เธอพึงศึกษาว่า เมื่อเห็น
จักเป็นเพียงแต่ว่าเห็นเป็นต้น เธอพึงศึกษาอย่างนี้^{๒๓} นอกจากนี้ยังมีอธิบายในทิมนิกายว่า

ยํ ปสฺสติ น ตํ ทิฏฺฐิํ ยํ ทิฏฺฐิํ ตํ น ปสฺสติ

อปสฺสํ พชฺชเต มุพฺโพ พชฺชมาโน น มุจฺจติ.^{๒๔}

ความหมายว่า บุคคลดูสิ่งใด ไม่ชื่อว่าเห็นสิ่งนั้น เห็นสิ่งใด ไม่ชื่อว่าดูสิ่งนั้น เมื่อไม่เห็น
ย่อมหลงคิด เมื่อติดอยู่ย่อมไม่หลุดพ้น^{๒๕} ความรู้ว่าหลุดพ้นหรือไม่หลุดพ้นนั้นสังเกตได้ต่อไปนี้

ในยุคสมัยปัจจุบันมักจะสอนกันว่า ตาและรูปารมณเป็นรูป ส่วนจิตที่รู้เห็นเป็นนาม
ท่านกล่าวอธิบายว่า การพิจารณาอย่างนี้มีใช้วิปัสสนา เพราะเป็นเพียงการพิจารณาตามสัญญาที่จำ
ได้เท่านั้น โดยรับรู้สมมติบัญญัติเป็นอารมณ์หลัก ไม่ใช่การเจริญสติระลึกรู้สภาวะธรรมปัจจุบัน
เป็นเพียงการรู้ด้วยสุดคมยปัญญา และจันทมยปัญญาเท่านั้น ไม่ใช่วิปัสสนา เพราะไม่ได้เกิดจากการ
ประจักษ์ด้วยตนเอง อันเป็นยถาภูตญาณ หรือญาณทัสสนะ หมายถึงรู้ด้วยปัญญาอย่างแท้จริง^{๒๖}

อายตนะเป็นบ่อเกิดสังโยชน์ ดังนี้

เพราะการไม่ใส่ใจพิจารณารูปนามที่ปรากฏทางทวาร ๖ จึงเกิดสังโยชน์ขึ้นมา แล้ว
สังโยชน์คืออะไรกันแน่ ท่านอธิบายว่า สิ่งที่เป็นเครื่องผูกคอสัตว์รัดไว้ในวัฏฏสงสารทุกขนี้ ใน
คัมภีร์อรรถกถากล่าวว่ามี ๑๐ ประการ คือ กามคุณ โทษ มานะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัตถัพพตูปาทาน รูป
ฌานนิกันติ อรูปฌานนิกันติ พร้อมด้วยรูปภพนามภพ ความอิสสา ความตระหนี่ และความหลง ใน
บรรดาสังโยชน์เหล่านี้ กามคุณรู้ได้ง่ายที่สุด ด้วยการเจริญสติปัญญามุ่งกำจัดอกิฆมาและโทมนัส
เป็นหลัก^{๒๗} วิธีการละสังโยชน์ก็คือการใส่ใจกำหนดรู้รูปนามด้วยสติปัญญานี้เอง ต่อไปจะกล่าวถึง
วิธีปราบสังโยชน์มิให้เกิดขึ้นอีกต่อไป ดังนี้

เหตุทำลายสังโยชน์ คือ

การเจริญสติปัญญานจนเกิดปัญญาญาณในมรรค ๔ ชื่อว่าทำลายสังโยชน์ ดังนี้

มรรคที่ ๑ ทำลายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัตถัพพตูปาทาน อิสสามัจฉริยะ คือ พระโสดาปัตติมรรค

มรรคที่ ๒ ทำลายกามราคะ และปฏิฆะอย่างหยาบ คือ พระสกทาคามีมรรค

^{๒๓}อ้างถึง พ.อุ. ๒๕.๑๐.๑๐๑ อ้างใน คูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), มหาสติ-
ปัญฐานสูตร, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสารากิจวงศ์, หน้า ๑๒๕.

^{๒๔}อ้างถึง ที.อ. ๒.๓๓๑ อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๖.

^{๒๕}อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๖.

^{๒๖}คูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๗.

^{๒๗}อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๘.

มรรคที่ ๓ ทำลายกามราคะ และปฏิฆะอย่างละเอียด คือ พระอนาคามีมรรค

มรรคที่ ๔ ทำลายมานะ ภวราคะ และอวิชชา คือ อรหัตตมรรค

สังโยชน์ถูกทำลายด้วยมรรคทั้ง ๔ ดังกล่าว ชื่อว่า สามารถทำลายอนุสัยกิเลสที่เป็นบ่อเกิดของกิเลสมีสังโยชน์เป็นต้นใน ๑๕๐๐ และคัมภีร์ ๑๐๘^{๓๒} วิธีการกำหนดอายุคนะนี้ก็มีนัยเดียวกับนิวรรณ์และอุปาทานขันธแล ต่อไปจะกล่าวถึงเครื่องมือสร้างความสำเร็จในทางปัญญาที่เรียกว่า กัม โดยทั่วไปว่า โภธิปักขิยธรรม ในหมวด โพชฌงค์ ดังนี้

การกำหนดรู้โพชฌงค์ ๗ คือ กระบวนการทำงานของธรรมที่เป็นอิสระช่วยกำจัดจิตด้วยและเสริมกำลังให้จิตเด่นขึ้นมา ด้วยเหตุนี้โพชฌงค์จึงชื่อว่า องค์แห่งปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ในมรรคผลนิพพานในที่สุด พระพุทธองค์ตรัสว่า ธรรมนี้เป็นธรรมนาวาที่น้อมนำสรรพสัตว์ไปฝั่งโน้น หรือ เหมือนแม่น้ำคงคาเป็นต้นไหลไปสู่มหาสมุทร ฉะนั้นแล^{๓๓}

เครื่องมือชิ้นแรกคือ สติเป็นชิ้นส่วนสำคัญที่จะทำให้เกิดส่วนต่างๆ อีก ๖ อย่าง ได้แก่ ฌัมมวิจยะ วิริยะ ปีติ ปัสสัทธิ สมภาสิ และอุเบกขา หมายความว่า สัมมาสติไม่ใช่มีจินตาสติที่บอกว่าหยิบเหล็กเข้าปากก็มีสติ อย่างนั้นหาใช่สติในความหมายนี้ไม่ แต่สตินี้คือสติในอริยมรรคมีองค์ ๘ เรียกว่า สัมมาสตินั่นเอง ตัวอย่างท่านกล่าวไว้ในจกกวัดติสุตตราว่า โพชฌงค์ ๗ เปรียบเหมือนการเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้า พร้อมด้วยรัตนะ ๗ ประการ^{๓๔}

พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายศัพท์ว่า สัมโพธิ หมายความว่า อรัทธวิปัสสกะ คือ ผู้เริ่มปรากรภวิปัสสนา ปรากรภในญาณ ๔ อ่อนๆ ตรงจุดนี้โอกาสเกิดขึ้นมาสร้างบรรยากาศเหมือนกับ การต้อนรับน้องใหม่ด้วยการบังคับจับสั่งให้น้องทำตาม เมื่อไม่ทำตามก็หาทำอะไรได้ไม่ แต่สำหรับคนที่หลงไหลในกระบวนการต้อนรับตรงจุดนี้เรียกว่า วิปัสสนาภาส เป็นสิ่งแรกที่สร้างบรรยากาศก่อนเข้าสู่ห้องเรียนในชั้นที่สูงยิ่งๆ ขึ้นไปจุดนี้ท่านเรียกว่า มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ซึ่ง เรียกอีกอย่างว่า ตรุณอุท্থัพพญาณ หรือ เรียกอีกอย่างว่า ตรุณโพชฌงค์ ด้วยเพราะอาศัยศัพท์ที่ พระอรรถกถาจารย์กล่าวถึงในเบื้องต้นว่า สัมโพธินั่นเอง^{๓๕}

^{๓๒}ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสารากวีวงศ์, หน้า ๑๒๕.

^{๓๓}อ้างถึง ส.ม.ห. ๑๕.๒๕๘.๑๑๕ อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓๘.

^{๓๔}อ้างถึง ส.ม.ห. ๑๕.๒๒๓.๘๘ อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓๕.

^{๓๕}อ้างถึง ที.อ. ๒.๔๐๑, ม.อ. ๑.๓๐๖ อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔๐.

วิธีการสังเกตสติสัมโพชฌงค์ ดังนี้

ท่านอธิบายว่า สติ ปรากฏอยู่ในปัจจุบันขณะเร็วกว่าเสี้ยวแห่งวินาทีมาก การรู้ถึงสติที่มีอยู่ในจิตเพียงขณะเดียวนั้น คือ เห็นความเกิดดับภายในจิตได้ จึงรู้ว่า เวลานี้มีสติอยู่หรือไม่มีสติอยู่ แต่สำหรับพระอรหันต์เจ้าทั้งหลาย จะมีสติบริบูรณ์อยู่ในจิตทุกขณะจึงสัมพันธ์กับความผันทุกซ์ตลอดเวลา ต่อไปจะกล่าวถึงเหตุเกิดสติ

ความใส่ใจต่ออารมณ์รูปนามในปัจจุบันขณะเรียกว่า โยนิโสมนสิการ เป็นเหตุเกิดสติ เมื่อสติเกิดแล้วจะมีวิธีการเพิ่มพูนอย่างไร ต่อไปจะกล่าว

พระอรชกาถาจารย์อธิบายเหตุเพิ่มพูนขึ้นหรือเจริญของสติที่เกิดขึ้นแล้ว มี ๔ ชนิด ดังนี้

- (๑) เจริญสติสัมปชัญญะอยู่บ่อยๆ
- (๒) หลีกเลียงจากบุคคลที่ไม่มีสติ
- (๓) คบหาผู้เจริญสติด้วยการเจริญสติ
- (๔) น้อมใจเข้ามาสู่สติภายในกาย เวทนา จิต และธรรมภายในตน^{๖๖}

สำหรับธรรมอื่นในหมวดนี้ก็มีทำนองเดียวกับการเจริญสตินี้เอง^{๖๗}

ต่อไปจะกล่าวถึงอานุภาพแห่งอริยสัจ ๔ ที่เป็นหัวใจพุทธศาสนา ดังนี้

การกำหนดรู้หรืออริยสัจ ๔ คือ สัจจะ ตามหัวข้อ ซึ่งไม่ได้เขียนเหมือนกัน ทำให้อาจเข้าใจผิดไปว่า สัจจะอะไร เพราะในทางโลกก็เป็นสัจจะอย่างหนึ่งเรียกว่า โลกียสัจจะ ส่วนทางธรรมเรียกว่า โลกุตตรสัจจะอย่างหนึ่ง ในสัจจะ ๒ อย่างนี้ ท่านไม่ต้องสงสัยว่าเป็นของจริงหรือของปลอม เพราะถ้ามองในแง่ปลอมก็ปลอมทั้งคู่ เพราะยังไม่มีกำหนดรู้ทุกข์นั่นเอง แต่ถ้ามองเป็นของจริงก็จริงทั้งคู่ เพราะมองในแง่ว่า เป็นสัจจะที่เกิดจากสัพพัญญุตญาณของพระพุทธองค์ และบันทึกไว้ในพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นผลจากปฏิเวธของพระพุทธเจ้าและเหล่าอริยสาวกนั่นเอง^{๖๘}

สัจจะนี้เมื่อแบ่งตามโลกสมมุติก็มี ๒ คือ

วิภูฏสัจจะ หมายถึงสัจจะ ๒ ได้แก่ ทุกข์กับสมุทัย

วิวิภูฏสัจจะ หมายถึงสัจจะ ๒ ได้แก่ นิโรธกับมรรค

ด้วยเหตุนี้ เมื่อกล่าวรวมกัน จึงมี ๔ ประการ บุคคลที่ไม่พ้นจากความทุกข์เป็นนินทรก็เพราะตั้งอยู่ในวิภูฏสัจจะนั่นเอง เรื่องนี้มีตัวอย่าง มาในที่ฌนิกาย มหาวรรคว่า

^{๖๖}อ้างถึง ที.อ. ๒.๔๐๑ อ้างใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสารากิจวงศ์, หน้า ๓๔๕.

^{๖๗}ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔๖ – ๓๕๕.

^{๖๘}ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖๑ – ๒.

“จตุณฺ์ อริยสัจจานํ อนนฺุโพธา อปฺปฏิเวธา เอวมิทํ ที่ทมทฺธานํ สนฺหาวิตํ สํสริตํ มมญฺเจวตุมฺหากญฺ”^{๓๕} ความว่า เราและท่านต้องท่องเที่ยวเร่ร่อนไปเส้นทางยาวไกล เพราะมิได้รู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔

ส่วนพระอริยเจ้าทั้งหลาย ท่านตั้งอยู่ในวิวิญญูสัจจะนั่นเอง

ทำไมสัจจะ จึงเป็นสิ่งสำคัญ และแปลว่า ประเสริฐ

มีอธิบายว่า ที่ชื่อว่าประเสริฐเพราะไม่ผันแปรโดยสภาวะของตน เช่น ทุกขสัจที่ไร้แก่นสาร สมุทยสัจเป็นมูลเหตุของทุกขสัจ นิโรธสัจเป็นความดับของทุกขสัจ และมรรคสัจเป็นทางบรรลุนิโรธสัจ มีอุปมาว่า เปรียบเหมือน ทุกขสัจเหมือนโรคร้าย สมุทยสัจเหมือนเชื้อโรค นิโรธสัจเหมือนคนไม่มีโรค และมรรคสัจเหมือนการรักษาโรค^{๓๖}

ความหมายของทุกข์ ๓ ประการ คือ

(๑) ทุกขเวทนา หมายถึง ความทนยากทางกายใจด้วยความรู้สึกที่ไม่ดี มีวิเคราะหว่า

“ทุกฺเขน ขมิตพฺพนฺติ ทุกฺขํ”^{๓๗} ความว่า สภาพที่ทนได้ยาก ซึ่งรูปวิเคราะหดังกล่าวพบในคัมภีร์อรรถกถาแห่งพระวินัย และอังคุตตรนิกาย

(๒) ทุกข์ในไตรลักษณ์ หมายถึง สังขารรูปนามทั้งหลายมีสภาพเป็นภัย ถูกบีบคั้นด้วยความเกิดดับสลับต่อกันไม่รู้จักขาดสาย ดังมีอรรถกถากล่าวว่า “ทุกฺขญฺเจนาติ ญฺญเณน, ปฏิปฺพนญฺ-จฺน วา”^{๓๘} หมายความว่า ทุกข์มีสภาพน่ากลัว หรือ มีสภาพถูกบีบคั้น ซึ่งมีรูปวิเคราะหว่า “ทุกฺขิยฺติ ปฏิปฺพิยฺตีติ ทุกฺขํ”^{๓๙} หมายความว่า ทุกข์ คือ สภาพถูกบีบคั้น

ประการสุดท้าย (๓) ทุกข์ในอริยสัจ หมายถึง สภาพว่างเปล่าอันน่ารังเกียจ หมายความว่า อุปาทานชั้นหนึ่งเป็นสิ่งที่ไม่มีแก่นสารและน่ารังเกียจ ซึ่งมีรูปวิเคราะหไว้ว่า

“กฺุจฺฉิตํ ขิ ทุกฺขํ” หมายความว่า ทุกข์ คือ สภาพว่างเปล่าอันน่าเกียจ ซึ่งพบในคัมภีร์วิสุทฺธิมรรคมหาฎีกา^{๔๐} และคัมภีร์วิสุทฺธิมรรค^{๔๑}นั่นเอง

^{๓๕}อ้างถึง ที.มหา. ๑๐.๑๕๕.๓๒ อ้างใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), มหาสติปฏฺฐานสูตร, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสารากวิงศ์, หน้า ๓๖๕.

^{๓๖}ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖๒.

^{๓๗}อ้างถึง วิ.อ. ๒.๔๑๓, อญ.อ. ๒.๑๕๕, อญ.อ. ๓.๕๔ อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖๘.

^{๓๘}อ้างถึง ปฏิส.อ. ๒.๑๔๐ อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖๕.

^{๓๙}ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖๕.

^{๔๐}อ้างถึง วิสุทฺธิ.ฎี. ๒.๒๑๒ อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗๐.

^{๔๑}อ้างถึง วิสุทฺธิ. ๒.๑๔๐

ด้วยเหตุนี้ อริยสังทุกข์ หรือ ทุกข์ในอริยสัง จึงแบ่งออกเป็น ๑๑ ประเภท^{๔๖} ดังนี้

- (๑) ความเกิดเป็นทุกข์
- (๒) ความแก่เป็นทุกข์
- (๓) ความตายเป็นทุกข์
- (๔) ความเศร้าโศกเป็นทุกข์
- (๕) ความคร่ำครวญเป็นทุกข์
- (๖) ความทุกข์กายเป็นทุกข์
- (๗) ความทุกข์ใจเป็นทุกข์
- (๘) ความคับแค้นใจเป็นทุกข์
- (๙) ความพบกับสิ่งที่ไม่ชอบเป็นทุกข์
- (๑๐) ความพลัดพรากจากสิ่งที่ชอบเป็นทุกข์
- (๑๑) ความไม่ได้รับสิ่งที่ปรารถนาเป็นทุกข์

เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วความเกิด แก่ เจ็บ ตายเป็นต้นเหล่านี้เป็นทุกข์ทั้งนั้น

ความสำคัญของอริยสังข์นี้ จะเกิดเมื่อ ได้ลงมือปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ จนเห็นชัดตามเป็นจริงว่า รูปนามเป็นทุกข์ ไม่เที่ยง และไม่มีตัวตน จึงชื่อว่า รู้จักความสำคัญของอริยสังข์นี้ อย่างถูกต้อง^{๔๗} พระพุทธองค์ทรงสรุปธรรมทุกอย่างรวมเข้าในสังข์จะได้หมด อุปมาเหมือนรอยเท้าสัตว์ทุกชนิดย่อมเหยียบลงในรอยเท้าช้างได้ฉนั้นนั่นแล^{๔๘} ดังมีตัวอย่างดังต่อไปนี้

เรื่องอุปติสสะมาพบบรรลุธรรม เพราะฟังสังข์จะคาถาจากพระอัสสชิ ดังนี้

เข ทุมมา เหตุปุปภาวา	เตสํ เหตุ ตถาคโต อาห
เตสญจ โย นิโรโธ	เอวํวาทิ มหาสมณเ.

หมายความว่า ธรรมเหล่านี้ไม่มีเหตุเป็นแดนเกิด พระตถาคตตรัส

เหตุของธรรมเหล่านั้น และตรัสความดับไปของธรรมเหล่านั้น
พระมหาสมณะทรงมีวาตะเช่นนี้ แล^{๔๙}

^{๔๖}พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสารากวีวงศ์, หน้า ๑๓๐.

^{๔๗}ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๒.

^{๔๘}อ้างถึง ม.มู. ๑๒.๓๐๐.๒๖๕ อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๓.

^{๔๙}อ้างถึง วิ.มหา. ๓.๔.๕๒ อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๕.

^{๕๐}อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๕.

๔.๒ โภกาสและปรากฏการณ์

โภกาส เป็นแสงสว่างในวิปัสสนา เกิดในชั้นมานุสสันนาเรื่องอุทฺธจจะ มีเหตุเกิดตามที่พบในคัมภีร์ คือ “สนฺตฺ วา อชฺชตฺตฺ อุทฺธจจกุกฺกจฺ อตฺถิ เม อชฺชตฺตฺ อุทฺธจจกุกฺกจฺนติ ปชานาติ. อสนฺตฺ วา อชฺชตฺตฺ อุทฺธจจกุกฺกจฺ นตฺถิ เม อชฺชตฺตฺ อุทฺธจจกุกฺกจฺนติ ปชานาติ ยถา จ อนุปฺปนฺนสฺส อุทฺธจจกุกฺกจฺส อุปฺปาโท โหติ, ตถจฺ ปชานาติ.”^{๕๐} หมายความว่า อีกอย่างหนึ่ง เมื่อความฟุ้งซ่านรำคาญ(มีโภกาสเป็นต้น) มีอยู่ภายในจิตย่อมรู้ว่า ความฟุ้งซ่านรำคาญ(มีโภกาสเป็นต้น) มีอยู่ภายในจิตของเรา เมื่อความฟุ้งซ่านรำคาญใจไม่มีอยู่ภายในจิต ย่อมรู้ว่าความฟุ้งซ่านรำคาญ(มีโภกาสเป็นต้น) ไม่มีอยู่ภายในจิตของเรา อนึ่ง ความฟุ้งซ่าน(โภกาสเป็นต้น)ที่ยังไม่เกิดจะเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้น (คือ เหตุเกิดของอุทฺธจจะกุกฺกจจะมีโภกาสเป็นต้น)

อธิบายว่า ความไม่ใส่ใจในรูปนามปัจจุบัน ทำให้เกิดความไม่สงบใจ(มีโภกาสเป็นต้น)ว่าเป็นสิ่งที่น่าพอใจ คือ ความพอใจในความไม่สงบใจ(มีโภกาสเป็นต้น)นั่นเอง ในขณะที่นั้นพึงกำหนดรู้โอโยนิโสมนสิการนั้นว่า รู้หนอๆ (ถี่ๆ) โดยรู้ว่ามีสภาวะธรรมอย่างนี้ปรากฏขึ้นในจิตอยู่ การที่ผู้ปฏิบัติเข้าใจว่าโภกาสเป็นการสำเร็จมรรค ผล นิพพานแล้ว เป็นเหตุให้วิปัสสนาญาณก้าวออกไปนอกทางที่ถูกต้องละทิ้งอารมณ์ของวิปัสสนาเดิมกลับชื่นชมด้วยอำนาจตัณหา มานะ และทิฎฐิ แสงสว่างในวิปัสสนานี้มีกำลังของความสว่างไสวไม่เท่ากัน มีลักษณะ ดังนี้

(๑) ส่องสว่างเพียงฐานบัลลังก์เท่านั้น	(๒) ส่องสว่างตลอดภายในห้อง
(๓) ส่องสว่างภายนอกห้องด้วย	(๔) ส่องสว่างไปทั่ววิหารทั้งหมด
(๕) ส่องสว่างไปตลอด ๑ คาวุต	(๖) ส่องสว่างไปตลอดครึ่งโยชน์
(๗) ส่องสว่างไปตลอด ๑ โยชน์	(๘) ส่องสว่างไปตลอด ๒ โยชน์
(๙) ส่องสว่างไปตลอด ๓ โยชน์ ฯลฯ	(๑๐) ส่องสว่างเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันตั้งแต่พื้นปฐพีขึ้นไปถึงพรหมโลก ชั้นออกนิษฐ์ (๑๑) แต่ของพระพุทธเจ้าส่องสว่างไป หมื่นโลกธาตุ

ตัวอย่าง พบในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

พระเถระ ๒ รูป นั่งอยู่ภายในเรือน (มีฝา ๒ ด้าน)ที่จิตตลบรรพต ในวันอุโบสถข้างแรม เกิดเมฆหนาทึบในเวลากลางคืน พระรูปหนึ่งกล่าวว่า ตนเห็นดอกไม้ ๕ สี พระอีกรูป

^{๕๐}อ้างใน พระโสภณมหาเถระ (มหาศีลยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสารากวีวงศ์, หน้า ๓๐๓.

หนึ่งกล่าวว่า ยังไม่ใช่เรื่องอัศจรรย์เลย เพราะตอนนี้ ผมเห็นเต่าและปลาที่อยู่ห่างถึง ๑ โยชน์ ในมหาสมุทร^{๕๒}

๔.๓ โองาสในการปฏิบัติวิปัสสนากาวนา

โองาสพบในอุทฺตยพพญาณอ่อน ๆ^{๕๓} คือ ‘วิปัสสนูปกิเลส’ (เหตุทำวิปัสสนาให้เศร้าหมอง) มี ๑๐ ประการ^{๕๔} คือ ๑. โองาส ๒. ญาณ ๓. ปีติ ๔. ปัสสัทธิ ๕. สุข ๖. อธิโมกษ์ ๗. ปีกคาหะ ๘. อุปฺภูฏานะ ๙. อุเบกขาและ ๑๐. นิกันตีสําหรับงานวิจัยนี้วิเคราะห์ในส่วนที่เป็นโองาส ดังนี้

สภาวะธรรมแบบนี้มักเกิดแก่ผู้เจริญสมถวิปัสสนา (เจริญสมถะมาก่อนแล้วจึงเจริญวิปัสสนาภายหลัง) ทำให้เกิดความเข้าใจผิดว่า “ได้เป็นพระอรหันต์” เหมือนกับท่านพระมหานาคเถระที่อยู่ในอุจจิงกวาสีกพระมหาทัตตเถระ ที่อยู่ในหังกนกะ พระจูฬสมณเถระ ที่อยู่ในนิงกเปณณกปธานมระ^{๕๕}

สภาวะธรรมเหล่านี้เกิดกับผู้ปฏิบัติตามบางคนเท่านั้น ซึ่งในการปฏิบัติวิปัสสนากาวนา นั้น หากผู้ใดไม่พบสภาวะดังกล่าวเลยแสดงว่า ปฏิบัติผิดทาง (หรือ ในเวลาเกิดสภาวะเหล่านั้นผู้ปฏิบัติไม่ได้สังเกต) ความเป็นจริงโองาส จะเกิดดับอยู่ตลอดเวลา แต่ในญาณที่สูงๆ นั้น โองาสจะปรากฏวาบแล้วดับหายไปอย่างรวดเร็ว เพราะไตรลักษณ์จะปรากฏชัดเจน^{๕๖} และไม่เกิดขึ้นแก่ พระอริยสาวกผู้บรรลุปฏิเวธแล้ว ผู้ปฏิบัติผิด (มีศีลวิบัติ) ผู้ละทิ้งกรรมฐาน บุคคลผู้เกียจคร้าน^{๕๗}

เมื่อวิเคราะห์โองาสในลำดับญาณเป็นญาณที่ ๔ ในญาณ ๑๖ แต่เป็นญาณที่ ๒ ในญาณ ๑๐ และเป็นญาณที่ ๑ ในญาณ ๕ ดังนั้น อุทฺตยพพญาณที่พบในงานวิจัยนี้มี ๒ อย่าง คือ

^{๕๒}อ้างใน พระพุทธโฆสเถระ, วิสุทธิมรรค เล่ม ๓, แปลโดย พระเมธีกิตติโยคิน, ธนิต อยู่โพธิ์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๔๑), หน้า ๓๒๔.

^{๕๓}รจจากา ธงปลื้มจิตร์, “ศึกษาอุทฺตยพพญาณในการปฏิบัติวิปัสสนากาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนากาวนา ๗ เดือน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓).

^{๕๔}ส.บ. (ไทย) ๑๓/๕๕/๑๘๑.

^{๕๕}ฝ่ายวิชาการ อภิธรรมโชติกิจวิทยาลัย รวบรวม, วิปัสสนากรรมฐาน, หลักสูตรชั้นมัธยมศึกษาอภิธรรมิกโท, หน้า ๑๒๐ – ๑๒๑.

^{๕๖}ส.บ. (ไทย) ๑๓/๕๕/๑๘๑.

^{๕๗}จ.ป. (ไทย) ๑๑/๖-๗/๔๒๕-๔๒๖.

๑. ตรุณอุท্থัพพญาณ (อุท্থัพพญาณอย่างอ่อน) เป็นญาณที่มีวิปัสสนูปกิเลสอยู่ ซึ่งอยู่ในช่วงแห่งวิสุทธิตีคือ รู้ว่าเป็นทางหรือมิใช่ทาง (มคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิตี)

๒. พลวอุท্থัพพญาณ (อุท্থัพพญาณอย่างแก่) เป็นปัญญาที่เห็นความเกิดดับของรูปนามผ่านวิปัสสนูปกิเลสไปเป็นวิสุทธิตีที่ ๖ คือ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิตี

ในคัมภีร์มหาภูทิกาวิสูทธิมรรคมีเรื่องปรากฏตรุณอุท্থัพพญาณ ว่า^{๕๘}

“สนฺตติปจฺจุปฺปนฺเน ขณฺปจฺจุปฺปนฺเน วา ธมฺเม อุทฺทพฺพทสฺสนาภินิเวโส กาทพฺโป, น อตีตนาคเตติ วุตฺตํ ปจฺจุปฺปนฺนํ ธมฺมานนฺติ”^{๕๙}

ความว่า ฟังกระทำความใส่ใจการรู้เห็นความเกิดดับของสภาวะธรรมที่เป็นสันตติปัจจุบันหรือขณะปัจจุบัน ไม่ฟังกระทำความใส่ใจ ในการรู้เห็นการเกิดดับของสภาวะธรรมที่เป็นอดีต หรืออนาคต ฉะนั้น เป็นสภาวะธรรมปัจจุบัน เพราะว่า รูปที่กำลังเกิดขึ้นจริงในปัจจุบันนั้น เป็นปัจจุบันที่กำลังเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และความดับไป ไม่ใช่สันตติปัจจุบัน (ปัจจุบันที่ต่อเนื่องจากอดีตที่เพิ่งดับไป) มันเป็นปัจจุบันโดยกาล เพราะการรู้เห็นความเกิดดับของรูปนามโดยสันตติ(ปัจจุบันกาล)ในเวลาเริ่มเกิดอุท্থัพพญาณ เมื่อญาณแก่แล้วจะเห็นความเกิดดับโดยขณะปัจจุบันได้เอง

บุรพนิมิตของญาณนี้ คือ อนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ และอนัตตลักษณะ (สัมมสนญาณ) เมื่อผ่านญาณนี้ไปแล้วจะพบธรรมทั้งหลายปรากฏชัดอยู่เป็นนิตย์ เช่น ธรรมทั้งหลายแต่ก่อนไม่เคยเกิด เด็ยนี้เกิดขึ้นแล้วเกิดแล้วก็ดับไป และมีไช้ธรรมทั้งหลายเป็นของใหม่เท่านั้นแต่ปรากฏมีปกติอยู่ชั่วครู่เดียวเท่านั้น อุปมาเหมือนดังหยาดน้ำค้างในเวลาดวงอาทิตย์ขึ้น ประจุต่อม่น้ำประจุจรรอยซิดด้วยไม้บนผิวน้ำ ประจุเมล็ดพันธุ์ฝักกาดบนปลายเข็ม ประจุสายฟ้าแลบ แล้วปรากฏว่า ไม่มีแก่นสารเป็นต้น^{๖๐} การเกิดดับอย่างรวดเร็วของ โอภาสเป็นต้นนี้เป็นลักษณะของอุท্থัพพญาณอย่างอ่อนๆ ที่เรียกว่า ตรุณอุท্থัพพญาณจะยกตัวอย่างรูปนาม (ขันธ ๕) มีความเกิดดับ ๕๐ ลักษณะ^{๖๑}ได้แก่

รูปขันธมี ๕ ลักษณะ คือ เห็นรูปขันธ เกิดเพราะอวิชชาเกิด, เพราะตัณหาเกิด, เพราะกรรมเกิด, เพราะอาหารเกิด, เพราะเห็นลักษณะแห่งความเกิด

ความดับของรูปขันธ ๕ ลักษณะ คือ เห็นรูปขันธ ดับเพราะอวิชชาดับ, เพราะตัณหาดับ, เพราะกรรมดับ, เพราะอาหารดับ, เพราะเห็นลักษณะแห่งความดับ

^{๕๘} พระธัมมปาละมหาเถร, **ปรมัตถมัณฑุสา**, แปลโดย สิริ เพ็ชรไชย, (กรุงเทพมหานคร : ธนาพรสแอนด์, ๒๕๔๕), ภาค ๓, หน้า ๔๗๘

^{๕๙} วิสุทธิตี. (บาลี) ๓/๒/๒๑๕.

^{๖๐} ส.บ. (ไทย) ๑๗/๕๕/๑๘๑.

^{๖๑} บ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๐/๗๘.

ความเกิดของเวทนาขั้น สัญญาขั้น สังขารขั้น อย่างละ ๕ ลักษณะ คือ เห็นเวทนาขั้นเกิด สัญญาขั้นเกิด สังขารขั้นเกิด เพราะอวิชชาเกิด, เพราะตัณหาเกิด, เพราะกรรมเกิด, เพราะผัสสะเกิด, เพราะเห็นลักษณะแห่งความเกิด

ความดับของเวทนาขั้น สัญญาขั้น สังขารขั้น อย่างละ ๕ ลักษณะ คือ เห็นเวทนาขั้นดับ สัญญาขั้นดับ สังขารขั้นดับ เพราะอวิชชาดับ, เพราะตัณหาดับ, เพราะกรรมดับ เพราะผัสสะดับ, เพราะเห็นลักษณะของความแปรปรวน

เห็นความเกิดของวิญญาณขั้น ๕ ลักษณะ คือ เห็นวิญญาณขั้นเกิดเพราะอวิชชาเกิด, เพราะตัณหาเกิด, เพราะกรรมเกิด, เพราะรูปนามเกิด, เพราะเห็นลักษณะแห่งความเกิดเห็นความดับของวิญญาณขั้น ๕ ลักษณะ คือ เห็นวิญญาณขั้นดับเพราะอวิชชาดับ, เพราะตัณหาดับ, เพราะกรรมดับ, เพราะรูปนามดับ, เพราะเห็นลักษณะแห่งความแปรปรวน

โอกาส เป็นสังขารขั้นมีความเกิดดับเช่นเดียวกับขั้น ๕ ดังกล่าว ดังนั้น โอกาสจึงมีลักษณะ ๓ อย่าง คือ

อนิจจลักษณะ คือ ความไม่เที่ยง เห็นความเกิดขึ้นและความดับไป

ทุกขลักษณะ คือ ความทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ เห็นความเบียดเบียนที่กำลังเกิดขึ้นและรู้ว่าไม่มีความเกิดขึ้นในขณะที่กำลังความดับไป

อนัตตลักษณะ คือ ความว่างเปล่า ที่ไม่สามารถบังคับบัญชาได้

ในตรุณวิปีตสนาญาณ (อุทฺทปพยญาณุปีตสนาญาณอย่างอ่อน)ผ่านพ้นไป เพราะแทงตลอดลักษณะ ๕๐ อย่าง จึงลักษณะโอกาสที่มีความดับไปแล้วเกิดขึ้นและที่เกิดขึ้นแล้วก็ถึงความดับไปเอง ความเข้าใจอย่างนี้ชื่อว่า อารทวิปีตสโก คือผู้บำเพ็ญวิปีตสนาหรือผู้เริ่มต้นเห็นแจ้งและอยากจะชักชวนผู้อื่นให้มาปฏิบัติวิปีตสนากวนาคด้วย นอกจากนี้ยังเกิดความเลื่อมใสศรัทธาในพระวิปีตสนาจารย์ หรือ นักปฏิบัติที่กำลังปฏิบัติอยู่กับตนเป็นอย่างยิ่ง^{๖๒}

โอกาสเป็นชื่อของความพ้นจากกิเลส แต่ยังเป็นเหตุเศร้าหมองเพราะมีความเกี่ยวข้องกับกรรมหลายประการดังต่อไปนี้โอกาสเป็นแสงสว่าง^{๖๓} เมื่อศึกษาค้นคว้าเรื่องในอุปกิเลส ๑๐ ซึ่ง

^{๖๒} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปีตสนาธุณี, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, หน้า ๕๒๖.

^{๖๓} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๒.

พบว่า โทษเส้าหมองแห่งวิปัสสนา ๑๐ อย่าง^{๖๔} คือ แสงสว่าง (โอกาส) ความรู้ (ญาณ) ความอึดใจ (ปีติ) ความสงบ (ปีสัทธา) ความสุข (สุข) ความน้อมใจเชื่อ (อธิโมกข์) ความเพียร (ปีคคาหะ) สติ (อุปัฏฐาน) ความวางจิตเป็นกลาง (อุเบกขา) ความพอใจ (นิกันติ)

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้จำแนกนิกันติออกเป็น ๓ คือ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ ด้วยเหตุนี้ โอกาสในงานวิจัยนี้จึงมี ๓ ชนิด คือ โอกาสตัณหา โอกาสมานะ และโอกาสทิฏฐิ ซึ่งจะได้กล่าวถึง องค์ธรรมหรือลักษณะที่จุดประกายของตัณหา มานะ และทิฏฐิทั้ง ๓ ตัวนี้พบในคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะเรื่องเจตสิกปรหมัตถ์ปรากฏอยู่กลุ่มเดียวกันคือ โลกเจตสิก หมายความว่า เจตสิกกลุ่มนี้มี โลกเจตสิกเป็นหัวหน้านั่นเอง^{๖๕} คุณนิกันติ เป็นศูนย์รวมของกิเลสกลุ่มนี้ไว้ด้วยกัน ดังต่อไปนี้

ลักษณะที่จุดประกายของตัณหาองค์ธรรม^{๖๖} ได้แก่ โลกเจตสิก คือ สภาวะที่เป็นความยินดีติดอยู่ในอารมณ์ ได้แก่ สภาวะแห่งความปรารถนา ความอยากได้ และความติดใจอยู่ในอารมณ์ทั้ง ๖ มี อรรถ ๖ ประการ โดยเฉพาะ คือ

(๑) อารมมณคฺคณ ลกฺขโณ	มีความยึดอารมณ์	เป็นลักษณะ
(๒) อภิสงฺก รโส	มีความข้องติดอยู่ในอารมณ์	เป็นหน้าที่
(๓) อปริจจก ปจฺจุปฺภูจฺจาโน	มีความไม่ยอมละ	เป็นผล
(๔) สโยชนิยธมฺเมสุ อสุสฺยาททสุสน ปทฺภูจฺจาโน	มีการเห็นความสำราญในสังโยชน์	เป็นเหตุใกล้(ทำให้เกิด)

สำหรับงานวิจัยนี้โอกาสมีสังโยชน์เข้าประกอบได้ทั้งหมด

ในคัมภีร์อัฐฐาสาลินีอรรถกถา ได้อุปมาสภาวะของโลกเจตสิก ไว้ว่า

มีความยึดอารมณ์ เป็นลักษณะ คุณตั้งถึงติดตั้ง

มีความข้องติดอยู่ในอารมณ์ เป็นหน้าที่ คุณขึ้นเนื้อที่ซัดไปบนกระเบื้องอันร้อนจัด

มีความไม่ยอมละไป คุณการติดสืท้อบน้ำมัน

ความหมายของโลกะโดยปริยายอื่น ในปรหมัตถ์ที่ปณีฎีกาได้แสดงเวจจนะธรรม คือ ธรรมที่ใช้แทนกันได้ไว้ ๑๐ ประการ คือ

- (๑) ตัณหา ได้แก่ ความต้องการ
- (๒) ราคะ ได้แก่ ความกำหนัด

^{๖๔} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, หน้า ๑๕.

^{๖๕} นายวรรณสิทธิ ไวทยะเสวี, พระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๒ เจตสิกสังคหวิภาค, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพฯ หานคร : หจก. ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๗), หน้า ๓๕.

^{๖๖} นายวรรณสิทธิ ไวทยะเสวี, พระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๒ เจตสิกสังคหวิภาค, หน้า ๔๓.

- (๓) กามะ ได้แก่ ความใคร่
- (๔) นันทิ ได้แก่ ความเพลิดเพลิน
- (๕) อภิขมา ได้แก่ ความเพ่งเฉพาะ
- (๖) ชนคติ ได้แก่ ความก่อกิเลส
- (๗) โปโนพวกิระ ได้แก่ ความนำไปเกิดในภพใหม่
- (๘) อิจฉา ได้แก่ ความปรารถนา
- (๙) อาสา ได้แก่ ความหวัง
- (๑๐) สัมโยชนัน ได้แก่ ความผูกพันเกี่ยวรัดไว้

ความหมายต่างๆ ของโลภะดังกล่าวข้างต้นนั้น คำว่า “ตัณหา” ย่อมเป็นที่รู้จักกันกว้างขวาง แต่ความเข้าใจของคนส่วนมากนั้น เข้าใจคำว่า “ตัณหา” เป็นความยินดีในทางเพศไป ที่แท้จริง ตัณหานั้น หมายถึง ความติดใจในอารมณ์ทุกชนิด ดังพระบาลีว่า “ปริตสฺสตีติ ตณฺหา” ความหมายว่า ความต้องการอารมณ์ชื่อว่า ตัณหา เช่น กาโม จโส ตณฺหาจาติ กามตณฺหา หมายความว่า สภาวะที่ต้องการกามารมณ์ทั้ง ๖ ด้วย ติดอยู่ในอารมณ์นั้นด้วย สภาวะนั้น ชื่อว่า กามตัณหา

สสฺสตทิกฺกุจฺจิ สหคโต หิราโค ภวตณฺหาติ วุจฺจติ หมายความว่า ตัณหาที่เกิดพร้อมด้วยสัสตทิกฺกุจฺจิ ชื่อว่า ภวตัณหา

อุจฺเจททิกฺกุจฺจิ สหคโต หิราโค วิภวตณฺหา วุจฺจติ หมายความว่า ตัณหาที่เกิดพร้อมด้วยอุจฺเจททิกฺกุจฺจิ ชื่อว่า วิภวตัณหา

ท่านสรุป ความหมายของตัณหาว่า เป็นความต้องการอารมณ์นั้นจึงเป็นความหมายที่กว้างขวาง ถึงจะเป็นความต้องการ หรือ ความยินดีพอใจในการภavana ก็ชื่อว่า ตัณหา คือ เป็นธรรมชาติ ธรรมนั้นที่ หรือ ธรรมตัณหา แต่ตัณหาประเภทที่กล่าวนี้ หามีโทษถึงทุกคติไม่ เพราะความต้องการกุศลธรรม เช่น อยากทำสมถกรรมฐาน จิตจะได้สงบ หรืออยากได้ฌานนั้น ฌานนี้ ความอยากเกิดขึ้นด้วยอำนาจโลกมุลจิตก็จริง แต่ขณะเจริญกรรมฐาน เพื่อสนองความอยากนั้น ทำด้วยจิตอื่น ไม่ใช่โลกมุลจิต จะต้องกระทำด้วยมหากุศลจิตเป็นเบื้องต้น จนถึงฌานกุศลจิตเป็นที่สุด แม้การอยากทำวิปัสสนากัมมัฏฐานก็เช่นเดียวกัน วิบากจิตที่เป็นผลนั้นย่อมต่างกัน ฉะนั้น ความอยาก หรือ ความต้องการในกุศลธรรม จึงไม่มีโทษแต่กลับเป็นคุณประโยชน์^{๖๑}

^{๖๑} นายวรรณสิทธิ ไวทยะเสวี, พระอภิธรรมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๒ เจตสิกสังคหวิภาค, หน้า ๔๑.

ลักษณะที่ติดอกกะของมานเจตสิก^{๖๔} คือ ความถือตัว ความทะนงตน ได้แก่ สภาวะความ
นับถือตัวว่า เราสำคัญกว่าคนอื่น มีอรรถ ๔ ประการ โดยเฉพาะ ดังนี้

อุณหติลกขโม มีการทะนงตน	เป็นลักษณะ
สมบุคฺคหโรโส มีการยกย่อง (ตนและสัมปยุตธรรม)	เป็นกิจ
เกตุกมุขตา ปจฺจุปฺภูจาโน มีความปรารถนาสูงเหมือนธง	เป็นผล
ทิวฺฐิวินิปยุตฺตโลก ปทฺฐจาโน มีความโลภที่ปราศจากทิวฺฐิวินิปยุตฺตโลก	เป็นเหตุใกล้

ความถือตัวนี้ จำแนกเป็นประเภทใหญ่ได้ ๒ ประการ คือ

(๑) ยถาวมาน ความถือตัวที่ไม่เป็นไปตามความเป็นจริง

(๒) ยถาวมาน ความถือตัวที่เป็นไปตามความเป็นจริง

ความถือตัวทั้ง ๒ ประการนี้ อาจแยกย่อยได้อีก ๕ ประการ คือ

ยถาวมาน ถือตัวที่ไม่เป็นความจริง ๕ ประการ

ตัวเป็นคนชั้นสูง ถือตัวว่า เป็นคนชั้นกลาง

ตัวเป็นคนชั้นสูง ถือตัวว่า เป็นคนชั้นต่ำ

ตัวเป็นคนชั้นกลาง ถือตัวว่า เป็นคนชั้นสูง

ตัวเป็นคนชั้นกลาง ถือตัวว่า เป็นคนชั้นต่ำ

ตัวเป็นคนชั้นต่ำ ถือตัวว่า เป็นคนชั้นสูง

ตัวเป็นคนชั้นต่ำ ถือตัวว่า เป็นคนชั้นกลาง

ยถาวมาน ถือตัวที่เป็นไปตามความจริง ๓ ประการ

ตัวเป็นคนชั้นสูง ถือตัวว่า เป็นคนชั้นสูง

ตัวเป็นคนชั้นกลาง ถือตัวว่า เป็นคนชั้นกลาง

ตัวเป็นคนชั้นต่ำ ถือตัวว่า เป็นคนชั้นต่ำ

รวมมานะความถือตัวทั้งสิ้น ๕ ประการ

ยถาวมาน ความถือตัวที่ไม่ตรงความจริง ละได้ด้วย โสคาปัตติมรรค

ยถาวมาน ความถือตัวที่ตรงความจริง ละได้ด้วย อรหัตตมรรค

ความถือตัวนี้ แม้จะถือว่า ตนเป็นคนชั้นสูง – กลาง – ต่ำ อย่างไรก็ตาม และการถือตัว
นั้น จะเป็นไปตามความจริงหรือไม่ก็ตาม ข้อสำคัญอยู่ที่ว่า เห็นว่า ตนเป็นคนสำคัญกว่าผู้อื่น ไม่

^{๖๔} นาวรรณสิทธิ ไวทยะเสวี, พระอภิธรรมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๒ เจตสิกสังคหวิภาค, หน้า ๔๑.

ยินดีคบหาสมาคมกับใคร ไม่ต้อนรับใคร และไม่ยอมอ่อนน้อมแก่ใคร อติมานะ ดูหมิ่นท่าน
 สारัมภะ แข่งดี ถัมภะ หัวคือ สาถะยยะ โอ้อวด เหล่านี้ จัดเป็นมานะทั้งสิ้น

ความจริง ถ้าหากเปรียบเทียบระหว่างเรากับเขาขึ้นเมื่อใด และไม่ว่า การเปรียบเทียบนั้น
 เปรียบด้วยโคตร สกุล รูป สมบัติ ทรัพย์ ศิลปะวิทยา การงาน ก็เป็นมานะทั้งสิ้น

เจตสิก ๓ ดวงที่กล่าวมาแล้วนี้ ชื่อว่า โลกิเจตสิก เพราะมีโลกเจตสิกเป็นประธาน และ
 เป็นเจตสิกที่ประกอบเฉพาะใน โลกมุลจิต ๘ ดวง ตามสมควรเท่านั้น

ลักษณะที่ถูกต้องของทิวฐิเจตสิก^{๖๕} คือ ความเห็นผิด ได้แก่ ความเห็นที่มีไช้ตามความ
 เป็นจริง หรือ ความเห็นที่คลาดเคลื่อน เพราะเชื่อมั่นอย่างผิดๆ ว่า สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเปล่าสภาพ
 ของทิวฐิ มีสภาพต่างกันตรงกันข้ามกับปัญญาคือ ปัญญารู้อารมณได้ตามสภาพที่เป็นจริง
 แต่ทิวฐินั้นละสภาพที่เป็นจริงเสีย และกลับไปยึดถือเอาโดยสภาพที่ไม่เป็นจริง ทิวฐิเจตสิก มีอรรถ
 ๔ ประการ โดยเฉพาะ ดังนี้

อโยนิโสอภินิเวส ลกขณา มีความยึดมั่นโดยหาปัญญามิได้ เป็นลักษณะ

ปรามาส รสา มีความถือผิดจากสภาวะ เป็นหน้าที่

มิจฉาภินิเวส ปจจุปฏจนา มีการยึดถือความเห็นที่ผิด เป็นผล

อริยาอ อทสุสนกามาติ ปทภูจนา มีการไม่อยากเห็นพระอริยะเป็นต้น เป็นเหตุใกล้

ทิวฐิ หมายความว่า ความเห็น ความจริง ทิวฐิเจตสิก ตามความหมายในอภิธรรมแล้ว
 คือ มิจฉาทิวฐิ คือ ความเห็นผิด ฉะนั้น เมื่อพบว่า ทิวฐิ แล้ว พึงเข้าใจว่าเป็นความเห็นผิด แต่ถ้าจะ
 แสดงความหมายถึงความเห็นถูกแล้ว จะต้องใช้คำว่า สัมมาทิวฐิ โดยเฉพาะ

ทิวฐิเจตสิก ความเห็นผิดจากความเป็นจริงนั้น อาจจำแนกได้เป็น ๒ ประการคือ ทิวฐิ
 สามัญ และ ทิวฐิพิเศษ

ทิวฐิสามัญ คือ ความเห็นผิดที่เห็นเป็นสัตว์ เป็นบุคคล เป็นตัว – ตน เรา – เขา ที่เรียกว่า
 สักกายทิวฐิ จัดเป็นทิวฐิสามัญ เพราะมีอยู่ประจำทั่วทุกตัวคนและสัตว์ เป็นปกติวิสัย เว้นไว้แต่พระ
 อริยบุคคลเท่านั้น จึงจะละความเห็นผิดชนิดนี้ได้

ทิวฐิพิเศษ คือ ความเห็นผิด ที่เป็น นิยตมิจฉาทิวฐิ ๓ ได้แก่ อเหตุกทิวฐิ ความเห็นที่ไม่
 เชื่อในเหตุ นัตถิกทิวฐิ ความเห็นที่ไม่เชื่อในผล อภิรียทิวฐิ ความเห็นที่ไม่เชื่อในเหตุและผลของ
 กรรม และ สัสสตทิวฐิ มีความเห็นว่าเที่ยง อุจเฉททิวฐิ ความเห็นว่าเป็นขาดสูญตลอดทั้งความเห็นผิด
 ในทิวฐิ ๖๒ ประการ ที่นอกจากสักกายทิวฐิ ทิวฐิพิเศษนี้ ปรากฏได้เฉพาะในบุคคลบางคน และ
 บางโอกาสเท่านั้น ไม่ได้เกิดเป็นประจำในบุคคลอื่นทั่วไป เป็นปกติวิสัยอย่างทิวฐิสามัญ

^{๖๕} นายวรรณสิทธิ ไวทยะเสวี, พระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๒ เจตสิกสังคหวิภาค, หน้า ๔๓.

ธรรมชาติที่เชื่อว่า มิจฉาทิฏฐิ เพราะเห็นผิด โดยไม่มีการถือเอาตาม ความเป็นจริง มิจฉาทิฏฐินั้น มีความวิปริต เช่นเห็นว่า ทานที่บุคคลให้แล้วย่อมไม่มีผลเป็นลักษณะ

มิจฉาทิฏฐิ ที่เป็นมโนทวจริต มืองค์ ๒^{๑๐} คือ

(๑) วตถุ โน จ คหิตาการวิปริตตา มีเรื่องที่วิปริตจากอาการที่เป็นจริงยึดถือไว้
(๒) ยถา จ ตํ คณฺหาติ ตถาภาเวน ตสฺสุปฺภูณํ ความปรากฏแห่งเรื่องนั้น ไม่ใช่อะไรที่ยึดถือ บรรดามิจฉาทิฏฐิเหล่านั้น ย่อมถึงกรรมบถเป็นมโนทวจริตด้วยนัตถิกทิฏฐิ อเหตุกทิฏฐิ และอกริยทิฏฐิ เท่านั้น หากถึงเพราะทิฏฐิเหล่านี้ไม่

มิจฉาทิฏฐินี้ แสดงความไม่เชื่อในผล คือ นัตถิกทิฏฐิ ๑๐ ประการ^{๑๑} ได้แก่

(๑๑) นตฺถิ ทินฺนํ เห็นว่า การทำบุญให้ทาน ไม่มีผล
(๑๒) นตฺถิ ยิฏฺฐํ เห็นว่า การบูชาต่างๆ ไม่มีผล
(๑๓) นตฺถิ หุตํ เห็นว่า การต้อนรับปฏิบัติสังฆาร ไม่มีผล
(๑๔) นตฺถิ สุกตํ ทุกุกตํ กมฺมานํ ผลํ วิปาโก เห็นว่า การทำดี ทำชั่ว ไม่มีผล
(๑๕) นตฺถิ อัย โลกํ เห็นว่า ภพนี้ไม่มี (ความเห็นของสัตว์ภพอื่น)
(๑๖) นตฺถิ ปโร โลกํ เห็นว่า ภพอื่นไม่มี (ความเห็นของสัตว์ภพอื่น)
(๑๗) นตฺถิ มาตา เห็นว่า คุณของมารดา ไม่มี
(๑๘) นตฺถิ ปิตา เห็นว่า คุณของบิดา ไม่มี
(๑๙) นตฺถิ โอปปาทิกา เห็นว่า สัตว์ผู้เกิดเติบโตขึ้นทันที ไม่มี (เช่น สัตว์นรก เปรต อสุรกาย)

(๑๐) นตฺถิ โลกํ สมณพฺรหฺมณา สมกุกตา สมฺมา ปฏิปนฺนา เข อิมญจ โลกํ ปรญจ โลกํ อภิญญา สจฺจิกตฺวา ปเวเทนฺติ เห็นว่า สมณพราหมณ์ที่รู้แจ้งโลกนี้ และโลกหน้า ด้วยตนเอง และสามารถชี้แจง สมณพราหมณ์ให้ถึงพร้อมสามัคคี ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบนั้น ไม่มี

ผู้มีนัตถิกทิฏฐินี้ ปฏิเสธผล เท่ากับปฏิเสธเหตุแห่งกุศล และอกุศลกรรมด้วย นับ เป็นทิฏฐิพิเศษ ย่อมเกิดกับบุคคลผู้มีได้สดับพระสัทธรรม^{๑๒}

^{๑๐} นายวรรณสิทธิ ไวทยะเสวี, พระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๒ เจตสิกสังคหวิภาค, หน้า ๔๗.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗.

^{๑๒} นายวรรณสิทธิ ไวทยะเสวี, พระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๒ เจตสิกสังคหวิภาค, หน้า ๔๗.

ในหนังสือพุทธธรรมว่า อกุศลจิต ๑๒^{๓๓} เป็นปฏิจสมุปบาทตามเนวอภิธรรม คือ
 อวิชา เป็นปัจจัยให้เกิด สังขาร (โอภาส)
 สังขาร เป็นปัจจัยให้เกิด วิญญาณในขณะเห็นทางตาเป็นต้น
 วิญญาณ เป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป
 นามรูปเป็นปัจจัยให้เกิดนัฏฐายตนะ
 นัฏฐายตนะเป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ
 ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา
 เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา (ซึ่งเป็นหนึ่งในนิกันติ ๓)

หรือ เวทนา เป็นปัจจัยให้เกิด ปฏิมะ ๑ หรือ เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดวิจิจจนา ๒
 หรือ เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดอุทฺธัจจะ ๓ ตัณหา เป็นปัจจัยให้เกิด อุปาทาน
 หรือ ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดโอภาส ๔ หรือปฏิมะเป็นปัจจัยให้เกิดโอภาส ๑
 หรือ อุทฺธัจจะเป็นปัจจัยให้เกิดโอภาส ๓ อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพ
 หรือ โอภาสเป็นปัจจัยให้เกิดภพ หรือ วิจิจจนา ภพชาติ

หมายเหตุ นัฏฐายตนะ คือ อายตนะที่ ๖ คือ มโน , ปฏิมะ คือ ความขัดเคือง กระทบกระทั้งใจ

โอภาส คือ แสงสว่าง, ความเห็น ความยึดถือ และตัณหา

ในเวลาปฏิบัติกรรมฐานก็เป็นไปตามลำดับที่กล่าวไว้ข้างบนนั่นเอง^{๓๔}

ต่อไปจะอธิบายโอภาสที่เป็นสังขารในอกุศล คือ

กิริยาอันละโมภ ออยากได้ ไม่เลือกว่าเป็นธรรม หรือมิใช่ธรรม ชื่อว่า โลภะ

มิจฉาทิฏฐิ กล่าวคือ กิริยาอันเห็นผิดจากคลองธรรม ชื่อว่า ทิฏฐิ

กิริยาอันอหังการถือตัว ชื่อว่า มานะ เจตสิกดังกล่าวมานี้เป็นสังขารที่เป็นอกุศล

ส่วนสังขารที่เป็นกุศล หรือ โสภณเจตสิก ๒๕ คือ สัทธาสติหิริโอตตปปะอโลภะ

อโทสะ ตัณมัมหมัตตตา กายปัสสัทธา จิตตปัสสัทธา กายลหุตา จิตตลหุตา กายมมุตา จิตตมมุตา
 กายกัมมัณฺญตา จิตตกัมมัณฺญตา กายปาคุณฺญตา จิตตปาคุณฺญตา กายชุกตา จิตตชุกตา สัมมาวาจา
 สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ กรุณา มุทิตา และปัญญาธิริยสังขารทั้ง ๒๕ นี้ ชื่อว่า โสภณะ
 เพราะเป็นธรรมฝ่ายดีงาม หรือ เป็นกุศล

^{๓๓}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๑๔๖ - ๔๘.

^{๓๔}สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, หน้า ๕๐๖ -

สังขารประเภทญาณ (ปรีชาค้ำนึ่งด้วยความวางเฉยเสีย) ในวิปัสสนาและในวิสุทธิด้วย^{๑๕} คำว่า สังขารในพระอภิธรรม มี ๒ อย่าง^{๑๖} คือ

๑) โลกียสังขารธรรม (โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘)

๒) โลกุตตรสังขารธรรม (โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๑๖)

ท่านอธิบายว่า ความเกิดดับของสังขาร เป็นเหตุให้หมุนเวียนอยู่ในโลกอันเป็นวัฏฏ ทุกข์ หมายถึง เปเรต อสุรกาย สัตว์เดรัจฉาน นรก^{๑๗} มนุษย์^{๑๘} เทวดา^{๑๙} รูปพรหม^{๒๐} อรูปพรหม^{๒๑} เหล่านี้เป็นสังขารธรรม

เมื่อปฏิบัติผ่านโอกาสไป เพราะพบสภาวะธรรม ๓ อย่าง ปรากฏชัดในพลวอุทัยพพญาณ ปรากฏดังนี้

ท่านพระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) กล่าวถึงปัจจุบันขณะและสันตติปัจจุบันว่า รูปที่ปรากฏทางร่างกายขณะพอง - ยุบ นิ่ง เดิน เหยียด กู้ ฯลฯ เป็นรูปปัจจุบันที่กำลังเกิดขึ้นจริง ๆ ขณะเริ่มเกิดขึ้นของรูปเหล่านี้ ชื่อว่า อุทยะ (ความเกิดขึ้น) ขณะหมดสิ้นไป ชื่อว่า วายะ (ความดับไป) รวมสองบทเป็นอุทัยพพะ อุทัยพพญาณ คือ การรู้เห็นเบื้องต้น และที่สุดของรูปแต่ละอย่างโดยไม่ปะปนกัน โดยเริ่มรู้เห็นความเกิดดับของรูปที่ต่อเนื่องเป็นสันตติปัจจุบัน ผู้เริ่มบรรลุลุทธิพพญาณ ย่อมสามารถรู้เห็นอากัปภิกิริยาทางร่างกายที่แตกต่างกันเป็นคนละอย่าง เช่น สภาวะพองต่างจากสภาวะยุบ สภาวะยุบต่างจากสภาวะพอง สภาวะเหยียดต่างจากสภาวะกู้ สภาวะกู้ต่างจากสภาวะเหยียด สภาวะย่างซ้ายต่างจากสภาวะย่างขวา เป็นต้น^{๒๒}

^{๑๕} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา หน้า ๕๐๕.

^{๑๖} พระอาจารย์ไชโย อาสโภ, อภิธรรมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๑, ๒, ๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สหกันท์, ๒๕๕๐), หน้า ๑๗๗.

^{๑๗} พระสังฆราชเมธี, โลกที่ปกสาร, แปลโดย ศาสตราจารย์ นาวาอากาศ (พิเศษ) แยม ประพัฒน์ทอง ป.ร.๕, อ.ด. (กิตติมศักดิ์) เอกสารวิชาการสำนักหอสมุดแห่งชาติ อันดับที่ ๑/๒๕๔๕, หน้า ๒๔ - ๔๐.

^{๑๘} พระสังฆราชเมธี, โลกที่ปกสาร, หน้า ๕๔ - ๑๑๖.

^{๑๙} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, หน้า ๑๔๒.

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๒.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๓.

^{๒๒} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) วจนา, พระคันธสารากวีวงศ์ แปล, วิปัสสนานัย เล่ม ๒, หน้า ๒๑๘ - ๒๒๓.

พลวอุทฺทัพพญาณ ความเกิดดับของรูปนามมีความรวดเร็วมากในปัจจุบัน เช่น อากาศ พอง - ยุบ นิ่ง เดิน เหยียด คู้ เคลื่อนไหว เป็นต้น อุปมาเหมือนฟองน้ำที่เกิดจากเม็ดฝนตกลงบนผิว น้ำแล้วแตกแผ่กระจายไป ถึงจะเป็นอาการในขณะที่เห็นก็คิดได้ยินก็คิดเป็นต้น ความเกิดดับอย่างรวดเร็วของรูปที่เห็นเป็นต้น ซึ่งไม่สามารถบริหารให้ทันกับความเกิดดับที่ปรากฏได้ อาจารย์แนบ มหานิรานนท์ อธิบายเรื่องปัจจุบัน และสันตติไว้ว่า^{๘๓}

ความสืบทอดกันอย่างรวดเร็วของรูปนามในปัจจุบันไม่ขาดสาย นี่เป็นปัจจุบันธรรม อารมณปัจจุบัน เป็นอาการของรูปนามที่ปรากฏเฉพาะหน้า การรู้ชัดในอาการต่าง ๆ ในการแยกรูปนามที่ปรากฏด้วยการเปรียบเทียบให้รู้ว่าเป็นคนละส่วนคนละรูปกัน แต่ถ้ากำหนดเฉย ๆ ฌนสัญญา ที่ปิดบังอนาคตาก็จะไม่ถูกทำลาย และสันตติที่สืบทอด รูปหนึ่ง ๆ ทำลายไม่ได้ ฉะนั้น การกำหนดอารมณปัจจุบันโดยมโนการว่า ขณะนั้น เป็นอารมณปัจจุบันนั้น ๆ มีประโยชน์เพื่อเป็นปัจจัยให้เกิดวิปัสสนาปัญญา^{๘๔}

สาเหตุที่ทำให้โอกาสเกิดได้อีกประการคือ ความปรากฏของโพชฌงค์ ๒ คือ

๑) ตรุณอุทฺทัพพญาณ (โพชฌงค์อย่างอ่อน คือวิปัสสนาขั้นต้นยังอ่อนอยู่) ซึ่งเป็นตัววิปัสสนูปกิเลส(อัมภคะคือสภาพที่มีช่องทาง)ที่ทำให้เข้าใจเรื่องวิปัสสนาว่าเป็นของน่ากลัว เพราะเห็นตัวอย่าง ที่ปฏิบัติไม่ถูกทางทำให้ผู้ที่ศรัทธาอยู่แล้วหมดศรัทธาไปด้วย

๒) พลวอุทฺทัพพญาณ (โพชฌงค์อย่างแก่ ผู้มีอินทรีย์ทั้ง ๕ แก่กล้า) ก้าวข้ามวิปัสสนูปกิเลสเป็น มัคคะ นับตั้งแต่ญาณที่ ๕ ขึ้นไปจนถึงญาณ ๑๖ เป็นผู้ที่มิศรัทธาไม่หวั่นไหว

๔.๔ หลักในการกำหนดโอกาสจากวิปัสสนาจารย์

จากหลักในมหาสติปัฏฐานสูตรว่า “ยถา จ อนุปฺปนฺนสฺส อุทฺทจฺจกุกฺกจฺจ ปหานํ โหติ, ตถจฺจ ปชานาติ.”^{๘๕} หมายความว่า ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ (มีโอกาสเป็นต้น) ที่เกิดขึ้นแล้วจะละเอียดได้ด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้น (นี่เป็นเหตุละอุทฺทจฺจจะกุกฺกจะจ ในโอกาสเป็นต้น) มีอธิบายว่า โยนิโสมนสิการ เป็นการใส่ใจโดยแยบคายด้วยการเจริญสติระลึกรู้สภาพธรรมปัจจุบัน เมื่อสติเกิดร่วมกับกุศลจิตและดำเนินไปด้วยกัน ความฟุ้งซ่านรำคาญใจย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ แม้ในขณะที่ปฏิบัติเกิดโอกาสก็ควรกำหนดว่า “เห็นหนอๆๆ” “ฟังหนอๆๆ” เป็นต้น การกำหนดรู้อย่างนี้เป็น การละโอกาสที่เกิดในใจที่ปรากฏในขณะนั้น ด้วยความเอาใจใส่คือวิปัสสนา ความเข้าใจว่า โอกาส

^{๘๓}อาจารย์แนบ มหานิรานนท์, การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เล่ม ๒, หน้า ๑๔๕.

^{๘๔}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๕.

^{๘๕}อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๓.

เป็นต้นดังกล่าวดับไปด้วยกำลังของวิปัสสนา ความเข้าใจเช่นนี้เป็นวิปัสสนา เพราะได้รู้ชัดในเหตุ
ละโอกาสเป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการละโอกาสเป็นต้นดังกล่าวเป็นหน้าที่ของวิปัสสนาที่ดับเชื้อ
กิเลสให้สนิทด้วยการละได้ชั่วขณะไปเรื่อยๆ จนละได้เด็ดขาด ดังปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา^{๔๖}
กล่าววิธีการในการทำลายโอกาสให้เบาบางจนหายไป มีดังนี้

(๑) ศึกษาเล่าเรียนหลักธรรมให้มากๆ จะส่งผลให้โอกาสลดน้อยลงเกี่ยวกับหลักธรรม
และมั่นใจในข้อประพจน์ของตน ทำให้ไม่เดือดร้อนรำคาญใจ

(๒) สอบถามข้อสงสัยเกี่ยวกับพระธรรมวินัยให้เข้าใจชัดเจนทุกประเด็น

(๓) ศึกษาเล่าเรียนพระวินัยอย่างถ่องแท้จนหมดข้อสงสัย

(๔) คบหากัลยาณมิตรที่เคร่งครัดพระธรรมวินัยเหมือนพระอุบาลี ซึ่งสามารถแนะนำสั่ง
สอนและเป็นตัวอย่างในการปฏิบัติได้เป็นอย่างดี

(๕) กล่าวถ้อยคำที่เหมาะสมแก่การปฏิบัติ ซึ่งเกี่ยวกับการละความฟุ้ง(โอกาสเป็นต้น)

เหตุที่จะทำให้อุทธัจจะกุกกุกจะไม่เกิดในโอกาสคือ ดังมีหลักฐานในมหาสติปัฏฐาน
สูตรว่า “ขลา จ ปหีนสฺส อุตฺถจฺจกุกฺกุกฺจสฺส อายตี อนุปฺปาโท โหติ ตณฺจ ปชานาติ.”^{๔๗} หมายความว่า
ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ(มีโอกาสเป็นต้น) ที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยประการใด ย่อมรู้
ชัดประการนั้น (คือเหตุไม่เกิดของอุทธัจจะกุกกุกจะในโอกาสเป็นต้น)

หมายความว่า วิปัสสนาจารย์จะให้คำแนะนำแก่ผู้ปฏิบัติเมื่อเกิดนิมิตโอกาสขึ้นนั้นว่า
วิธีการละโอกาส คือ ความฟุ้งซ่านในธัมมูทธัจจะกุกกุกจะได้อย่างเด็ดขาดนั้นต้องเจริญอรหัตตมรรค
พระอรหันต์จึงรู้เหตุไม่เกิดของความฟุ้งซ่านได้เองคือ

(๑) อรหัตตมรรค เพราะอรหัตตมรรคละมานะว่า โอกาสเป็นตัวตน ความพอใจใน
โอกาส และความหลงใหลในโอกาส

(๒) ส่วนความรำคาญใจ(คือโอกาสเป็นต้น)จะละได้โดยเด็ดขาดด้วยอนาคามิมรรค
เพราะพระอนาคามิมรรคละความพอใจในโอกาส และความกระทบกับโอกาสอย่างละเอียด พระ
อนาคามีจึงรู้เหตุไม่เกิดของความรำคาญใจได้เอง คือ อนาคามิมรรค

โอกาส คือ แสงสว่าง เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ย่อมทำให้ผู้ไม่ฉลาดในการกำหนดรู้รูปนามหลง
ยึดติดได้ แต่ผู้ฉลาดย่อมพิจารณาเห็นเป็นเพียงวัตถุชนิดหนึ่งที่เกิดขึ้นแล้วต้องดับไป เมื่อผู้ปฏิบัติ
วิปัสสนาไม่เกียจคร้านกำหนดรู้ ย่อมผ่านพ้นวิปัสสนาโอกาสได้อย่างง่าย

^{๔๖}อ้างถึง ที.อ. ๒.๓๕๕. อ้างใน อาจารย์แนบ มหานิราชนท์, การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เล่ม ๒,
หน้า ๓๐๕.

^{๔๗}อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๓.

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

จากการที่ท้าววิจัยเรื่อง“ศึกษาปรากฏการณ์ของ โภกาสในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔” ครั้งนี้ ได้ค้นคว้ารวบรวมข้อมูล โภกาสในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทอันได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถาฎีกา และคัมภีร์ปกรณ์วิเสสแล้วนำมาเรียบเรียงบรรยายเชิงพรรณนา และปรากฏการณ์ของ โภกาสในปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ได้กำหนดศึกษาสรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะตามวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษาหลักปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท(๒) เพื่อศึกษา โภกาสที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และ (๓) เพื่อศึกษาปรากฏการณ์ของ โภกาสในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ในการศึกษาตามวัตถุประสงค์พบว่า

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

ผลการวิจัยพบว่า โภกาส หมายถึง แสงสว่าง เกิดจากความศรัทธาที่ประกอบด้วยกุศล ไม่ใช่ศรัทธาที่เป็นอกุศล ตัวอย่างเช่น เรื่องอนาถบิณฑิกเศรษฐีเกิดความศรัทธาในการทำบุญกับพระพุทธเจ้า ถึงกับนอนไม่หลับทั้งคืน ต้องตื่นแต่ดึกเพื่อไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ เพราะศรัทธาที่แรงนั้นจึงมองไม่เห็นความมืด แต่พอผ่านเข้าไปในเขตป่าช้าปรากฏว่าเดินไปสะดุดซากศพตกใจเกิดความฟุ้งซ่าน เป็นถึง ๓ ครั้ง ได้มีเทวดามาช่วย จึงเกิดพลังศรัทธาทำให้เกิดรัศมีแผ่ชานอกนอกร่างกายด้วยอำนาจแห่งศรัทธา นี้เป็นลักษณะศรัทธาแต่ยังไม่จัดเป็นวิปัสสนา เพราะยังขาดการเจริญภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เมื่อภาวนาจนเกิดปัญญาญาณคือเห็นความเกิดดับของรูปนาม ผู้ที่ยังรู้ในรูปนามด้วยปัญญาคือเห็นความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่มีตัวตน โภกาสมีลักษณะดังนี้

(๑) โอกปปน ลกขณา มีความปลงใจเชื่อด้วยปัญญา เป็นลักษณะ

(๒) ปกขนุทน รสา มีความแล่นไป เป็นหน้าที่

(๓) อธิมุตติ ปจฺจุปฺภูจฺจนา มีความน้อมใจเชื่อ เป็นผลปรากฏ

(๔) สทฺธมฺมสฺวานาธิโสตาปตฺติยฺกปทฺภูจฺจนา มืองค์แห่งโศดาปตติมรรค (มีการฟังพระสัทธรรมเป็นต้น) เป็นเหตุใกล้

สัทธานี้ จัดเป็นธรรมเบื้องต้น ในอันที่จะทำให้นุคคลได้ประกอบคุณงามความดีเป็นบุญ – กุศลขึ้นมา เจริญภาวนาในบุญกิริยาวัตถุและสัทธาที่จะเกิดขึ้นได้นั้น ย่อมต้องอาศัยวัตถุอัน

เป็นที่ตั้งแห่งความเชื่อ ได้แก่ พระรัตนตรัย กรรม และ ผลของกรรม เป็นต้น สัทธา คือ ความเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อนี้ จำแนกออกไปได้ ๔ ประการ คือ (๑) กัมมสัทธา (๒) วิปากสัทธา (๓) กัมมัตสคตาสัทธา และ (๔) ตถาคตโพธิสัทธา ซึ่งอาศัยเหตุ ๔ ประการ ในการสร้างหรือทำให้เกิด ดังนี้

(๑) เชื่อเพราะเห็นรูปสวय (๒) เชื่อเพราะเห็นความประพฤติเคร่งครัด (๓) เชื่อเพราะได้ฟังธรรมของผู้ที่ฉลาดในการแสดง และ (๔) เชื่อเพราะเหตุผลที่ได้ฟังธรรมจากการแสดง อุปมาเหมือนสารส้มทำน้ำให้ใสขึ้น จากการยกสัทธาขึ้นแสดงก็เพราะว่า โอภาสนี้อาศัยสัทธาเป็นบ่อเกิดดุจดังเรื่องที่ได้ยกมาแสดงข้างต้นนั้น ความจริง แสงสว่างหรือโอภาส เป็นสิ่งที่คนมักเข้าใจผิดที่ไปพบเห็นกันในธรรมชาติว่าเป็นของวิเศษหรือบางคนนั่งสมาธิแล้วเห็นแสงต่างๆแล้วคิดว่าเป็นของดีของวิเศษคิดว่าตนเองเป็นผู้วิเศษที่ได้พบแสงสว่างดังกล่าว ซึ่งเหตุการณ์ดังกล่าวล้วนแต่เป็นสิ่งที่ไม่ใช่โอภาสในทางวิปัสสนา เพราะเป็นแสงสว่างที่เกิดจากความเชื่อที่มกมาย ไร้สาระ ไร้เหตุผล แต่แสงสว่างที่เป็นวิปัสสนานั้นเกิดจากความศรัทธาในเหตุผล อีกอย่างหนึ่งแสงสว่างที่เรียกว่าโอภาสนี้ต้องเกิดจากความศรัทธาในการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ อย่างจริงจัง ตั้งแต่ ๗ วัน ๗ เดือน ๗ ปี ผลที่ได้รับในการเจริญสติปัฏฐาน ๔ หมวคัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ในช่วงเกิดสภาวะญาณทางปัญญาโดยเฉพาะญาณที่ ๔ อย่างอ่อนหรือเรียกว่า ธรรมอุท্থัพพญาณ ช่วงนี้เรียกว่า อารัททวิปัสสนา ผู้เริ่มวิปัสสนา ซึ่งในช่วงนี้จะพบสภาวะธรรมแปลกๆ ๑๐ ประการ มีแสงสว่างเป็นต้น ด้วยอำนาจแห่งปัญญาที่รู้แจ้งรูปนามโดยความเป็นไตรลักษณ์อย่างช้าชอง จึงทำให้ผู้ปฏิบัติมีความรู้สึกวางเฉยในรูปนามเรียกว่า วิปัสสนูปเพกขา ถ้าบุคคลใดมีความยินดีพอใจในแสงสว่างเป็นต้นจนถึงความวางเฉยดังกล่าว ชื่อว่า ทำให้วิปัสสนาเศร้าหมอง

ความสำคัญของโอภาสที่เกิดจากการปฏิบัติวิปัสสนาคือช่วยให้ค้นพบ ;วิปัสสนาญาณที่จริงเมื่อผ่านพ้นโอภาสไปแล้ว ดังหลักฐานในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า วิปัสสนูปกิเลสย่อมไม่เกิดแก่พระอริยสาวกผู้ได้บรรลุมรรคผลแล้ว แก่บุคคลผู้ปฏิบัติผิดทาง บุคคลผู้ทอดทิ้งกัมมัฏฐาน และบุคคลผู้เกียจคร้านย่อหย่อนในการปฏิบัติ แต่จะเกิดขึ้นเฉพาะแก่โยคีผู้ปฏิบัติอย่างยิ่งยวด จนได้ชื่อว่า อารัททวิปัสสะเท่านั้น

ในด้านการปฏิบัติวิปัสสนานั้นอธิโมกษ์เกิดจากการเจริญวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน เป็นการปฏิบัติที่เน้นสติเป็นใหญ่ในการกำหนดระลึกถึงรูปนามซึ่งเมื่อขยายออกไปแล้วได้แก่ จันท์ ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ และปฏิจจสมุปบาท ๑๒ ธรรมเหล่านี้เรียกว่า วิปัสสนาภูมิ หมายถึงอารมณ์ของวิปัสสนา ที่ชื่อว่า วิปัสสนา หมายถึงสภาวะการรู้แจ้งในอารมณ์ดังกล่าวโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และ ไม่สามารถบังคับบัญชาได้ เมื่อผู้ปฏิบัติกำหนดรูปนามโดยความเป็นไตรลักษณ์ได้อย่างชัดเจนเช่น จันท์ ๕ โดยลักษณะ ๕๐ อย่างตามหลักทางศาสนา ก็จะเกิดความเชื่อมั่นศรัทธาในแนวทางการปฏิบัติดังกล่าว โดยมีสติระลึกอยู่ในรูปนามที่

เป็นอารมณ์ของวิปัสสนาภาวนา ความศรัทธาในพระรัตนตรัยจึงจนพบสภาวะของโอภาสคือแสงสว่างอันเกิดจากความศรัทธาในแนวทางการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ คือ กาย เวทนา จิต และสภาวะธรรม เมื่อก้าวโดยสรุปในการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐานมีองค์ประกอบ ดังนี้

ตารางโครงสร้างสติปัฏฐาน ๔ ประการ

สติปัฏฐาน ๔	องค์ประกอบ
ฐานที่ ๑ กาย	มี ๖ หมวด
ฐานที่ ๒ เวทนา	มี ๕ อย่าง
ฐานที่ ๓ จิต	มี ๘ คู่ ๑๖ อย่าง
ฐานที่ ๔ ธรรม	มี ๕ หมวด

สรุปว่า ในฐานกายนี้มี ๖ หมวด แบ่งเป็น ๓ ส่วนคือ สมถะ ๒ ส่วน คือ ปฏิกูล และป่าช้า ๕ แบ่งเป็นวิปัสสนา ๓ ส่วน คือ อิริยาบถ ๔ สัมผัสขันธ์ ๗ และธาตุ ๔ และส่วนที่เป็นทั้งสมถวิปัสสนาคือ อานาปานสติในงานวิจัยนี้ไม่ได้เจาะว่าเป็นสมถะหรือวิปัสสนา แต่กำหนดรู้อยู่จุดเดียวตามคำแนะนำของวิปัสสนาจารย์ คือ กำหนดรู้กายและใจตามความเป็นจริง จนเกิดปัญญาหยั่งรู้ในรูปนามว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่อัตถ์ตน

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาและทดลองปฏิบัติเฉพาะบุคคล แต่การปฏิบัติมีการปฏิบัติกันเป็นกลุ่มและเก็บวิเคราะห์ข้อมูลทางเดียวคือ เฉพาะตัวผู้วิจัยเองเท่านั้น ดังนั้น น่าจะมีการเพิ่มขึ้นขั้นตอนการเก็บและวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อให้การศึกษาในลักษณะในรูปแบบนี้ชัดเจนขึ้น ดังนี้

๑) ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบโอภาสกับลักษณะแห่งฉัพพรรณรังสีที่เกิดในพระพุทธองค์

๒) ควรศึกษาในลักษณะการเก็บข้อมูล เพื่อวัดผลสัมฤทธิ์ของการปฏิบัติทั้ง ๓ ฝ่าย คือ พระวิปัสสนาจารย์ ผู้ปฏิบัติ และพระพี่เลี้ยงที่ดูแลพฤติกรรมของโยคีในระหว่างปฏิบัติ ว่า สภาวะญาณกับการรายงานถูกต้องตรงกันหรือไม่ ถ้าไม่ตรงกันมีความบกพร่องในส่วนใด เพื่อจะได้สำรวจตรวจสอบและแก้ไข และเป็นฐานข้อมูลในการศึกษาค้นคว้าต่อไป

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. ปกรณ์วิเสศภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสยามรัฐ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

_____. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๕๑ เล่ม. กรุงเทพฯ :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

ชนิด อยู่โพธิ์. วิปัสสนานิยม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

ฝ่ายวิชาการอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย (หลักสูตรชั้นมัธยมศึกษาโท). วิปัสสนากรรมฐาน. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสัทธรรมโชติกะ, ๒๕๒๗.

พระคันธสาราภิวังศ์. ส่องสภาวะธรรม. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๑.

- พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี). **วิปัสสนาภูมิ**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท บุญศิริการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๘.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘, ราชบัณฑิต). **ศัพท์วิเคราะห์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๕๐.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘, ราชบัณฑิต). **คำวัด**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๔๘.
- พระธรรมธีรราชหมานูณี (โชคก ป.ธ.๘). **วิธีสมาทานและวิธีปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท แอ็ดวานซ์ อินเตอร์ พรีนติ้ง จำกัด, ๒๕๔๘.
- พระธรรมธีรราชหมานูณี (โชคก ป.ธ.๘). **หลักปฏิบัติสมณะและวิปัสสนากรรมฐาน**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๖.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ)**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโรป.ธ.๘). **วิปัสสนาที่ปณี**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ดอกหญ้า, ๒๕๓๕.
- พระมหาสมปอง มุกิโต. **มูลนิรุติ กัจจายนสูตร ชาตวานุกรม**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๕.
- พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). **วิปัสสนานัย เล่ม ๑. นครปฐม** : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๘.
- พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). **วิปัสสนานัย เล่ม ๒. นครปฐม** : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๘.
- พระโสภณมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต (มหาสีสยาตอ). **หลักการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน**. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖.
- พระโสภณมหาเถระ(มหาสีสยาตอ).**ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร**. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วน จำกัด ประชาราษฎร์ไทย การพิมพ์, ๒๕๕๒.
- พันตรี ป.หลงสมบุญ. **พจนานุกรม มคธ – ไทย**. กรุงเทพมหานคร : มปท., ๒๕๔๐.
- พระอุปติสเถระ. **วิมุตติมรรค**. มปท., มปป.
- พระอัครวงษ์เถระ. **สัททนิทปิทมมาลา คัมภีร์หลักบาลีมหาไวยากรณ์**. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๗.

พระอัครกวีสังเธระ สัททนีติธาดุมมาลา คัมภีร์หลักบาลีมหาไวยากรณ์. กรุงเทพมหานคร :

ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖.

สุวัฒน์ พิทักษ์วงษ์. มนุษย์...เกิดมาทำไม. กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด,

๒๕๕๑.

(๒) วิทยานิพนธ์ :

พระครูประคุณสรกิจ (สุชาติ ชีโนโรโส). “การศึกษาวิธีการสอนวิปัสสนากัมมัฏฐานตามแนวทางของสำนักวิปัสสนาวิเวกอาศรม”. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พระมหาเข้มทอง ตนฺติปาโล (ฤทธิ์สื่อไกร). “ศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวทางของพระครูโพธิสารคุณ (ประยงค์ อุปถัมภ์)”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พระมหาปรีชา สมจิตฺโต (สัปพันธ์). “การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวมหาสติปัฏฐานสูตร”. วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พระมหาอำนาจ อานนฺโท (จันทร์เปล่ง). “การศึกษาเรื่องการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระมหาประดิษฐ์ ธรรมธิโร (ธรรมไชย์). “ศึกษาวิเคราะห์ปีติในวิปัสสนากาวนา : เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนากาวนา ๗ เดือน”. ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

รุจภา ชงป้อมจิตร. “ศึกษาวิเคราะห์ปีติในวิปัสสนากาวนา : เฉพาะกรณี การปฏิบัติวิปัสสนากาวนา ๗ เดือน”. ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

ศรีสด แสงสว่าง. “ศึกษาวิเคราะห์ปีติในวิปัสสนากาวนา : เฉพาะกรณี การปฏิบัติวิปัสสนากาวนา ๗ เดือน”. ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	: พระจิตตพัฒน์ โสภณปญฺโญ (กิจจานุวัฏฐ์)
เกิด	: วันศุกร์ที่ ๒๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๐
สถานที่เกิด	: หมู่ที่ ๕ ตำบลศาลาลอย อำเภอท่าเรือ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๓๐
การศึกษา	: ศิลปศาสตรบัณฑิต(ศศ.บ.) การจัดการทั่วไป มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลย อลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ พ.ศ. ๒๕๓๗ น.ธ.ชั้นเอก,พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๕
ประสบการณ์การทำงาน	: อาจารย์พิเศษวิชาธรรมะภาคปฏิบัติ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์พ.ศ. ๒๕๕๒ ถึงปัจจุบัน
ผลงานทางวิชาการ	: หนังสือธรรมะภาคปฏิบัติ ๖ บทที่ ๑
อุปสมบท	: วันที่ ๑๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๔ ณ วัดเขาวงษ์ ตำบล ช่อแก อำเภอ ตาคี จังหวัด นครสวรรค์ โดยมี พระครูนิยามสิริทัต เป็นพระอุปัชฌายาจารย์ พระสมุห์บุญมี รมีโย เป็นพระกรรมวาจาจารย์ พระครูนิวิจิตตวิกรม เป็นพระอนุสาวนาจารย์
สังกัด	: วัดสระแก้ว ตำบลหัวหวาย เขต ๑ อำเภอตากี จังหวัดนครสวรรค์ ๖๐๑๔๐
หน้าที่	: อาจารย์พิเศษสอนวิชาธรรมะภาคปฏิบัติมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ- วิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์พ.ศ. ๒๕๕๒ ถึงปัจจุบัน พระวิปัสสนาจารย์ วิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์
ปีที่เข้าศึกษา	: พ.ศ. ๒๕๕๐
ปีที่สำเร็จการศึกษา	: พ.ศ. ๒๕๕๔
ที่อยู่ปัจจุบัน	: วัดสระแก้ว ตำบลหัวหวาย เขต ๑ อำเภอตากี จังหวัดนครสวรรค์ ๖๐๑๔๐